magazin istoric

ANUL XVII Nr. 5 (194) MAI 1983

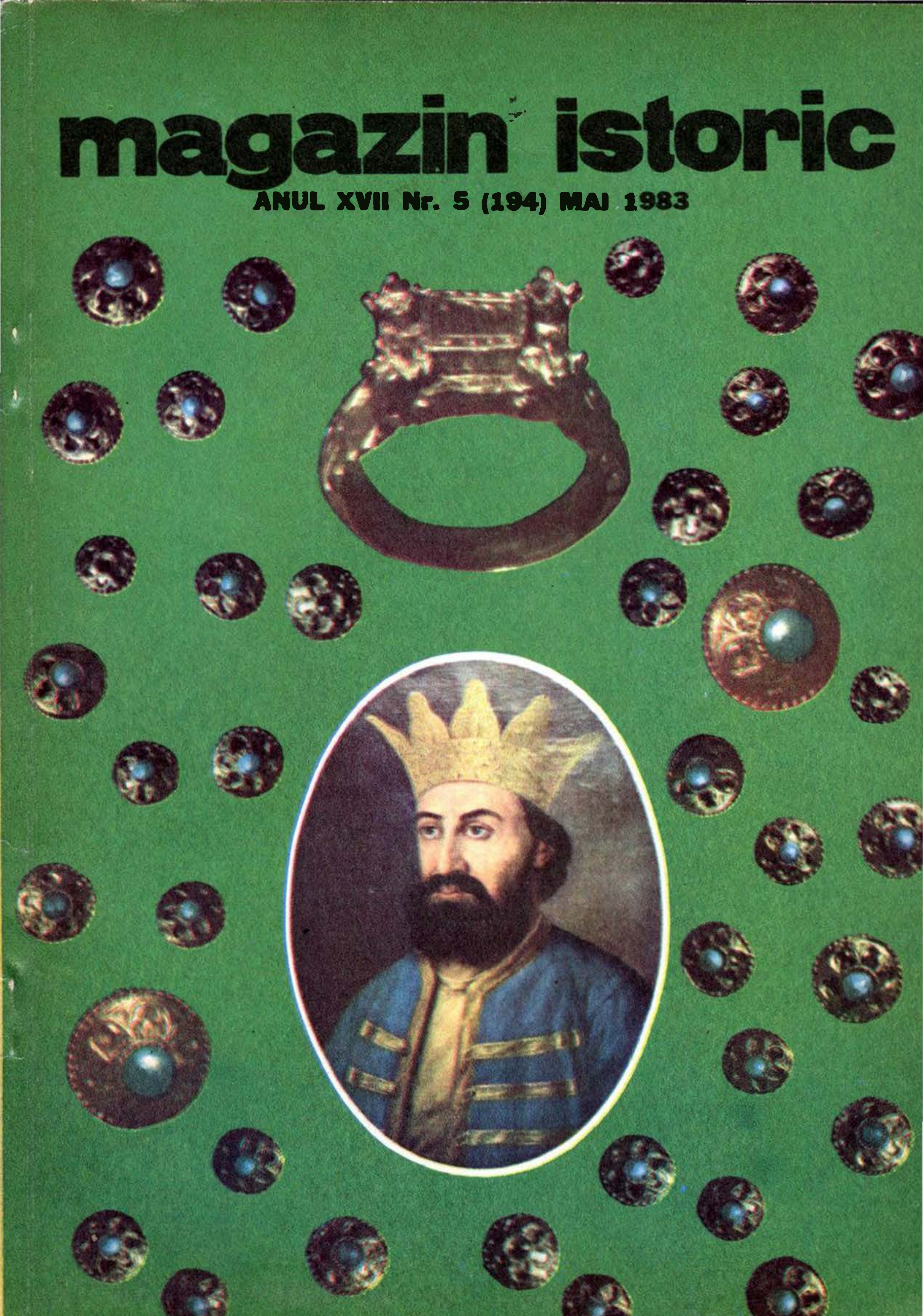

magazin istoric

Revistă de cultură istorică

Anul XVII

Nr. 5 (194)

mai 1983

Redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Colegiul redacţiei
DUMITRU ALMAŞ
CONSTANTIN ANTIP
VIRGIL CĂNDEA
NICOLAE COPOIU
LUDOVIC DEMENY
TITU GEORGESCU
DINU C. GIURESCU
ŞTEFAN PASCU
M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA
ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

SUMAR

1848 — O revoluţie a libertăţii naţionale:
Mircea Muşat **2**

• L-am cunoscut pe Dobrogeanu-Gherea: *Ilie Diaconide* **• Socialismul are rădăcini istorice în România (III):**
Marian Ştefan, Valeriu Buduru **4**

O alianţă moldo-tătară în vremea lui Bogdan I:
Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna **12**

Cantacuzinii moldoveni (II):
Ştefan S. Gorovei **15**

Tezaurul de la Hodiş:
Ştefan Burda **19**

Pe urmele cumanilor şi vareglor:
Ghenrih Anohin **21**

Hiperboreenii — între legendă şi adevăr:
Gabriel Iliescu **24**

Gh. I. Brătianu către N. Iorga:
Petre Ţurlea **25**

Vechile scrieri chineze **28**

Istorici din 19 ţări în dialog:
Cristian Popişteanu **31**

Uriaşul din Cardiff:
Roger Delorme **33**

În plin vălmăşag:
Paul Reynaud **36**

„Mileniul întunecat" — o mistificare:
Vasile Drăguţ **44**

Drumul spre Pearl Harbor:
Gordon W. Prange **45**

Viaţa sclavilor în Imperiul bizantin:
Anna Hadjinicolau-Marava **51**

În Bucureşti, acum 50 ani **56**

• Concursul Magazin istoric, ediţia 1983... 35 • Cărţi sosite la redacţie... 50 • Poşta Magazin istoric... 62

COPERTELE NOASTRE

① **Bogdan I — al cărui portret îl reproducem după un tablou din sec. XIX aflat în colecţiile Muzeului Moldovei din Iaşi — a susţinut o diplomaţie activă în vederea consolidării independenţei statului feudal Moldova. El a încheiat, se pare, o alianţă şi cu tătarii, al căror han a dăruit domnitorului român inelul-talisman, descoperit recent împreună cu nasturii de argint aurit de la fastuosul costum voievodal în necropola de la Rădăuţi. (O alianţă moldo-tătară în vremea lui Bogdan I, p. 12)**

Machetă artistică: arhitect Ascanio Damian

② **Bunele relaţii dintre strămoşii noştri geto-daci şi diferite popoare din sud-estul european sînt ilustrate nu numai de numeroase dovezi materiale, ci şi de legende, aşa cum este şi aceea despre hiperboreeni, reflectată în opera scriitorilor antici. În imagini: templul lui Apollo — zeul soarelui — din Delphi şi carul votiv solar de la Bujoru — Alexandria (Hiperboreenii — între legendă şi adevăr, p. 24)**

③ **În ziua de 30 aprilie 1933, a încetat din viaţă scriitoarea română de limbă franceză Anna, contesă de Noailles, născută (1876) Brîncoveanu, laureată a Marelui premiu al poeziei, decernat de Academia franceză (1921), membră a Academiei regale de limbă şi literatură din Belgia (1922), membră de onoare a Academiei române (1925); fotografie publicată de *l'Illustration* şi reprodusă în Le Million, l'encyclopédie de tous les pays du monde, vol. IV, Paris, 1970. (În Bucureşti, acum 50 ani, p. 56)**

④ **În fruntea trupelor sale, Mahomed II se pregăteşte să asedieze Constantinopolul. Miniatură din sec. XVI, aflată în colecţiile Muzeului Luvru, Paris (Viaţa sclavilor în Imperiul bizantin, p. 51)**

Revoluția de la 1848 a pus în evidență cu putere uriașul potențial revoluționar al poporului român, receptivitatea lui la ideile inovatoare, de progres, năzuința fierbinte spre libertate socială și națională, spre unitate.

NICOLAE CEAUȘESCU

1848 — O REVOLUȚIE A LIBERTĂȚII NAȚIONALE

Conf. univ. dr. MIRCEA MUȘAT

Primăvara anului 1848... O primăvară a revoluției, o primăvară de foc, ce avea să se înscrie la loc de cinste în marea carte a fundamentalelor împliniri ale poporului român. Căci acea primăvară însemna un început de drum, un început de istorie. Acea primăvară care avea să adune toate marile conștiințe românești ale timpului sub același steag, semnul acelorași mari, înălțătoare idei. O primăvară ce avea să cunoască proclamarea ideilor de unitate și independență națională, de demnitate și libertate, idealuri de secole ale poporului nostru, idealuri pentru care, de-a lungul unei zbuciumate istorii, oamenii acestor pămînturi cuprinse între Carpați, Dunăre și Mare, s-au ridicat mereu la luptă. Era, învolburata primăvară a anului 1848, o primăvară a revoluției române, fenomen istoric pe care Bălcescu, cu o impresionantă clarviziune, îl definea astfel: „Revoluția română ... n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor".

În același timp, exprimînd ideea centrală a programelor politice ale revoluționarilor din Muntenia, Transilvania și Moldova, Bălcescu releva: „Ținta noastră socotesc că nu poate fi alta decît unitatea națională a tuturor românilor", preconizînd și argumentînd această necesitate istorică, „unire la care [românii] sînt meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente", prin interese și aspirații, idealuri ce-i uneau pe fiii aceluiași popor, în pofida hotarelor despărțitoare, artificiale și vremelnice trase pe trupul țării de marile imperii vecine.

Prin această prismă, revoluția română de la 1848, lupta comună a întregului popor român ridicat sub steagul dreptății și frăției ne apare și astăzi, după 135 ani, ca o filă de aur în zbuciumata și glorioasa istorie a poporului nostru. Idealurile exprimate în programele pașoptiste[1], preluau cele mai înalte idei și revendicări social-politice, economice, culturale și naționale — înscrise cu litere de sînge în istoria marilor ridicări populare pentru libertate, demnitate și o viață mai bună. La acel început de secol XIX, idealul unității naționale apare formulat cu din ce în ce mai mare claritate, publicațiile progresiste ale vremii purtînd titluri profund semnificative, evocînd unitatea teritorială și de aspirații a tuturor românilor, ca *Dacia literară* sau *Magazin istoric pentru Dacia*, *Poporul suveran* etc. Gazetele de peste Carpați, în ciuda cenzurii stricte a autorităților habsburgice, adresau apeluri înflăcărate tuturor românilor, tuturor fraților din România. Gazeta *Foaie pentru minte, inimă și literatură* anunța prin pana lui George Barițiu: „Popoarele Europei pricep și cunosc cum că tăria și puterea unui popor, baza sa, politica sa, nădejdile sale, prezentul și viitorul său zac în unirea națională".

[1] *Magazin istoric*, nr. 1-6/1978.

O frăție grandioasă a tuturor fiilor acestui pămînt, a tuturor celor care voiau schimbarea unei orînduiri nedrepte, a tuturor celor ce voiau libertate, egalitate și dreptate. Proclamația redactată de Aron Pumnul la 10 aprilie 1848, pentru convocarea primei adunări de la Blaj, releva puternica dorință a românilor de a colabora strîns cu maghiarii, sașii și secuii pentru obținerea acelorași mari deziderate ale revoluției: „Spuneți-le ungurilor, săcuilor și sașilor că noi îi iubim ca pre frații noștri, cu cari lăcuim într-o țară. Spuneți-le cu cuvîntul și le arătați cu fapta că noi îi iubim, însă e drept ca și ei să ne iubească și să corespundă iubirei noastre ce o avem către ei. Spuneți-le să urmeze și dînșii aceste principii care cheamă pe toți fiii țării să ne îmbrățișăm și să ne sărutăm frățește, strigînd: Să trăiască frățietatea! Aceasta e frățietatea cea adevărată pe care e întemeiată fericirea țării". Vorbind la Blaj în fața marii adunări populare, Simion Bărnuțiu spunea: „Națiunea, adunîndu-se din toate părțile la această sărbătoare a libertății, arată că nu mai va a fi supusă altor națiuni,... adunarea să o îmbrace în veșmîntul cel mai sărbătoresc, adică *să proclame libertatea și independența națiunii române*", adăugînd: „Națiune de sine stătătoare și politică nu e cu putință fără de aceste trei elemente: națiune... ca persoană juridică, teritoriu național și putere națională... Națiunea română s-a legat cu jurămînt că nu-și va da altora nici țara, nici dreptul, nici puterea, cu un cuvînt statul ei". .

Atmosfera marii adunări care, a avut loc la Blaj, la 3/15 mai ne este redată și de scriitorul maghiar Károly Mészaros, martor ocular, care spunea: „Cît privește aspectul exte ior al acestei mărețe adunări populare, așa ceva n-a prea văzut vreodată Europa"; iar cărturarul sas din Transilvania Stefan Ludwig Roth scria: „Ideea de naționalitate era atît de adînc înrădăcinată în inimile tuturor, încît nu va mai putea fi niciodată stinsă. Acest sentiment puternic de a trăi și de a muri pentru naționalitatea lor l-au exteriorizat și l-au consfințit cu numele de român; și unde este puterea care să le poată lua această naționalitate, unde se află dreptul care ar putea să le-o conteste?"

Toate marile idei progresiste-democratice ce au constituit platforma politică a revoluției române din Transilvania avem să le reîntîlnim în programul pe care revoluționarii moldoveni l-au publicat puțin timp mai tîrziu, la Brașov, sub titlul de *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, și al căror crez politic fusese admirabil exprimat de cuvintele lui Alexandru Ioan Cuza, viitorul domn al Principatelor Unite: „Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor nației române vrednic de mărirea trecutului strămoșilor noștri". Ei cereau, printre altele — așa cum, dealtfel, se prevedea și în *Petiția națională* de la Blaj, Lutița sau Izlaz — „întemeierea instituțiilor țării pe toate prințipiile de libertate, de egalitate și de frățietate", ca și deziderațul unirii Moldovei cu Muntenia „într-un singur stat neatîrnat românesc". În același timp, George Barițiu, în *Gazeta de Transilvania*, animat de spiritul de „frățietate și unitate" cerea „independență moldavo-română, Dunăre liberă sau moarte este deviza tuturor românilor. Să jurăm că oștiri străine pe pămînt românesc nu vor mai fi suferite. Să jurăm că România nu va mai fi teatru de război în interesuri străine. Să jurăm că sclavi nu mai rămînem! Să jurăm că juguri nu mai schimbăm!"

Aceleași idei și principii le regăsim și în textele și publicațiile din Muntenia. La 26 iunie 1848 apărea decizia privind steagul național și deviza română: „Steagul național va avea trei culori — albastru, galben și roșu. Deviza română se va compune din aceste două cuvinte: Dreptate. Frăție. Dreptatea, această stea strălucitoare, care luminează omenirea și o povățuiește în calea binelui, voiesce ca oamenii să fie mai întîi slobozi și deopotrivă, și frăția, acest sentiment străbun românesc, leagă inimile pentru obștescul folos".

O autentică frăție lega pe românii din Muntenia, Transilvania și Moldova, ridicați, asemeni unui singur om, asemeni unei uriașe și unice ființe în lupta afirmării naționale, în lupta pentru victoria revoluției române. Revoluționarii munteni se simțeau solidari cu frații lor de dincolo de Carpați, cu cei de dincolo de Milcov, acestora din urmă adresîndu-le un emoționant și înflăcărat apel la unire națională publicat în ziarul *Pruncul român*: Veniți „ca toată nația română să alcătuiască un singur stat, un singur popor de frați!... Veniți să formăm o singură nație, o singură Românie".

„Un popor de frați", așa cum spunea Bălcescu, un popor ce a crezut cu tărie în primăvara revoluționară, un popor ce a înțeles să se ridice la luptă atunci cînd drepturile cucerite au fost puse în pericol. Revoluția va fi înăbușită în sînge datorită împotrivirii forțelor reacționare interne sprijinite prin intervenția brutală armată a imperiilor vecine — otoman, habsburgic și țarist — profund ostile emancipării și dezvoltării democratice a poporului român. Jertfele eroice ale poporului, luptele de pe Dealul Spirii, arătau că nația întreagă era pregătită să se sacrifice pentru marile idei ale revoluției. În Muntenia, invazia avea să culmineze cu ceea ce Marx a denumit „baia de sînge de la București".

Dar în Oltenia, în tabăra de la Rîureni, generalul Gheorghe Magheru a încercat să organizeze rezistența armată împotriva invadatorilor, mii de voluntari și de soldați din armata regulată alergînd la patriotica sa chemare: „Veniți, fraților, veniți de priviți

(Continuare în p. 50)

Făurirea Partidului Comunist Român — moment de însemnătate crucială în istoria României — a încununat îndelungatul proces de maturizare, clarificare ideologică și organizare politică parcurs de mișcarea noastră muncitorească după înființarea, în 1893, a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România în legătură indisolubilă cu răspîndirea ideilor socialismului științific. Zămislit, într-o perioadă de avînt revoluționar, Partidul Comunist Român — creat prin hotărîrea Congresului de la 8 Mai 1921 de transformare a partidului socialist în partid comunist — a ridicat pe o treaptă superioară lupta proletariatului și a celorlalte mase muncitoare, a dat un puternic impuls dezvoltării conștiinței lor de clasă, exercitînd o puternică influență asupra evoluției ulterioare a României contemporane.

NICOLAE CEAUȘESCU

L-AM CUNOSCUT PE DOBROGEANU-GHEREA

ILIE DIACONIDE

În urmă cu cîtva timp, am primit la redacția noastră o scrisoare semnată de Leo J. van Rossum, șeful secției Europa de Est de la Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Institutul internațional de istorie socială) din Amsterdam. Leo van Rossum ne pune la dispoziție un articol scris de socialistul român I. Diaconide și apărut în 1938 în revista olandeză Neophilologus[1].

[1] *Neophilologus*, XXIII, 1938, nr. 4, pp. 83-89. Cîte o fotocopie a textului original a fost trimisă Bibliotecii Academiei R.S.România și Bibliotecii centrale de stat. Nu am reprodus începutul articolului, care prezintă pe Dobrogeanu-Gherea cititorilor olandezi. Au mai fost suprimate cîteva adnotări ale lui Diaconide, referitoare la momente binecunoscute cititorului român.

Socialismul are rădăcini istorice în România (III)

MARIAN ȘTEFAN, VALERIU BUDURU

Mai 1921. Au trecut 28 ani de cînd, în acele zile din martie-aprilie 1893, delegații cluburilor muncitorești și ai organizațiilor profesionale din toată țara se adunau în sala Sotir din Piața Amzei și constituiau, prin hotărîrea lor, existența partidului revoluționar al clasei muncitoare. Ani în care partidul statuat atunci s-a dovedit — cum arătam și în ultimele două numere ale revistei noastre — cea mai înaintată forță politică a societății românești, implicată profund și exprimîndu-și atitudinea față de marile probleme ale istoriei țării în acele decenii.

De pe întreg cuprinsul României întregite

În noua etapă istorică deschisă prin înfăptuirea, în decembrie 1918, a Marii Uniri, în fața poporului și a țării se ridică probleme noi și complexe. Perioada ce urmează realizării unirii se caracterizează prin consolidarea și dezvoltarea statului național unitar, a forțelor de producție și, totodată, prin puternicul avînt revoluționar al maselor pentru

Dobrogeanu-Gherea și Zürichul, la începutul secolului XX

dezvoltarea democratică a țării, pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, ale maselor populare, a libertăților democratice. În aceste împrejurări se pune problema reorganizării și transformării Partidului Socialist într-un partid nou, care să asigure conducerea luptei revoluționare în noua etapă ce se deschide în fața clasei muncitoare, a poporului român.

Acestui scop urmează să-i răspundă cei peste 70 delegați, purtători a 540 mandate ale organizațiilor muncitorești de pe întregul cuprins al României întregite, prezenți în Capitală, în această zi de 8 Mai 1921, pentru a participa la lucrările Congresului General al Partidului Socialist din România. Este în ordine cronologică, așa cum s-a ilustrat în serialul publicat timp de doi ani de revista noastră, al XVI-lea congres de la întemeierea partidului clasei muncitoare și, totodată, primul forum care are la ordinea de zi organizarea unui partid politic din România în cadrul statului național unitar.

Congresul își începe lucrările duminică, 8 mai, dimineața. În a patra zi, după ample și însuflețite dezbateri, este votată cu o majoritate covîrșitoare de voturi și într-o atmosferă de uriaș entuziasm, hotărîrea de importanță istorică privind transformarea partidului socialist în partidul comunist. Istoria înregistrează astfel un eveniment cu profunde rezonanțe în destinele națiunii, a tuturor fiilor patriei, indiferent de naționalitate, activitatea partidului comunist, existența sa fiind de cea mai mare însemnătate, cum se sublinia încă atunci într-un editorial apărut în ziarul *Socialismul*, pentru „interesele de luptă și înfăptuiri ale muncitorimii adunată sub steagul comunismului". Și, prin aceasta, pentru întregul popor român. Tînărul partid comunist, relevă același ziar, ia ființă prin voința a zeci de mii de oameni din toate colțurile țării, ceea ce-i conferă forță în lupta pentru înfăptuirea revoluției socialiste și pentru propășirea societății românești.

Clasa muncitoare, opinia publică românească urmărește cu atenție lucrările congresului. Mărturii ale acestui interes, ca și recunoașteri semnificative privind forța ideilor noi, revoluționare, răzbat și în paginile presei burgheze a timpului. Într-un comentariu consacrat creării P.C.R. și apărut în numărul din 14 mai, *Adevărul*, ziar de orientare progresistă, dar care își manifestă deseori adversitatea față de comunism, după ce arată că „situația este astfel clarificată în

„Distinsul cercetător Leo J. van Rossum — precizează istoricul literar Z. Ornea — își desfășoară activitatea la Institutul internațional de istorie socială din Amsterdam, instituție științifică a Internaționalei Socialiste. Alături de alte laborioase cercetări, dl. Leo J. van Rossum se îngrijește de publicarea unui compact volum conținînd corespondență primită și emisă de Karl Kautsky cu personalități din sud-estul Europei. În acest volum vor apărea, cum m-a anunțat în septembrie 1981, aproape 60 scrisori primite de Kautsky de la personalități din țara noastră (Gherea, C. Rădulescu-Motru, B. Brănișteanu, G. Grigorovici, Șerban Voinea, Max Vexler, Cr. Racovski ș.a.). Cum în nr. 6/1981 din revista Magazin istoric am publicat articolul Originalitatea sociologiei lui Gherea în lumina unei corespondențe inedite, care conținea o scrisoare a lui Kautsky către Șerban Voinea, dl. Leo J. van Rossum, după ce l-a citit, mi-a solicitat o copie xerografiată a acestei scrisori și cîteva informații bibliografice despre unii fruntași socialiști români. Nu mică mi-a fost surpriza cînd, în august 1982, dl. van Rossum mi-a trimis copia unui neștiut articol al unui autor I. Diaconide, pe care îl încredințase spre publicare — în exclusivitate — revistei Magazin istoric. Această descoperire a eminentului cercetător olandez, cu deosebire prețioasă, e o nobilă mărturisire a interesului pe care d-sa îl poartă fenomenului românesc. Din păcate, nu am putut folosi — cum s-ar fi cuvenit — informațiile acestui articol în cartea mea Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea care se afla, atunci, în corectura a II-a (bun de tipar). Cum lesne se va convinge cititorul, evocarea lui I. Diaconide oferă informații utile despre episodul — puțin cunoscut — al autoexilului elvețian al lui Gherea, din anii 1916-1919. Interesantă este, desigur, nota d-lui Leo J. van Rossum despre autorul acestei evocări. Un adaos precizator mi se pare însă necesar. Numele originar al acestui I. Diaconide este — credem — I. Segal. Cum se vede din evocarea lui Diaconide, el a fost cel care — la solicitarea lui Gherea — a tradus în limba franceză Neoiobăgia. Îmi întemeiez această atribuire pe un fragment dintr-o scrisoare a lui Gherea către K. Kautsky din 9 octombrie 1919 (scrisoarea se află în Arhiva Institutului internațional de istorie socială și dl. Leo J. van Rossum a avut amabilitatea să-mi trimită, în decembrie 1981, o copie xerografiată). În această scrisoare, Gherea precizează într-un post-scriptum: «Corespondența cu România fiind în prezent extrem de dificilă, vă rog să corespondați în legătură cu acest subiect [opinia lui Kautsky despre calitatea traducerii și oportunitatea publicării în limba franceză a Neoiobăgiei — n.n.] cu traducătorul meu, a cărui adresă este: Dr. I. Segal, Freiestrasse 192. Tot lui îi puteți

sînul partidului socialist de la noi", subliniază: „Au fost de ajuns trei zile de libertate de adunare și de discuție pentru ca acest bun rezultat să fie atins... Nimeni în lume nu mai este astăzi atît de reacționar încît să creadă că socialismul poate fi extirpat". Pentru ecoul pe care-l au lucrările congresului este relevant și faptul că un ziar reacționar ca *Ora*, publică un articol cu titlul *O forță virtuală: socialismul*.

Congresul din 8-12 mai se bucură, de asemenea, de o largă atenție din partea presei comuniste și a altor publicații de peste hotare. Relatări despre atmosfera de entuziasm cu care este adoptată hotărîrea privind crearea Partidului Comunist Român, ca și celelalte evenimente care au loc în aceste zile apar în ziare din numeroase țări ale lumii.

Domnul ministru recunoaște

Cum se știe, lucrările congresului au fost brutal întrerupte din ordinul autorităților civile și militare, care au pătruns în sala unde se desfășurau dezbaterile și au arestat pe toți delegații ce votaseră afilierea fără rezerve la Internaționala a III-a comunistă, afilierea fiind, în împrejurările istorice de atunci, una din condițiile necesare traducerii în viață a hotărîrii de transformare a partidului. „Era în după-amiaza celei de-a 5-a zi a lucrărilor — își amintește Mihail Cruceanu, participant la congres; se luase tocmai în dezbatere programul agrar, cînd, deodată, prin ferestre, am zărit camioane militare pline de soldați înarmați care înconjurau clădirea. În sală a intrat un «comisar regal», colonelul Georgescu, șeful parchetului militar, însoțit de 10-15 ofițeri și de un pluton de soldați..., cu baionete la armă și cu puști mitraliere. Comisarul regal, cu o alură marțială, strigă:

— Domnilor, în numele legii, congresul încetează și vă ordon: mîinile sus!

— Cei care au votat afilierea — a strigat colonelul, înțelegînd prin aceasta afilierea fără rezerve — să treacă la stînga, iar ceilalți la dreapta.

Ministrul de interne Argetoianu, trimisese armata să ne aresteze pentru a împiedica, după cum spusese, «existența unui partid comunist în țara noastră». Ni s-a prezentat un registru, în care cei ce votaserăm afilierea necondiționată trebuia să semnăm. Ne dădeam seama că vom fi arestați, și, fiind nevoie ca unii din delegați să rămînă în libertate, s-a stăruit pe șoptite ca ei să nu-și declare votul adevărat. Dar tovarășii erau atît de porniți în a mărturisi cu mîndrie votul, încît nu consimțeau să-l tăgăduiască. Aceasta a fost, de fapt, o a doua votare, într-un fel și mai impresionantă, căci avea loc în fața baionetelor și știam cu toții că «votăm» totodată și

adresa toate scrisorile pe care mi le veţi destina». Probabil că apoi acest I. Segal şi-a ales pseudonimul I. Diaconide. Precizarea lui Gherea din scrisoarea mai sus menţionată conferă, credem, ipotezei noastre certitudine. Să încheiem cu regretul că tragicul sfîrşit al acestui mai tînăr prieten al lui Gherea a determinat pierderea — probabil pentru totdeauna — a corespondenţei primite în Elveţia de autorul Neoiobăgiei. Singurele piese salvate (deocamdată?) din acest naufragiu sînt cele inserate în evocarea lui I. Diaconide, atît de norocos descoperite de dl. Leo J. van Rossum".

Reproducem mai jos în traducere, într-o formă întrucîtva prescurtată (vezi punctele de suspensie) şi cu notele de subsol ale originalului, cuvîntul introductiv al lui Leo J. van Rossum şi articolul lui I. Diaconide.

O simplă întîmplare ne-a făcut să descoperim într-o revistă neerlandeză memoriile unui socialist român, Ilie Diaconide, care a avut strînse legături cu Constantin Dobrogeanu-Gherea[1], în timpul şederii acestuia din urmă în Elveţia (1916-1919). Gherea l-a încredinţat tînărului Diaconide traducerea în franceză a capodoperei sale Neoiobăgia. În noiembrie 1919, cînd s-a înapoiat în România, el i-a lăsat lui Diaconide un dosar cu întreaga corespondenţă primită în Elveţia. Pe conţinutul acestui dosar se sprijină articolul din 1938 al lui Diaconide, ceea ce dă memoriilor sale o valoare documentară excepţională, deoarece există puţine surse legate direct de şederea lui Gherea în Elveţia. Pînă acum, memoriile lui Diaconide au scăpat atenţiei biografilor lui Gherea, lucru cu atît mai important cu cît dosarul cu documente originale s-a pierdut în anii celui de-al doilea război mondial.

Nu deţinem prea multe informaţii despre viaţa lui Diaconide. Născut la 19 mai 1891, într-o familie de evrei din Huşi, el a intrat în mişcarea socialistă pe vremea cînd studia dreptul. Nu se cunosc motivele prezenţei sale în Elveţia în vremea primului război mondial; ştim doar că era foarte apropiat de Gherea, pe plan atît politic cît şi personal. Înapoiat în România în mai 1920, Diaconide a colaborat la cotidianul L'Orient, pentru a emigra din nou în anii '30, stabilindu-se de data aceasta în Olanda. Acolo a publicat în 1934 un compendiu de literatură română în limba neer-

1 Pentru viaţa şi activitatea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, vezi *Magazin istoric*, nr. 10/1970, 8,12/1971, 4/1974, 4/1976, 4/1978, 2/1981.

pentru propria noastră întemniţare. A fost un moment de înaltă conştiinţă revoluţionară. Rînd pe rînd, cei mai mulţi congresişti, cu ochii strălucind de o bucurie lăuntrică, treceau în partea stîngă, punîndu-şi cu mîndrie semnătura în registru, ca pentru a pecetlui măreaţa operă înfăptuită".

Autorităţile au făcut percheziţii şi în celelalte săli ale Clubului socialist din strada Sf. Ionică, unde avea loc congresul, şi au arestat un mare număr de membri de partid ce participaseră ca invitaţi la lucrări. Ci arestaţi au fost transportaţi cu duba la închisorile Jilava şi Văcăreşti.

Arestarea marii majorităţi a participanţilor la congres, modul în care a decurs şi a fost pregătită această acţiune reprezintă ele însele fapte semnificative care atestă forţa pe care, în noile condiţii, o reprezenta partidul revoluţionar al clasei muncitoare şi, în acelaşi timp, spaima pe care această forţă o crea în rîndul celor mai reacţionare ce curi ale claselor dominante. O asemenea stare de spirit o exprimă însuşi cel care a iniţiat şi a patronat acţiunea represivă, fostul ministru de interne în guvernul de atunci, Constantin Argetoianu. În cîteva pagini de însemnări, redactate, cum consideră unii cercetători, în 1940, Argetoianu povesteşte cu lux de amănunte cum a conceput şi a dus la îndeplinire planul menit, în intenţia lui, de a decapita mişcarea comunistă. Aceste însemnări, scrise de pe poziţiile clasei din care făcea parte şi cu cinismul şi aroganţa ce i-au caracterizat întreaga activitate, evidenţiază zelul cu care el s-a străduit să slujească interesele cercurilor dominante. Dar dincolo de acest scop, ele atestă, alături de numeroase alte mărturii ale epocii — multe din ele prezentate şi în paginile *Magazinului istoric* — vigoarea cu care se afirma mişcarea revoluţionară şi rapiditatea cu care ea se reorganiza pe temelia principiilor comuniste.

Încă din 1920, după greva generală din octombrie[1], Argetoianu iniţiase un şir de măsuri pentru stăvilirea procesului revoluţionar, măsuri care s-au dovedit, însă, cum spune el însuşi, ineficiente: „Făcîndu-mi bilanţul unui an de luptă zilnică [este vorba de anul 1920], am fost nevoit să constat că... reuşisem pînă la un punct să reduc mişcarea grevistă... Dar mişcarea comunistă, amînînd şi ea acţiunea «directă» pînă la făurirea unui instrument mai puternic de luptă, se întăr se prin înmulţirea celulelor şi prin disciplinarea conducătorilor lor. Deşi în aparenţă loviturile ei slăbiseră, *organizaţia comunistă era mai puternică în primăvara anului 1921, decît în anul 1920* [subl. ns.]"[2].

1 *Magazin istoric*, nr. 8/1980.

2 Textul din însemnările lui C. Argetoianu, din care am extras fragmentele prezente în acest articol, ne-a fost pus la dispoziţie de dr. *M. C. Stănescu*, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Acolo unde a fost cazul, întreruperile le-am marcat prin trei puncte, iar explicaţiile noastre prin paranteze drepte.

landeză. Peste doi ani, a devenit conferențiar la Catedra de limbă și literatură română de la Universitatea din Amsterdam, în tot acest timp rămînînd credincios ideilor socialismului, așa cum dovedesc studiile lui despre Herbert Spencer și Ferdinand Lasalle, apărute în 1938. Invazia hitleristă din mai 1940 a pus capăt activității sale științifice și publicistice. În 1942 a fost deportat în lagărul de exterminare de la Bergen-Belsen, unde a murit la 1 februarie 1945, cu trei luni și o săptămînă înainte de sfîrșitul războiului.

Devenit român, Gherea nu a încetat nici o clipă să urască regimul țarist. Împreună cu tovarășii săi de idei, el a participat adesea la manifestații ostile organizate în fața Legației țariste din București. Iată de ce, în 1916, odată cu intrarea în război a României, devenită astfel aliata Rusiei, criticul literar, în vîrstă de 61 ani și mai bolnav ca oricînd — ne vorbea mereu de cele „șapte boli" ale sale — a trebuit să reia drumul exilului, la care cu 40 ani în urmă crezuse că poate renunța definitiv. Într-adevăr, Rusia țaristă nu recunoștea niciodată naturalizarea într-o țară străină a foștilor săi supuși. Gherea putea să se teamă deci de represalii asupra propriei sale persoane, dar nu și asupra soției și celor trei copii ai săi, născuți în România, pe care guvernul de la București nu i-ar fi lăsat pradă răzbunării țariste.

Instalat într-un sanatoriu din Zürich, Gherea nu ar dori altceva decît să rămînă neluat în seamă și să-și consacre vacanța forțată dragilor sale lecturi: beletristică, critică literară, economie politică, sociologie. Dar există nenorocirea de a fi celebru, de care se plîngea încă Voltaire! La Zürich există români și ruși pe care, dintr-un motiv sau altul, patriile respective nu i-au mobilizat în conflagrație. Mai sînt, de asemenea, tovarăși germani și austriaci, care cunosc de mult pe acest Kautsky al Balcanilor. În mica încăpere albă din sanatoriul doctorului Huber, e un pelerinaj permanent. Degeaba strigă infirmiera:

— Herr Dobrogeanu, Sie dürfen nicht so viel sprechen. Sie sind Patient! (Nu aveți voie să vorbiți așa mult. Sînteți pacient!).

Conversația continuă la fel de însuflețită, în toate limbile, pe toate temele, după gustul și dispoziția fiecărui oaspete. Cu Axelrod[1] își împrospătează amintirile de tinerețe, cînd

[1] Pavel Borisovici Axelrod (1850-1928), narodnic rus, după 1883 social-democrat. Gherea l-a cunoscut în anii '70.

Fostul ministru de interne prezintă apoi diferitele încercări ale guvernului de a abate mișcarea muncitorească de pe făgașul ei firesc, revoluționar, prin crearea unor așa-zise sindicate naționale și elaborarea unei legislații reacționare, ca și printr-o serie de măsuri polițienești. Dar, spune el, în continuare, „încercarea n-a reușit... Cu toată supravegherea poliției, nu izbutisem, repet, să distrug comunismul... Trebuia terminat cu comunismul pe o cale mai directă și printr-un atac mai drastic".

Pentru atingerea acestui țel, autoritățile, sub conducerea directă a ministrului de interne, temîndu-se de o confruntare directă cu masele muncitoare, au trecut la alcătuirea unui plan pentru a lovi în mișcarea revoluționară în mod mai abil, prin arestarea conducătorilor partidului, a militanților săi revoluționari din toate centrele: „Toată problema era *cum* să pun mîna pe șefi. Nu aveam motive legale să urmăresc pe cea mai mare parte din ei și n-aș fi putut nici să îi arestez în masă, oricît aș fi întins pretextul ordinei publice, fiindcă nu îi cunoșteam pe toți și chiar dacă i-aș fi cunoscut, nu puteam să-i arestez pe toți, individual, într-o singură zi. Era însă de ajuns să-mi scape și să se ascundă jumătate din ei și chiar mai puțini, pentru ca celulele decapitate să fie reorganizate la loc de către «șefii» rămași în libertate".

În cel mai deplin secret

Modul în care să-i aresteze pe conducătorii mișcării revoluționare a fost premeditat de Argetoianu în ziua cînd Gheorghe Cristescu, secretar al partidului și deputat, s-a prezentat, în numele Partidului Socialist din România, la Ministerul de interne spre a-i aduce la cunoștință că va cere autorizația legală pentru a convoca, la 8 mai, congresul partidului. Data convocării și ordinea de zi a acestuia fuseseră făcute publice încă de la începutul lunii februarie. Ministrul i-a spus că, în principiu, este de acord, dar, între altele, ar dori să i se aducă o cerere oficială și să i se prezinte ordinea de zi.

„A doua zi — notează Argetoianu — Cristescu și Mișu Macavei au venit și mi-au adus următoarea cerere oficială:

«Domnule ministru,

Subsemnații delegați ai Partidului Socialist din România ne luăm angajamentul, în vederea congresului general, să păstrăm cea mai desăvîrșită ordine, în sala partidului din str. Sf. Ionică nr. 12, menținînd discuțiile în cadrul doctrinar și științific, fără să organizăm nici manifestații, nici întruniri.

(ss) D. Stoiculescu, Ev. Stanev, C.I. Stoev, Mih. Macavei, M. Cruceanu, T. Iordăchescu».

Cei trei d-intîi erau și deputați...

Cristescu și Macavei mi-au înfățișat totodată și ordinea de zi. Erau vreo 12 puncte..."

amîndoi credeau într-un ideal şi erau nişte revoltaţi fără fraze, fără consideraţii teoretice... Cu Charles Rappoport[1] repune la loc de cinste marxismul clasic. Cu soţia lui Friedrich Adler[2] cîntăreşte şansele electorale ale soţului ei. După Revoluţia din Octombrie, Gherea şi vizitatorii săi recunosc înalta onestitate a lui Lenin...

Dar Gherea merge, de asemenea, la muzee şi concerte, discută despre formulele estetice noi pe care le-a generat războiul, nu cruţă de proverbiala şi muşcătoarea sa ironie dadaismul, căruia îi prezice o moarte prematură. Citeşte cu atenţie pe Gottfried Keller[3], dar îl găseşte superior pe Caragiale: Gherea evocă cu emoţie toate momentele din trecut care îl leagă de acest Molière român.

Şi pentru că a venit vorba despre emoţie, să subliniem aci o trăsătură dominantă a caracterului său: sentimentalitatea. Judecînd după eticheta oficială de critic ştiinţific, de discipol al lui Taine, ţi-ai putea închipui un Gherea impasibil, înarmat cu un enorm şi neîndurător bisturiu. Departe de asta! Gherea nu îşi aplică metoda ştiinţifică decît fenomenului literar în ansamblul său. Cînd are de-a face cu o anume operă, criticul se comportă însă cu multă sensibilitate. Iată o dovadă în acest sens: aflîndu-se odată la Nisa, în holul unui hotel, Gherea remarcă în ziarul vienez *Neue Freie Presse* un nou roman al lui Tolstoi, apărut în foileton. Ca totdeauna cînd e vorba de ceva scris de autorul lui *Război şi pace*, el se cufundă în lectura textului. După cîtva timp, cei din jur privesc cu uimire chipul unui bătrîn scăldat în lacrimi: Gherea a făcut cunoştinţă cu *Hagi Murad*.

Dar acum, la Zürich, escapadele estetice nu formează decît intermezzo-uri în suferinţa fizică, morală şi socială a lui Gherea: e bolnav, foarte bolnav chiar, e despărţit de cei dragi, de soţia, de fiica, de cei doi fii, de nepoţii săi şi, mai presus de orice, e profund rănit de masacrul în care s-a cufundat omenirea. Din toate puterile care îi rămîn, vrea să reacţioneze, vrea să-şi facă datoria. Într-o zi ne spune:

---

[1] Revoluţionar rus, Charles Rappoport (1865-1940) a militat, începînd din 1895, în mişcarea socialistă franceză.

[2] Friedrich Adler (1879-1960) a fost unul dintre conducătorii social-democraţiei austriace şi teoretician al austro-marxismului; la 21 octombrie 1916, l-a asasinat pe primul ministru austriac, contele Stürgkh, ca o formă de protest împotriva războiului.

[3] Poet, prozator şi dramaturg elveţian (1819-1890), născut şi mort la Zürich, autor de opere cu caracter liric şi social; critic al societăţii burgheze dotat cu o mare doză de ironie.

Argetoianu pretinde că el ar fi şters de pe ordinea de zi două puncte, între care şi pe cel privind afilierea la Internaţionala a III-a, deşi ştia că, „în realitate congresul era convocat tocmai în vederea acestor două puncte şi a le suprima *realmente* ar fi însemnat zădărnicirea congresului. Eu însă trebuia să le interzic şi, fără să am aerul, să îi las să creadă că îi voi lăsa să le discute, fără să figureze însă pe ordinea de zi prealabilă..."

Documentul publicat de *Magazin istoric*, în nr. 5/1971, infirmă această declaraţie din însemnările lui Argetoianu. Documentul, respectiv cererea de acordare a autorizaţiei pentru întrunirea forumului socialist, cerere pe care se află apostila ministerială, atestă că ministrul a aprobat ţinerea congresului pentru zilele de 9-12 mai fără a şterge nici unul din punctele ordinii de zi. Să urmărim îndeaproape desfăşurarea evenimentelor, aşa cum le relatează autorul însemnărilor: „Congresul s-a deschis conform programului, şi ce s-a discutat în el duminică şi luni nu mai prezintă nici un interes. S-a discutat cu vivacitate. În ce privea ordinea publică, oamenii s-au ţinut de cuvînt — dar, conform aşteptărilor şi dorinţelor mele, au nesocotit angajamentul luat faţă de mine: să nu discute afilierea la Internaţionala din Moscova... Am trăit zile de intensă emoţie, căci trebuia să aleg *eu* momentul loviturii şi să-mi iau *numai eu* răspunderea ei...

Luni la amiază a venit Cristescu să-mi ceară o prelungire a congresului pînă marţi seara, fiindcă nu sosiseră toţi delegaţii...

Ştirea adusă de Cristescu mă tulburase. Pentru ca lovitura să fie «ce trebuie», trebuia să prind în plasă pe toţi sau aproape pe toţi conducătorii mişcării. Numai cu jumătate din ei, n-aş fi făcut nimic... Sub pretext să-mi aducă ştiri despre cele discutate în congres am pus agenţi de la Siguranţă să-mi numere din două în două ceasuri pe noii sosiţi... Dar nu se adunaseră toţi nici marţi, pînă la amiază. Şefii mişcării voiau să voteze la sfîrşitul congresului afilierea la Moscova şi pentru acest vot aveau nevoie de toţi conducătorii din provincie..."

În sfîrşit, momentul aşteptat de cinicul ministru de interne a sosit: „Joi dimineaţa mi s-a raportat că congresiştii erau în păr şi că la sfîrşitul după-amiezii trebuia să aibă loc votările. Sosise în fine momentul meu! Pe la orele 11 am chemat la minister pe [Romulus] Voinescu, pe [generalul] Mărgineanu şi pe [generalul] Nicoleanu şi le-am destăinuit planul meu: la orele 3 p.m. tot congresul trebuie ridicat şi transportat la Văcăreşti şi Jilava. Acolo urma să se facă triajul: tot ce era comunist, reţinut — ce era numai socialist şi împotriva afilierii la Internaţionala a III-a, pus în libertate. «Acum pricepeţi, domnilor, pentru ce am autorizat congresul şi pentru ce am acordat şedinţe suplimentare, pînă i-am prins pe toţi

— O să public o carte. Îi știu de pe-acum titlul, ceea ce e esențial pentru o lucrare. O să-i spun: *Die Kritik des reinen Unsinns*[1].

Bineînțeles, proiectul nu se materializează: epoca nu este propice lucrărilor de acest gen și vitalitatea foarte compromisă a lui Gherea nu-i permite să scrie. Îi trebuie un imens efort pentru a revedea traducerea în franceză pe care i-am făcut-o monumentalei sale opere *Neoiobăgia*.

În lipsă de ceva mai bun, Gherea se mulțumește să servească drept trăsătură de unire între tovarășii țărilor beligerante, doritori să grăbească încheierea păcii, lucru la care el aspiră mai mult ca la orice. Socialiștii din diferite țări se duc la Stockholm, pentru a reînnoda relațiile internaționale, rupte odată cu izbucnirea războiului și pentru a găsi calea cea mai bună, spre a pune capăt ostilităților. Ei îl vor la Stockholm și pe tovarășul Dobrogeanu-Gherea, așa cum dovedește o telegramă expediată din Copenhaga și înregistrată la Zürich în ziua de 5 iunie 1917:

„Constantin Dobrogeanu, Akazienstrasse, Zürich

O telegramă a Sovietului de muncitori și soldați din Rusia, semnată de Racovski, vă roagă să veniți imediat la Conferința de la Stockholm. Răspundeți telegrafic pe adresa ministrului Stauning[2], la Copenhaga, indicînd data și ora plecării din Zürich. Ar fi de dorit, dacă e posibil, să vă opriți la Copenhaga.

Ministru Stauning"

Gherea nu dă curs acestei cereri, care, după cum se vede, provine de la Racovski. Între cei doi socialiști exista o deosebire de concepție ireductibilă, peste care Gherea nu poate trece, în ciuda prieteniei care îi leagă de mult... Ruptura este numai de ordin politic, deoarece în viața particulară Racovski va continua să nutrească față de Gherea și față de familia acestuia o afecțiune dintre cele mai calde. Printre nenumăratele scrisori pe care Gherea

[1] *Critica nebuniei pure*, parafrază ironică după opera kantiană *Critica rațiunii pure*.

[2] Thorvald Stauning (1873-1942) om de stat socialist danez, ministru și prim-ministru în cîteva rînduri.

în capcană? Vă atrag atențiunea asupra unui punct de importanță capitală: nimeni n-a cunoscut planul meu, nici chiar primul ministru, pe care-l voi pune în curent abia acum — sînteți primele trei persoane cu care vorbesc. De discreția dv. depinde reușita loviturii: cea mai mică indiscrețiune colportată, va ajunge la urechea celor interesați și vor scăpa cu toții. Trebuie să prevedem însă toate posibilitățile: s-ar putea întîmpla ca oamenii să reziste și să lupte. D-ta, domnule general Mărgineanu, să ai armata necesară ascunsă prin curțile din jurul localului din strada Sf. Ionică. D-ta, domnule general Nicoleanu, vei pătrunde la ora 3 fix în club, cu poliția d-tale, și vei declara toată lumea arestată fiindcă congresul a depășit ordinea de zi și a pus în discuție afilierea la Internaționala a III-a și hotărîse să o voteze. Dacă congresiștii nu se opun, îi veți transporta, pîlcuri-pîlcuri, cu dube și cu automobile la închisori. Dacă se opun, va interveni armata, și arestările se vor face *manu militari*. La nevoie veți face uz de arme, dacă rezistența va fi și ea înarmată. Veți preveni pe comisarul regal Cernat, în ultimul minut, ca să fie prezent... Veți explica dislocările forței armate și coucentrarea poliției, lămurind tuturor că este vorba de măsuri de siguranță în vederea dezordinelor ce ar putea însoți un vot agitat... D-ta, domnule Voinescu, vei supraveghea întreaga operație și mă vei ține telefonic în curent cu toate fazele ei... Închideți-vă toți trei în cabinetul de alături și hotărîți cum veți proceda. Mă încred în experiența și în vigoarea dv. și vă las liberi să decideți procedurile de execuție. Dar, încă o dată: nici o vorbă nimănui — căci altfel ne facem toți de rîs...»".

O unanimitate dezaprobatoare

„Cei trei mușchetari — scrie mai departe autorul însemnărilor — au trecut voioși alături, să-și croiască planul, iar eu m-am urcat în automobil și m-am dus la Averescu. L-am pus în curent cu întregul meu plan și i-am explicat pentru ce nu pusesem pe nimeni în curent, *adăugînd că pe dînsul nu-l prevenisem ca să-l pun în afară de orice răspundere, în caz de nereușită*.

Sosind însă momentul executării nu puteam proceda mai departe fără aprobarea șefului guvernului și i-o ceream. Argumentul «cu scoaterea lui din răspundere» l-a satisfăcut, căci era iepure de două hotare. A stat puțin pe gînduri, apoi cîntărindu-și fiecare cuvînt: «Bine. Angajezi răspunderea d-tale și, în caz de insucces, vei trage natural consecințele... Dar cred că vei reuși, și doresc să reușești. Trebuie s-o sfîrșim odată cu domnii aceștia... Ai luat toate măsurile?» «Da!» Și i le-am lămurit și pe acestea. «Toate bune, a replicat Averescu. Dar sîntem un guvern constituțional:

le-a primit la Zürich de la rude și prieteni, se găsesc și cele ale lui Racovski, pline de un real atașament.

Fără a se duce la Stockholm, Gherea nu a rămas surd la apelul tovarășilor săi. El le-a trimis o scrisoare pe care am citit-o și în care îi conjură să facă abstracție de orice divergențe programatice, de orice nuanțe și disensiuni de partid, pentru a reda lumii pacea.

În termeni de o măreție și de o seninătate demne de autorii antici, Gherea zugrăvește în această scrisoare, menită să fie citită public în cadrul conferinței, binefacerile păcii...

...Într-o frumoasă zi de toamnă [a anului 1919], am condus pe soții Gherea la gara centrală din Zürich [în drum spre România]. Timp de multe minute, Gherea și-a luat rămas bun de la Axelrod, mai în vîrstă decît el cu cîțiva ani. Niciodată nu vom uita imaginea celor doi bătrîni îmbrățișîndu-se strîns pe ruinele unei lumi căreia îi consacraseră întreaga lor viață și pe care o visaseră frumoasă, mare, umană, socialistă. Ne-a venit apoi rîndul nouă, celor tineri. Gherea se ducea la Lausanne pentru a lua de acolo Orient-Expressul, care, în acest prim an de pace, circula încă destul de rar. Ne înțelesesem că, de îndată ce îmi voi termina studiile, voi veni și eu la București. Gherea avea mari proiecte literare, voia să întemeieze o revistă, la care îmi făcea cinstea de a mă lua colaborator. Pe de altă parte, ținea neapărat să fac politică, deoarece, spunea el, nu sînt prea mulți intelectuali în partid.

În mai 1920, am luat la rîndul meu Orient-Expressul, de data aceasta la Milano. La ora 5 dimineața am ajuns la București, la ora 10 a aceleiași dimineți am ieșit pe Calea Victoriei. Primul lucru care m-a izbit au fost titlurile cu litere groase ale ziarelor: *Moartea lui Dobrogeanu-Gherea*. Decedase în urma unei operații abdominale. Înmormîntarea sa a fost una dintre cele mai impunătoare pe care le-au cunoscut bucureștenii. În ce mă privește, mă voi simți toată viața onorat de faptul că primul articol pe care l-am scris și care a apărut în *L'Orient* a fost închinat lui C. Dobrogeanu-Gherea.

trebuie să avem și aprobarea Consiliului de Miniștri...».

«În acest caz, partida e pierdută. Dacă discutăm în Consiliu, va ține ceasuri, se va afla în afară și vînatul nostru se va face nevăzut. Fără să mai adaug că toți miniștrii, niște fricoși, vor fi contra...». Iar s-a mai gîndit cîteva minute tata Averescu și a replicat: «La cîte ceasuri ai hotărît să-i arestezi?» «La trei»... «Bine. Convocăm Consiliul tot la trei; îi voi ruga să fie exacți. Voi pune *eu* chestiunea și o voi pune așa, încît nimeni nu se va opune. D-ta începi operațiile d-tale, *la* ora cuvenită; pe cînd se va discuta în Consiliu — dacă discuții vor fi — operațiunile vor fi în curs. Te vei aranja să ți se telefoneze îndată ce vor fi fost executate, și vei pune pe toți în fața faptului împlinit...». Găsise, vulpoiul, formula constituțională, și o eventuală acoperire mai mult, în caz de insucces... «Așa merge...», am încheiat eu și l-am rugat să convoace imediat Consiliul: era ora 12. Și să nu spună o vorbă nimănui — recomandație inutilă, căci era din fire omul cel mai discret. M-a întrebat dacă aveam nevoie de el; i-am mulțumit, i-am spus că nu și am plecat. Eram atît de enervat încît mi-a mers dejunul [cu] noduri...

La ora 3 fără cîteva minute m-am înapoiat la Președinția Consiliului, în strada Polonă. Toți miniștrii erau în păr, cu Take Ionescu în frunte. Nici unul nu știa nimic despre cele ce urmau să se întîmple și mă întrebau pentru ce fuseseră convocați cu tîta pripă. «Veți vedea numaidecît; o măsură de poliție de luat, pentru care vreau să am avizul Consiliului. Eu am rugat pe general să vă convoace...».

Ședința s-a deschis la 3 și 10 minute. Averescu a lămurit motivul convocării: «Trebuie să o sfîrșim cu comuniștii...» și a explicat ce aveam de gînd să fac. Titulescu, care căsca într-una, plictisit, și tremura de frig, a încetat să deschidă gura, s-a încălzit brusc, s-a roșit, a vrut să ia cuvîntul — dar i-a luat-o Take înainte cu trei vorbe tăioase: «Nu se poate!». Se făcuse galben ca ceara; fiecare-și exprimă emoția după reflexele sale arteriale — unii roșesc, alții îngălbenesc... și pe fețele din jurul mesei — în afară de a lui Averescu și de a mea, liniștite — apăruse toată gama nuanțelor celor două culori fiziologice. «Nu se poate!», au strigat și Trancu-Iași și Cudalbu; o unanimitate dezaprobatoare se ridică contra mea... Take ne-a explicat că «propunerea ce se făcea Consiliului echivala cu începutul revoluției... După Take, Titulescu s-a declarat și el împotriva unor măsuri care pun statul în pericol, oricare ar fi rezultatul operațiunilor... S-a sculat și Trancu-Iași să-și spună «punctul de vedere»... «Comunismul este... muncitorimea etc... Geneva prevede etc. etc.». Pe cînd prietenul Grigore trăncănea, ochiul meu urmărea acele orologiului; se făcuse 3 și 1/2 și telefonul era tot mut.

(Continuare în p. 42)

Pe unit în fruntea cetei sale de nobili români, maramureşeanul Bogdan a pus, după cum se ştie, bazele statului centralizat şi independent Moldova[1]. În anii următori, cu toate încercările repetate ale oştirilor maghiare, la care se referă cronicarul Ioan de Tîrnave („[Bogdan] a fost combătut adeseori de oastea regelui"), Moldova n-a mai putut fi readusă sub suzeranitatea coroanei angevine a Ungariei.

Pentru a rezista cu succes tentativelor regatului maghiar de restabilire a suveranităţii sale, tînărul stat moldovean a trebuit, pe de o parte, să deţină un potenţial militar în măsură să se opună eficient acestor aeţiuni şi, pe de altă parte, să se integreze într-un ansamblu de relaţii politice şi diplomatice cu puterile vecine, în primul rînd cu acelea care erau interesate şi îi puteau sprijini în menţinerea independenţei.

Din păcate, izvoarele scrise nu ne oferă informaţii despre luptele purtate de Bogdan pentru apărarea independenţei Moldovei şi foarte puţine date despre eventualele relaţii pe care voievodul le va fi întreţinut cu Ţara Românească, Polonia, Lituania sau Hoarda de Aur. De un real folos în această privinţă ne este arheologia. Cercetările întreprinse în

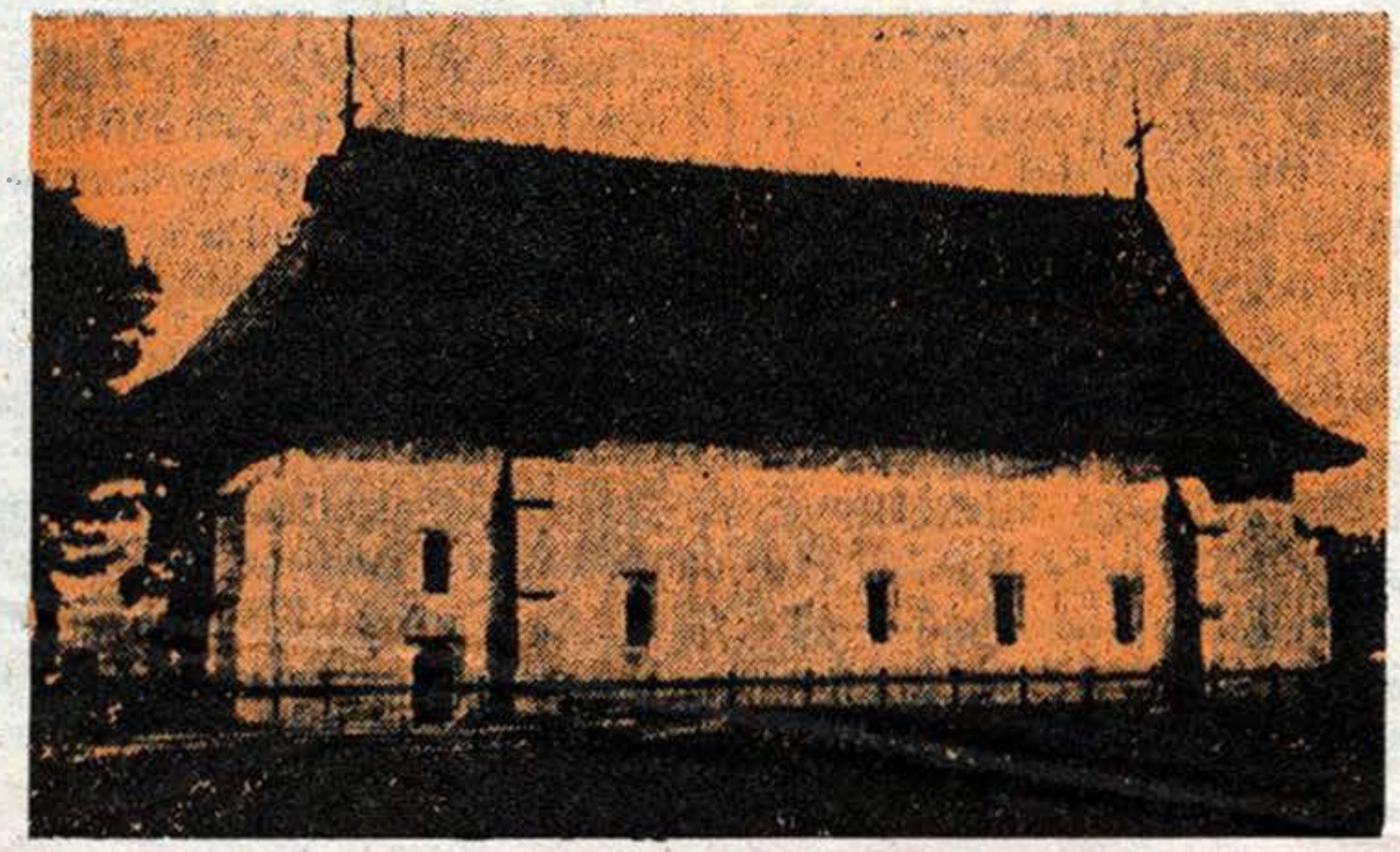

ultimii ani la Rădăuţi au dus la descoperiri ce permit interpretări inedite pentru o serie de probleme controversate sau insuficient de bineeunoscute din istoria anterioară constituirii statului feudal Moldova şi din primele decenii ale existenţei sale.

OPINII

O ALIANŢĂ MOLDO-TĂTARĂ ÎN VREMEA LUI BOGDAN I

LIA BĂTRÎNA, ADRIAN BĂTRÎNA

Sub naosul actualei Biserici „Sf. Nicolae" din Rădăuţi, sondajele arheologice au dezvăluit existenţa vestigiilor unui lăcaş de cult anterior, construit, din lemn, în primele două decade ale sec. XIV, aşezarea însăşi fiind mai veche şi datînd de la jumătatea sec. XIII.

În vremea domnitorului Petru I (1374-1391), în cadrul unor ample lucrări de construcţie, capela de lemn a fost înlocuită cu un lăcaş de zid, cunoscut mai tîrziu sub numele de Biserica Domnească, datorită rolului său de necropolă voievodală[2]. Prezenţa vechilor morminte domneşti la Rădăuţi ne este confirmată, în afară de lespezile funerare executate din porunca lui Ştefan cel Mare, şi de alte izvoare scrise, între care cel mai vechi păstrat este un hrisov din 6 iulie 1413, de la Alexandru cel Bun, care menţionează Episcopia de Rădăuţi, „unde sînt îngropaţi moşii noştri".

Lăcaşul voievodal...

În vremea lui Ştefan cel Mare au fost puse lespezi de piatră pe mormintele voievozilor Bogdan, Laţcu, Roman şi Ştefan, precum şi pe cele alor doi membri ai familiei lui Alexandru cel Bun — ambii purtînd numele de Bogdan. În timpul cercetărilor arheo-

[1] *Magazin istoric*, nr. 2/1973; 2/1968.

logice efectuate aici, s-a constatat, totala neconcordanță dintre amplasamentul lespezilor funerare și cel al mormintelor din Biserica Domnească. Concluzia ce se impune: la data cînd Ștefan a dispus dăltuirea inscripțiilor în piatră nu se mai cunoștea locul exact al mormintelor înaintașilor săi.

Din rîndul celor nouă morminte, *singurele* (subliniem această constatare) săpate în naosul celor două biserici ce se succed, numai șase s-au aflat în cel de-al doilea lăcaș de cult, primele trei aparținînd vechii biserici de lemn. Or, din moment ce s-a putut stabili pe cale arheologică faptul că biserica de zid a fost ridicată abia în vremea lui Petru I (și nu în cea a lui Bogdan, cum s-a crezut pînă nu de mult), este lesne de înțeles că mormintele primilor doi domnitori — Bogdan I și Latcu — se aflau inițial în lăcașul de lemn. Cel de-al treilea mormînt (cel mai vechi) trebuia să aparțină, în chip firesc, ctitorului acestui lăcaș, anterior cu cîteva decenii venirii lui Bogdan în Moldova.

În funcție de amplasamentul acestor trei morminte am putut stabili succesiunea lor cronologică. Cel mai vechi este cel din colțul de sud-est al naosului și, potrivit unei practici mai larg răspîndite în evul mediu, acest mormînt poate fi atribuit ctitorului. Urmează cel situat în poziție centrală, aparținînd, după noi, lui Bogdan I și, în colțul de nord-vest cel mai recent în ordine cronologică, considerat ca fiind al lui Latcu voievod. Inventarul mormîntului atribuit lui Bogdan I (care ne interesează în mod deosebit) cuprinde elemente de mare importanță pentru cercetarea istorică. Este vorba de nasturii de argint aurit ce împodobeau costumul celui decedat și îndeosebi de un inel de aur asupra căruia vom insista mai pe larg.

Din totalul de 63 nasturi, 33 erau dispuși de-a lungul scheletului, începînd de sub bărbie și continuînd pînă aproape de genunchi. Restul de 30, asemănători celor de pe piept, dar cu un diametru mai redus, se aflau înșirați, cîte 15, în lungul celor două antebrațe. Realizați prin turnare, cizelare și ambutisare (procedeu de prelucrare prin deformare plastică, la cald sau la rece, a unui metal) nasturii sînt alcătuiți din două calote sudate și acoperite în zona de sudură printr-o bandă de sîrmă torsionată și aplatizată. Partea superioară este compusă dintr-un suport de argint emailat în verde și calota propriu-zisă decorată cu un motiv ornamental ajurat din argint aurit, dispus în jurul unei imitații de perlă din argint. Contrastul astfel creat între argintul pseudoperlei centrale, auriul ajurului și emailul verde al calotei scoate în evidență calitățile artistice cu totul remarcabile ale acestor piese.

Nasturii cei mari închideau, pe mijloc, o tunică, iar cei mici împodobeau mînecile acesteia pe toată lungimea antebrațului. Acest tip de veșmînt feudal, „de aparat" (cum i se spune), era un costum cavaleresc, scurt și strîmt, menit să pună în evidență silueta și să accentueze liniile verticale. Preponderent, în jurul anilor '50 din veacul XIV, în mediul feudal occidental, acest tip de costum a fost adoptat nu numai de societatea feudală românească din Transilvania și de la sud de Carpați, ci, cum se constată, și de aceea de la răsărit de acești munți, dovedind sincronismul dintre ritmurile de civilizație din mediile românești, și totodată, integrarea tot mai pregnantă a societății feudale autohtone la formele de viață, de cultură și de artă ale Europei est-centrale și occidentale.

...și inelul talisman

Pe inelarul mîinii stîngi a celui înhumat se afla un inel masiv de aur, din așa-numita categorie a inelelor „de montură". Decorul verigii, realizat prin turnare, incizare și nielare (ornamentare cu incrustații de email negru) este reprezentat de un ornament cruciform împletit și înscris într-un romb. De la acesta pornesc, în lungul verigii, două împletituri realizate în manieră gotică, flancate de suprafețe trapezoidale, de asemenea, nielate. Palmeta, încadrată de o rețea de linii inci-

În p. 12: *Biserica Domnească din Rădăuți — necropola primilor voievozi ai Moldovei*

Oșteni tătari (reconstituire)

zate, în care a fost încastrat același email negru, continuă decorația. Mai departe veriga este decorată cu semi-frunze, — (*rūmi*) — motiv fundamental în orientul musulman, devenit ulterior (din sec. XIII, pînă în a doua jumătate a sec. XIV) o temă clasică în Occident.

Montura înaltă și de formă rectangulară este alcătuită dintr-o placă turnată, ce are dispuși în colțuri patru *gryli* zoomorfi (reprezentări stranii, rezultate din deformarea puternică a unor figuri de animale — în cazul de față, lei — reprezentate doar prin capete și labe). Întîlniți în *gliptica* (arta de a grava motive decorative sau figuri pe o piatră prețioasă sau semiprețioasă) greco-romană, aceste reprezentări au fost preluate, odată cu mitul gemelor — considerate a avea proprietăți talismanice, supranaturale — de lumea gotică care, în sec. XII, manifesta o adevărată predilecție pentru aceste ființe fantastice. Cei patru *gryli* susțin o pastilă dreptunghiulară de aur, alcătuind chattonul inelului, pe care se află incizată o inscripție cu caractere arabe ce redă numele lui Allah, încadrat de un chenar.

Avînd în vedere conținutul inscripției, modul de prindere al pastilei — asemănător cu cel al gemelor și al cameelor —, precum și prezența *grylilor*, putem socoti piesa ca făcînd parte din categoria inelelor-talismane, menite, în concepția medievală, să apere pe purtător de boli și de tot soiul de primejdii. În acele vremuri, semnele cabalistice și formulele talismanice redate în diferite limbi pe o mare diversitate de piese, între care și pe inele, invocau sprijinul divinității în apărarea sănătății și în obținerea succesului, constituind un articol răspîndit și socotit a fi de primă necesitate.

După decor, inelul pare să fi fost realizat de un artist occidental, într-un atelier de felul celor ce existau în acea vreme la Pera, Caffa sau Cetatea Albă, importante centre genoveze de „civilizație portuară". Astfel de piese ajungeau apoi și în lumea mongolă, ce manifesta atunci o deosebită predilecție pentru acest gen de podoabe. Contrastul evident între calitățile artistice ale inelului și modul puțin îngrijit în care a fost realizată inscripția constituie o dovadă că aceasta nu a fost incizată în atelierul și de către meșterul care a realizat piesa, ci abia după ce inelul a ajuns în posesia cumpărătorului său.

Pecetluirea unui tratat?

Este evident faptul, cum rezultă și din inscripție, că înainte de a fi intrat în posesia lui Bogdan I, inelul a mai aparținut unui personaj, care făcea parte, fără îndoială, din înalta societate mongolă. De la acesta — pe căi și în împrejurări care, deocamdată, nu pot fi elucidate pe deplin — inelul-talisman a ajuns în proprietatea celui dintîi domnitor al Moldovei.

În privința modului în care el putea ajunge în posesia lui Bogdan, se profilează trei ipoteze: schimbul cultural ce, desigur, avea loc între cele două regiuni, dobîndirea inelului în urma unei lupte și, în sfîrșit, dăruirea lui de către vechiul posesor. Prima ipoteză este puțin probabilă, deoarece este greu de crezut ca cineva să se fi dispensat, prin vînzare, de un obiect înzestrat, în concepția medievală, cu asemenea calități. A doua ipoteză trebuie înlăturată și ea, dată fiind semnificația deosebită pe care inelul l-a avut pentru Bogdan din moment ce a fost înmormîntat cu el, ceea ce nu s-ar fi întîmplat cu o simplă pradă de război. Transferul unui asemenea inel-talisman din lumea feudalilor mongoli spre cea a feudalilor est-carpatici presupune, după părerea noastră, un alt gen de legături, oferind interesante sugestii privitoare la angrenajul relațiilor politice internaționale din vremea lui Bogdan I. Acest inel, purtat de Bogdan în ultimii săi ani de viață, constituie, în ultimă instanță, o prețioasă mărturie a legăturilor politice întreținute de primul domn al Moldovei cu un înalt personaj mongol. Ni se pare firesc ca ele să fi existat, căci mongolii — chiar dacă după moartea hanilor Jani-Bäg (1357) și Berdi Bäg (1359), Hoarda de Aur își diminuase întrucîtva forța ofensivă — continuau să țină sub autoritatea lor nominală întreaga zonă meridională a Europei răsăritene. În ciuda războaielor civile din sînul Hoardei de Aur și scindarea acesteia (1362-1363) în Hoarda Albă și Hoarda Albastră, regiunile nord-pontice, zona gurilor Dunării și sudul Moldovei au rămas sub autoritatea nominală a lui Abd Ullah, hanul Hoardei Albe. Monedele cu numele lui Abd Ullah bătute în Orașul Nou (Orheiul Vechi), unde hanul a și rezidat în anii 1364-1365, dovedesc că regiunea Nistrului inferior se afla sub stăpînirea sa, motiv pentru care nu excludem posibilitatea ca Bogdan să fi întreținut legături cu acest puternic han mongol, aflat în imediata sa vecinătate.

Existau interese comune, pentru mongoli — stăvilirea expansiunii maghiare, pentru români — păstrarea independenței de puțină vreme dobîndită, care motivau o asemenea colaborare, la perfectarea căreia hanul mongol va fi dăruit un asemenea inel (între alte posibile daruri) aliatului său. Astfel, „colaborația militară între români și tătari", cum a fost enunțată pentru prima oară de N. Iorga în 1926, poate fi urmărită nu numai în documentele papale sau în acelea ale cancelariei maghiare din sec. XII-XIV (în care sub numele de „schismatici", românii de la est de Carpați sînt pomeniți într-o serie de acțiuni alături de tătari), ci și în documente arheologice, de felul celor prezentate în articolul de față. Ele atestă că în vremea lui Bogdan I, colaborarea româno-tătară a constituit unul din mijloacele utilizate în vederea consolidării tînărului stat moldovean și a respingerii de către Moldova a presiunilor exercitate asupra sa de regatele catolice învecinate.

CRONICI DE FAMILII

În numărul trecut, relatarea noastră despre viaţa şi faptele Cantacuzinilor moldoveni ajunsese în anul 1709, cu descrierea împrejurărilor morţii lui Ilie Cantacuzino, cel pe care Dimitrie Cantemir îl descrie în celebra sa Istorie ieroglifică sub numele de Mîţa sălbatecă. Vom continua, deci, cronica acestei mari familii, cu prezentarea celor mai importanţi reprezentanţi ai ei din generaţiile care au urmat.

CANTACUZINII MOLDOVENI (II)

ŞTEFAN S. GOROVEI

Cantacuzinii moldoveni n-au fost implicaţi în evenimentele anului 1711 — în care însă, cei munteni au avut de jucat un rol —, întrucît la vremea aceea mai toţi erau încă foarte tineri, fără rosturi în viaţa politică. Din generaţia care a urmat, s-au ilustrat fiii lui Ioniţă Cantacuzino (fiul mai mic al lui Toderaşco marele vistiernic, „alfa şi omega" din domnia lui Dumitraşco Cantacuzino). Rămaşi orfani de tată la vîrste foarte mici (doi-patru ani), aceşti copii — trei băieţi: *Iordache*, *Şerban* şi *Toader* — au fost crescuţi, se pare, de unchii lor, Ilie vistiernicul şi Vasile vornicul. Pe la 1708, cel mai mare, Iordache, a fost însurat cu Ecaterina Racoviţă, sora lui Mihai vodă Racoviţă (1703-1705; 1707-1709; 1715-1726); cînd acesta din urmă a venit în a treia sa domnie moldovenească (iarna lui 1715), şi-a numit cumnatul mare comis. În această calitate, *Iordache Cantacuzino* a fost însărcinat cu supravegherea înălţării „Stîlpului lui vodă", de la Vama, monument menit să glorifice victoria lui Mihai vodă asupra „cătanelor" lui Ferenţ, a căror incursiune în Moldova (1716-1717) a produs mari dezordini în ţară („multă pradă s-a făcut bietei ţări a Moldovii" — se spune în inscripţia monumentului). Incursiunea a avut loc în cursul războiului austro-turc din anii 1716-1718, desfăşurat în parte pe teritoriul ţărilor române.

În împrejurările amintite, fraţii Cantacuzino au pierdut o mare parte a actelor lor de proprietate. Dar să lăsăm documentul epocii să povestească întîmplarea, foarte sugestivă pentru chipul în care, de-a lungul veacurilor, s-au pierdut atîtea comori din patrimoniul nostru cultural: „Cînd au venit nemţii în această ţară cu căpitanul Ferenţ şi s-au aşezat în cetatea Neamţului, fiind atunci fraţii lui Iordachi comis cu

toată averea lor în casele lor şi avînd toate ispisoacele despre moşii şi ţigani de la moşi şi strămoşi, a scris dumnealui Iordache comis la fraţii săi să ia ispisoacele şi ce or mai putea şi să fugă la Iaşi, după care fratele său Şerban a legat toate lucrurile pe un cal, dar lunecînd calul pe gheaţă la vadul Siretului şi spărgîndu-se gheaţa, a căzut calul sub gheaţă cu toate cele ce aufost pe el şi nu le-a rămas nici un ispisoc despre acele moşii".

„Însumi cu slova mè am scris..."

Iordache Cantacuzino — supranumit *Deleanul*, după principala sa moşie, Deleni, din ţinutul Hîrlăului şi pentru a fi deosebit de un unchi, omonim şi contemporan, supranumit *Paşcanul*, după moşia Paşcani — a avut parte de o frumoasă carieră: mare vistiernic, mare spătar, mare vornic al Ţării de Sus şi al Ţării de Jos şi, la urmă, mare logofăt. Prin numele său, prin averea şi poziţia sa socială, el a fost unul din boierii cei mai însemnaţi din al doilea sfert al veacului XVIII. La curtea lui de la Deleni a fost vizitat de Grigore II Ghica (1726-1733; 1735-1739; 1739-1741; 1747-1748), domnul Moldovei, în iunie 1729, cînd i-a cerut pe una din fiice de soţie pentru fiul său Scarlat; logodna de la Deleni a fost sărbătorită apoi la Iaşi, în palatul de la mănăstirea Frumoasa, cu un fast deosebit, cu jocuri de artificii noaptea, „şi pre apă şi pre uscat, care lucruri niciodată în Moldova n-au fost"; din motive necunoscute, nunta nu s-a mai făcut, deşi relaţiile marelui boier cu domnitorul au rămas bune încă mulţi ani.

Atît de bune, încît în 1737, cînd a izbucnit o mare epidemie de ciumă, Grigore vodă s-a adăpostit, un timp, la curtea de la Deleni, iar doi ani mai tîrziu, în 1739, cînd s-a produs ocupaţia rusă (în cursul războiului ruso-austro-turc din 1736-1739), domnitorul s-a retras, lăsînd caimacami pe marele logofăt Sandu Sturza şi pe marele vornic Iordache Cantacuzino Deleanul. În împrejurările tulburi ale ocupaţiei străine, de jafuri n-au fost ocrotiţi nici marii dregători; însuşi caimacamului Cantacuzino „i s-au jăfuit averea dumisale din Horodinca de oştile moschiceşti, împrăştiind oşteanii moschiceşti toate scrisorile [documentele] dumisale". Căimăcămia era să se termine rău pentru Cantacuzino, bănuit atît de feldmareşalul rus Miinnich, cît şi de Grigore vodă — acesta din urmă supărat mai ales de faptul că vornicul „pecetluié cu ceară roşie cînd era el căimacam în Eş", folosirea cerii roşii fiind socotită un atribut de suveranitate. Refuzînd să-l primească la reîntoarcerea sa în Iaşi, vodă Ghica „au pus pre baş-cihodar, cu 50 oameni, de l-au străjuitu la gazda lui cîteva dzîle, apoi l-au pornitu la ţară, la Deleni, la casa lui, nice să-l vad-în ochi. Şi era să-l călugărească".

Dacă Iordache a scăpat — în virtutea faptului că era cumnat cu fostul domn Mihai Racoviţă, cuscrul lui Ghica — în schimb, mînia domnească l-a lovit pe unul din fraţii săi, *Şerban Cantacuzino* de la Horodniceni, deşi domnul avusese şi cu el relaţii bune pînă atunci: în 1732, cînd a vizitat nordul Moldovei, Grigore Ghica a poposit şi la Horodniceni, încredinţînd lui Şerban Cantacuzino funcţia de vornic al Cîmpulungului şi însărcinîndu-l cu supravegherea reparaţiilor la Biserica „Sf. Dumitru" — ctitorie a lui Petru Rareş — din centrul Sucevei. În cursul evenimentelor din 1738-1739, cînd a avut misiunea de a păzi hotarele spre Transilvania, „în secret şi pe tăcute, cu pericolul vieţii mele şi al averilor mele, am întreţinut cu corespondenţe pe creştini, vecinii noştri militari, pe cei din districte şi comitate, anume bistriţeni şi maramureşeni, în ceea ce priveşte intenţiile turcilor şi tătarilor". Informaţia îi aparţine şi se află într-o scrisoare a sa, din 1740, în care povesteşte şi ce a pătimit după ce, în loc de a primi mulţumiri din partea domnului, a căzut (ca şi fratele său) în dizgraţie: „Într-o noapte, am fost ridicat fără motiv din porunca domnitorului, pus în lanţuri de lemn, numite butuci şi aruncat la închisoare. După trei zile, am fost din nou ridicat, suit într-o căruţă şi dus la mănăstirea Putna, sub paza a 30 soldaţi. Acolo, domnitorul s-a îngrijit să mă ţină trei luni sub pază ostăşească, supunîndu-mă la multe şi felurite ocări şi batjocuri". În cele din urmă, „m-au dus la episcopul de Rădăuţi să mă călugărească fără de voia mea". Reuşind, totuşi, să fugă de sub paza ostaşilor şi a călugărilor, Şerban Cantacuzino s-a refugiat în Transilvania, de unde s-a adresat, în octombrie 1741, noului domn, Constantin Mavrocordat (1733-1735; 1741-1743; 1748-1749; 1769), cu rugămintea să intervină pentru a fi descălugărit şi a putea reveni în ţară.

Afacerea fiind de natură ecleziastică, domnul a trecut-o capilor bisericii; deşi era vorba de un membru al uneia din cele mai mari familii ale ţării, mitropolitul şi episcopii, recunoscînd silnicia care se înfăptuise din porunca fostului domn, au arătat că, totuşi, descălugărirea era oprită de canoane chiar şi în asemenea cazuri. Refuzînd să se întoarcă în Moldova, unde ar fi trebuit să-şi poarte rasa de călugăr, Şerban Cantacuzino a preferat să rămînă pribeag, dar liber (s-au păstrat cîteva scrisori din pribegia sa, scrise din Sighet, în 1740 şi 1741), devenind, astfel, un „hain", un „hiclean"; averea i-a fost confiscată în folosul domniei. Principala sa moşie, Horodnicenii, a fost ulterior atribuită (cum vom vedea mai încolo) altui Cantacuzin — ginerele lui Iordache —, rămînînd în stăpînirea acestei familii încă un veac.

Iordache Cantacuzino Deleanul a fost un adevărat cărturar: mărturiile păstrate pînă azi îngăduie să i se atribuie acest epitet. Avea o bibliotecă cu cărţi greceşti şi româneşti, a iniţiat traduceri din limba greacă, a sprijinit pe unul din tipografii vremii, Duca Sotiriovici. Într-un zapis dat acestuia din urmă, marele boier scrie că „avînd trebuinţă de cîteva istorii de învăţături şi alte ce ne-au trebuit a le scoate [traduce] di pre cărţile greceşti pre limba moldoviniască", a apelat la „dumnealui Duca Sotiriovici tipograf

de le-au scris și le-au tălmăcit și la alte scrisori ce ne-au trebuit, grecești, tot dumnealui ne-au scris". Drept răsplată, Cantacuzino l-a cununat și l-a înzestrat.

Același boier a continuat o foarte interesantă condică — începută la 1678 de bunicul său, marele vistiernic Toderașco Cantacuzino și continuată apoi de fiii acestuia, Vasile și Ioan — devenită, prin aceste adaosuri care se vor urma pînă la a cincea generație, o adevărată cronică de familie. Consemnînd amănunțit proveniența moșiilor și împărțirea averilor pentru ca fiii săi „să urmază pre această așazari, cum și noi am urmat părinților noștri", fostul mare logofăt avea sentimentul cert al continuității și nu fără mîndrie arăta bucuria de a adăuga pagini în catastiful înaintașilor săi: „însumi cu slova mè am scris și eu aice..."

Cărturari și politicieni

Respectul pentru carte a caracterizat și generația următoare a Cantacuzinilor, a cincea de la stabilirea lor în Moldova. Unul dintre nepoții de frate ai lui Iordache Cantacuzino Deleanul, *Ioan Canta* — care a urcat în ierarhia boierească pînă la treapta de mare spătar (1769) — și-a adăugat numele la șirul cronicarilor moldoveni, alcătuind un *Letopiseț al Țării Moldovei* pentru anii 1741-1769, adică de la a doua pînă la a patra domnie a lui Constantin vodă Mavrocordat, sursă importantă întrucît relatează evenimente cu care autorul a fost contemporan. Verii săi primari, *Ioniță* și *Iordache Cantacuzino*, fiii logofătului de la Deleni, au sprijinit și ei activitatea de transcriere și multiplicare a manuscriselor de cronici. Astfel, s-a păstrat un letopiseț al Moldovei, copiat de unul din cărturarii vremii, Ioasaf Luca (nepot al lui Ioan Neculce), „cu toată cheltuiala dumisali Iordachi Cantacuzino vel spatar"; dealtfel, e de presupus că în biblioteca acestuia se aflau mai multe manuscrise de cronici, unele aduse de soția sa, o strănepoată a lui Miron Costin. Și pentru fratele său, Ioniță Cantacuzino — ajuns pînă la demnitatea de mare logofăt — există mărturii ale acelorași preocupări cărturărești: pe un manuscris, cuprinzînd o traducere din limba greacă, traducătorul — care nu și-a dat decît prenumele, Thoma — a făcut o întreagă dedicație versificată pentru cel care „Îndemnătoriu sîrguitori fără îndoire/... au fost la tălmăcire", lăudîndu-i activitatea „într-a păzitei țări Moldovei sfat" și familia din care descindea: „Căruia niamul cel cinstit pre diplin să cunoște/ Dragosti cătră patrie și răvna să vistește/ Faptile celi vrednice, faciri di bini/ Împodobesc sufletul său, pricum să și cuvini/ A folosi patriia sa cu totul să silește".

Acești doi frați — o soră, Safta, devenise (1735/1736) soția unui Cantacuzino muntean — nu au jucat un mare rol în viața politică a Moldovei, deși au avut ranguri de frunte, averi mari și relații înalte. Ambii au fost amestecați în tulburările care au avut loc în Moldova în anii 1777-1778, în urma asasinării lui Grigore III Ghica (1 octombrie 1777[1]), tulburări în care și-au pierdut viața vornicul Manolache Bogdan și spătarul Ioan Cuza, decapitați (13 august 1778) din porunca noului domn, Constantin vodă Moruzi (1777-1782). Frații Cantacuzino — logofătul Ioniță și spătarul Iordache — au scăpat cu viață, deși cel de-al doilea era cunoscut chiar de Ghica vodă ca un boier neastîmpărat; un contemporan a notat aceste cuvinte ale domnului decapitat, relative la faptele în care fusese amestecat și boierul Cantacuzino: „Nebunii de ale Bălănescului [un boier din familia Rosetti] și ale spătarului Iordache Deleanul!" La 20 iulie 1778, acesta din urmă a fost ridicat de la Deleni, din porunca lui Constantin vodă Moruzi și închis la vătășie, în curtea de la Iași; două zile după decapitarea lui Bogdan și a lui Cuza, mitropolitul și marii boieri au rugat pe Moruzi să nu continue vărsarea de sînge și să elibereze pe cei arestați, între care se afla și Iordache Cantacuzino. În legătură cu acest episod, paharnicul Costandin Sion a notat, în celebra sa *Arhondologie a Moldovei* (scrisă la mijlocul veacului XIX), un amănunt interesant pentru atmosfera epocii, nerelatat, ca atare, de alte surse: „Între boierii ce [Moruzi] avè închiși, era și un Cantacuzin Deleanu, carile avè numai o fată, Măriuța, văduvă tînără. Înfricoșîndu-l și pe acela cu sabia, ca să scapi, au primit ginere pe Costachi Sulgilolu, ce era tînăr holtei, frate cu doamna tiranului Moruz".

În adevăr, Costache Sulgearoglu — pe atunci agă — era unul din frații doamnei lui Moruzi, fiind, cu toții, nepoți de soră ai lui Grigore vodă Ghica decapitatul. Însemnările unui contemporan arată că la 12 zile după eliberarea spătarului Iordache Cantacuzino, s-a făcut la curtea domnească logodna Măriuței Cantacuzino cu Costache Sulgearoglu (care purta, deja, numele de Ghica, fiind unul din înaintașii Ghiculeștilor moldoveni din sec. XIX-XX). Această căsătorie a adus multe necazuri spătarului (mai apoi vornic) Iordache Cantacuzino Deleanul, din cauza neînțelegerilor care s-au născut în legătură cu averea sa. În speranța că nu va avea urmași (singura sa fiică rămasă în viață, Măriuța, fusese căsătorită anterior cu un Rosetti, fără a avea copii), moșiile sale erau privite cu lăcomie de un nepot de soră, Enache Cantacuzino; căsătoria Măriuței și apoi nașterea unor copii l-au îndepărtat, însă, de presupusa succesiune. Vrajba care s-a iscat în familia lui Iordache Cantacuzino este istorisită de el însuși, într-o lungă și interesantă „diiată" (testament): „din pricina lui [a nepotului Enache] — se spune în acest act — m-au rădicat cu arnăuți de la casa mea și m-au închis aice, la Golăe [Mănăstirea Golia din Iași], vrînd ca să mă și călugărească". După ce a pătimit astfel, stînd închis „ca un vinovat spre moarte dat", Iordache Cantacuzino a anulat daniile anterioare făcute lui Enache (între care erau și moșii stăpînite cîndva de Miron Costin) și și-a lăsat

[1] *Magazin istoric*, nr. 12/1975; 12/1977.

toată averea fiicei, Mărioara Ghica. Pînă la urmă, s-a călugărit și a murit în 1798, la 75 ani, fiind îngropat la Deleni, sat care a rămas în stăpînirea familiei Ghica, ramura numită Ghica-Deleni.

Celălalt frate, Ioniță Cantacuzino (căsătorit cu o soră a lui Grigore III Ghica), a avut un singur fiu, *Matei*, care, după ce a ocupat unele dregătorii în Moldova, căsătorindu-se cu domnița Ralu, fiica lui Grigore vodă Callimachi (1761-1764; 1767-1769) a trecut în Rusia, unde a căpătat rangul de consilier de stat. Dintre urmașii săi, unii au revenit pe pămîntul românesc, alții au rămas în Rusia, iar o altă ramură s-a strămutat în Bavaria. Doi fii, *Alexandru* și *Gheorghe*, au participat la Eterie, cel de-al doilea avînd — după mărturia aceluiași paharnic Sion, menționat mai sus — „păreri deșărte și speranțe de nebuni, că fiind de la familia Cantacuzin, din care au stătut împarat în Țarigrad, l-ar face pe mișelul împărat". Fiii săi, care au locuit o vreme în Moldova — unde au păstrat moșia Bălțătești, din ținutul Neamțului (moștenită din veacul XVII) — au participat la revoluția de la 1848; doi dintre ei, *Leon* și *Grigore*, au fost prezenți la adunarea care, în seara zilei de 29 martie 1848, a avut loc în casa lui Alexandru Mavrocordat din Iași, scăpînd, însă — atunci cînd au venit oamenii stăpînirii — „pe ușile și ferestrele din dosul casei". George Sion — nepot al paharnicului arhondolog, el însuși poet și memorialist remarcabil — povestește și ceea ce a urmat după episodul de la Iași, în care „Cantacuzineștii luaseră o parte foarte activă": „frații Cantacuzinești, după ce văzură arestările și esecuțiunile teroristice ale guvernului, se duseră la moșia lor [Bălțătești] și acolo adunară plăieșii de pe moșiile lor, pînă în număr de trei sute oameni, organizîndu-i militărește și răspîndind vorba că au să meargă asupra Capitalei, pentru ca să răzbune cruzimele guvernului. Această vorbă se răspîndi pînă la Iași și mulți din nemulțămiți începură a alerga și a se concentra la Bălțătești. Astfel, se duse acolo... și V. Alecsandri. Planul acesta ar fi fost realizabil, poate, dacă Cantacuzineștii ar fi fost oameni mai populari și mai cu sinceritate devotați ca să-l execute"; a fost, însă, suficientă intervenția unui funcționar de la consulatul rus și încercarea de rezistență s-a spulberat!

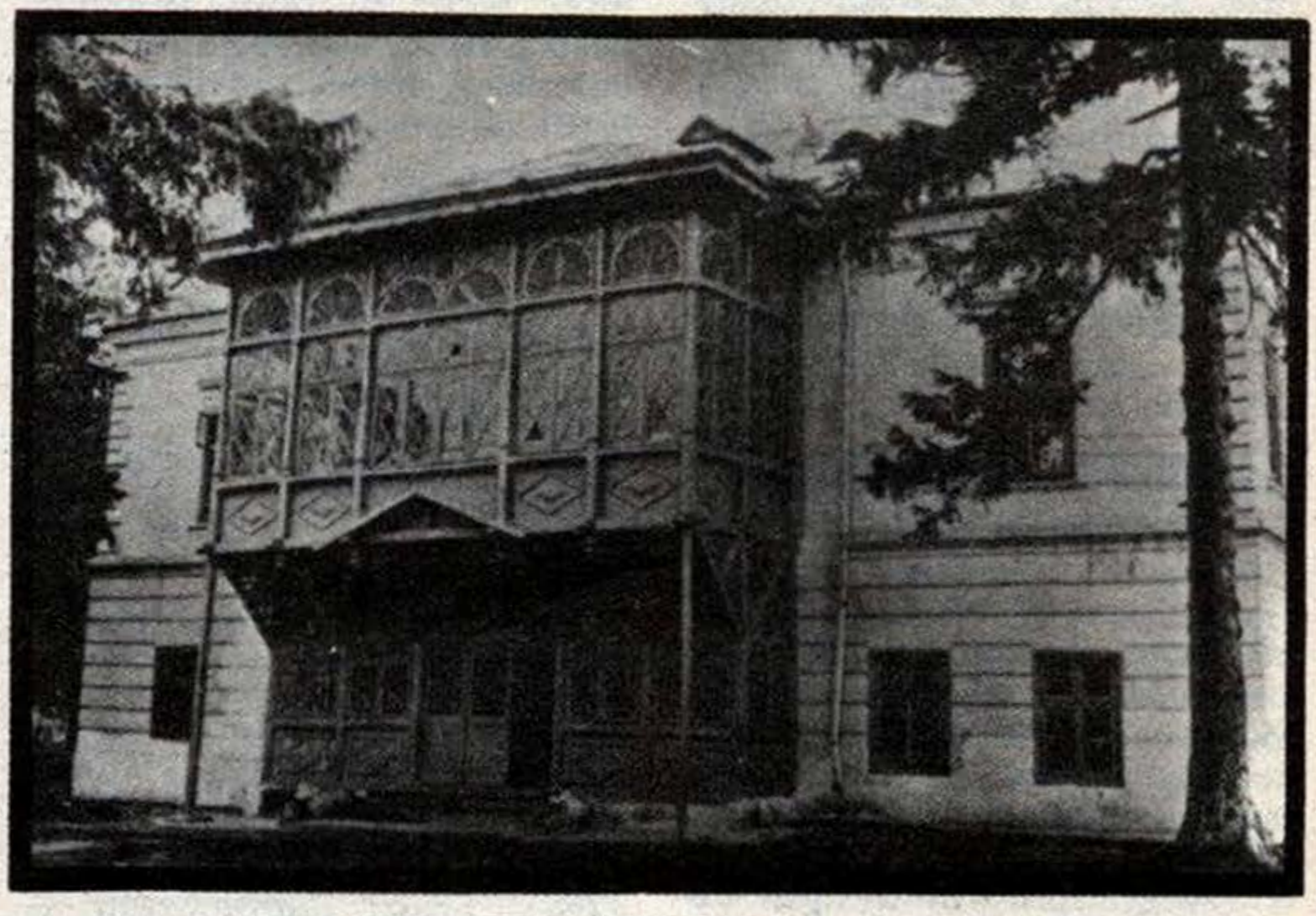

Casa Cantacuzino din Șerbești (județul Neamț)

Alexandru Cantacuzino (ministrul cultelor în timpul lui Cuza)

Din familia celuilalt eterist, s-a remarcat fiul omonim, *Alexandru Cantacuzino* (1811-1884), prieten al lui V. Alecsandri, Ion Ghica și Al.I. Cuza, în domnia acestuia din urmă fiind ministru la culte (1861-1862) și la externe și finanțe (1862-1863); romanul său *Serile de toamnă la țară* (reeditat acum zece ani) este socotit de istoricii literari ca prefigurînd *Hanul Ancuței* al lui M. Sadoveanu.

Despre alți reprezentanți ai marii familii a Cantacuzinilor, în numărul viitor al revistei.

Între secolele IX și VI [î.e.n.] ... geții dezvoltau aici în Dacia o artă proprie a aurului, ale cărei produse umpleau tot centrul și nordul Europei, concurînd cu arta etruscă a bronzului și argintului.

VASILE PÂRVAN

Mărturii ale culturii și civilizației românești

TEZAURUL DE LA HODIȘ

ȘTEFAN BURDA,
Muzeul de istorie al R. S. România

În toamna anului 1970, cu prilejul lucrărilor agricole, un tractorist din comuna Hodiș, județul Bihor, a văzut lucind pe pămîntul proaspăt arat cîteva obiecte de aur, pe care le-a adunat cu grijă. Ulterior, obiectele au intrat în patrimoniul Băncii Naționale și de aici în Tezaurul Muzeului de istorie al R.S. România. O investigație arheologică care să permită o mai bună datare a tezaurului nu s-a făcut pînă în prezent. Putem presupune însă că el datează de trei milenii și frumusețea deosebită a obiectelor, migala cu care artistul a lucrat o bună parte a pieselor, oferă date convingătoare asupra nivelului artistic atins de strămoșii noștri în acea perioadă. Valoarea cu totul deosebită a acestui tezaur în greutate totală de 550 grame aur constă în primul rînd în varietatea formelor, în semnificația istorico-artistică. Tezaurul ilustrează, în chipul cel mai elocvent, momentul de trecere de la repertoriul formelor și ornamentelor specifice civilizației epocii bronzului geto-dacic la cel caracteristic perioadei fierului, materializînd evident elementele de continuitate și originalitate ale civilizației strămoșilor noștri.

Dintre cele 16 obiecte merită atenție, mai întîi, două splendide brățări spiralice, care fac legătura între cele de tipul Firiteaz, definite de Vasile Pârvan ca „specifice bronzului carpatic" și cele de tipul „Săcueni-Perieni" (așanumitele brățări „cu capete semilunare"), apreciate de un alt specialist, Dorin Popescu, ca fiind caracteristice primei etape a epocii fierului.

Prima din aceste brățări, în greutate de 136,650 grame, a fost confecționată dintr-o bară rotundă de aur, cu grosimea aproape uniformă, exceptînd zona din imediata apropiere a capetelor spiralice, care este subțiată și decorată cu un ornament compus din caneluri oblice, paralele. Decorul cel mai complicat a fost realizat însă pe cele patru discuri spiralice de la capetele brățării. La fiecare extremitate, pe o lungime de aproximativ 24 cm, bara a fost aplatizată și tăiată în cîte două fire, care au fost apoi răsucite în cîte șapte spirale, alcătuind, astfel, două discuri ușor bombate în centru, amintind de brățările spiralice de la Firiteaz și Sacoșul Mare[1]. Aceste spirale au fost împodobite apoi cu motive ornamentale ce simboli-

[1] *Magazin istoric*, nr. 4/1983.

zează „brăduțul" sau cu grupuri de crestături transversale, realizate prin incizie foarte fină.

Cealaltă brățară, cîntărind numai 99,200 grame, a fost confecționată dintr-o bară de aur cu secțiune poligonală, mai groasă în zona mediană și subțiată treptat spre capete. Decorul — anunțînd ornamentele geometrice specifice epocii fierului — constă dintr-o nervură mediană foarte pronunțată, astfel încît creează impresia că pe fața brățării a fost sudat un șirag uniform din perle de aur. Marginile brățării au fost și ele decorate cu crestături rare, care, datorită îndelungatei folosiri, sînt aproape șterse.

Tezaurul cuprinde, de asemenea, patru inele din bandă de aur, foarte asemănătoare cu verighetele, rar întîlnite între descoperirile de podoabe din epoca bronzului. Sînt, de fapt, mici cilindri din tablă de aur, cu 3-5 nervuri transversale, realizate prin ciocănire pe un suport dur (tehnica numită „au repoussé") și decorate cu incizii oblice de o deosebită finețe.

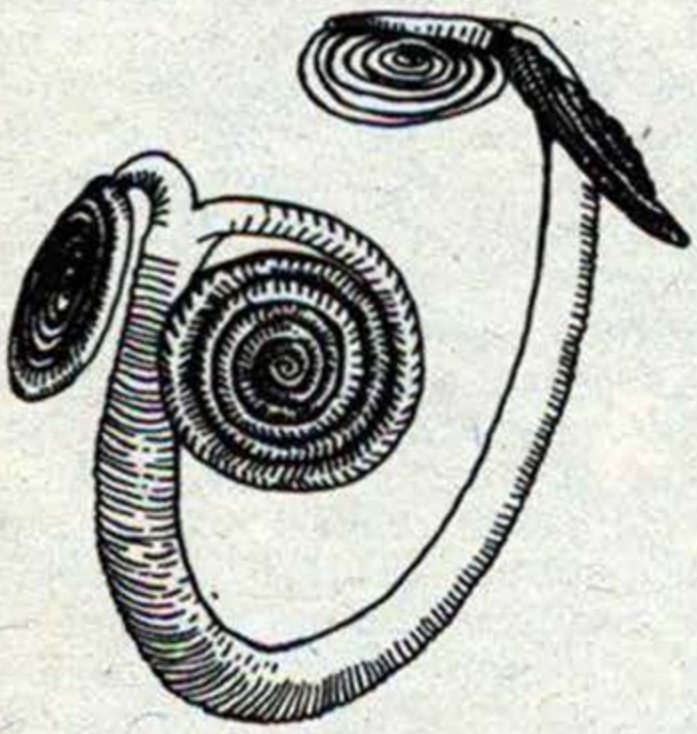

La fel de ingenios este și decorul celor șase obiecte de forma unor frunze stilizate (din păcate din unele n-au rămas decît fragmente) compuse fie din „perle", asemănătoare celor de pe una din brățări, fie din cercuri făcute prin împunsături foarte fine, care amintesc motivele decorative întîlnite pe obiecte asemănătoare descoperite în necropola din epoca bronzului, de la Sărata-Monteoru, jud. Buzău. Aceste înrudiri stilistice constituie un indiciu în plus privind unitatea de cultură materială și spirituală a lumii geto-dacice, care cuprindea o arie geografică ce se întindea de la Dunărea Mijlocie și Tisa, pînă spre țărmul vestic al Mării Negre.

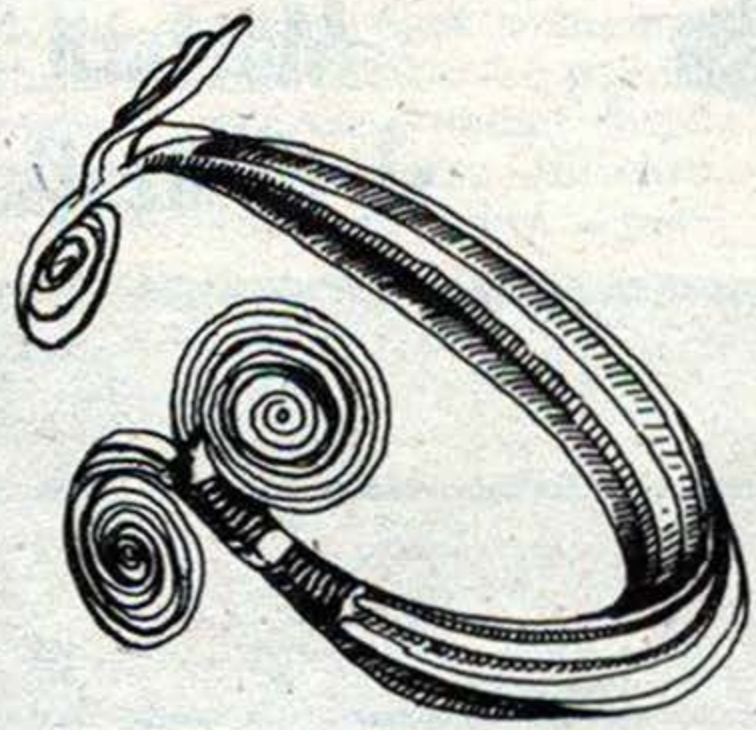

Tezaurul de la Hodiș mai cuprinde patru lingouri-brățară (bare simple de aur), de felul celor care au fost găsite în aproape toate tezaurele de aur specifice epocii bronzului din țara noastră. Forma lor este atît de asemănătoare, încît indiferent de locul unde le întîlnim (Banat, vestul Transilvaniei, Maramureș, ori Dunărea de Jos), par produsele aceluiași atelier.

Prin trăsăturile sale specifice, tezaurul de la Hodiș se înscrie, cronologic, în perioada de la sfîrșitul epocii bronzului (sec. XIV-XIII î.e.n.), cînd se anunța o nouă expresie în domeniul artei. Vechile simboluri solare atît de caracteristice epocii bronzului sînt tot mai des însoțite de decoruri geometrice, în care predomină linia în zig-zag și semnul incizat; totodată, în această perioadă se produce trecerea de la făurirea unor obiecte masive din aur la podoabe lucrate din foaie de aur, piese mai suple, mai bine adaptate unor scopuri ce urmăreau din ce în ce mai mult să sublinieze măreția și autoritatea celor ce le purtau.

CLIO ANUNȚĂ

Dimitrie Cantemir în arhive suedeze

În cursul unei cercetări recente efectuate la Riksarkivet (Arhiva națională) din Stockholm a fost identificată o scrisoare necunoscută semnată de Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei.

Documentul cuprinde răspunsul domnului, datat Iași, 11 aprilie 1711, la epistola din 16 martie, a unui înalt demnitar suedez, care se găsea la Tighina (Bender), unde se refugiase cu regele Carol XII și suita sa după înfrîngerea suferită de suedezi la Poltava (1709). Potrivit unei note marginale, scrisoarea lui Dimitrie Cantemir a sosit la destinație la 19 aprilie 1711.

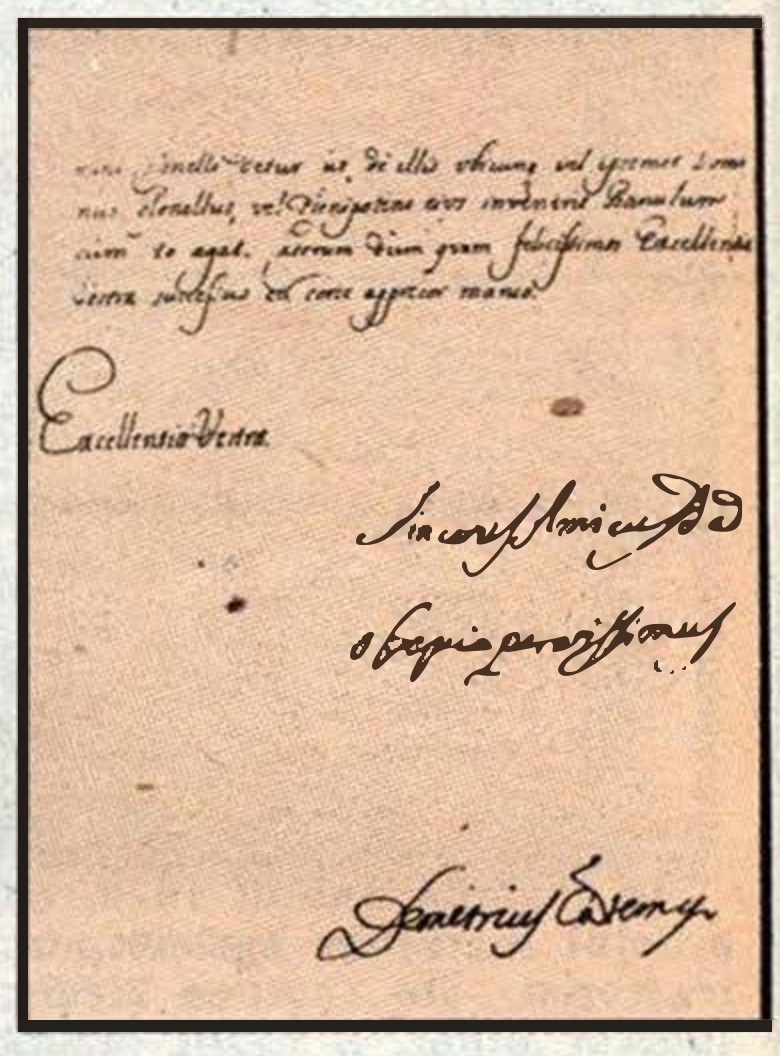

Textul propriu-zis a fost scris de un scriptor, dar formula finală de reverență și semnătura „Demetrius Cantemyr" sînt autografe.

Cea mai mare parte a scrisorii se referă la datoria contractată de „banul", (nenumit în scrisoare), între timp fugit în Polonia, la un colonel suedez. Domnitorul fusese sesizat despre această întîmplare și de către comandantul suprem al trupelor turcești din această zonă. Diferendul însă fusese soluționat — cum se arată în scrisoare — de către domnitor „împreună cu boierii săi", „după prevederile dreptului acestei provincii", „după cerințele sfintei dreptăți" și „după canoanele creștinilor".

Scrisoarea are o importanță deosebită, mai ales pentru această ultimă parte a sa. Este redactată pe tonul protocolar al vremii și din text reiese poziția demnă și înțeleaptă a domnitorului, litigiul fiind soluționat în spiritul normelor în vigoare în Moldova. Formulările cuprinse în document subliniază teza potrivit căreia Moldova avea o autonomie pe care toată lumea trebuia să o respecte.

Eugen GLÜCK

Autorul articolului este candidat în ştiinţe istorice şi cercetător ştiinţific principal la Institutul de etnografie „N.N. Mikluho-Maklai" al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. Specialist în istoria şi etnografia popoarelor scandinave, calitate în care a mai semnat în revista Magazin istoric[1], Ghenrih Anohin a publicat numeroase lucrări despre tradiţiile de obşte la ţăranii norvegieni, despre insulele Feroe şi locuitorii lor etc., precum şi peste o sută articole de specialitate. Pe şantierul său de lucru se află studiile Procesele etnice naţionale în ţările scandinave şi Problema variago-ruşilor.

Practicînd o metodă personală de tratare a fenomenului istoric, privit într-o strînsă corelaţie cu procese aparţinînd altor ştiinţe, cum sînt geografia, geologia, etnografia, zoologia, biologia, lingvistica, cercetătorul sovietic a reuşit să aducă noi informaţii despre modul de viaţă al vechilor ruşi.

Cele două „povestiri istorice cercetate de autor" care urmează, cum le intitulează Ghenrih Anohin, au fost trimise prin agenţia „Novosti" în exclusivitate revistei noastre şi reprezintă o demonstraţie a modului cum înţelege istoria omul de ştiinţă sovietic.

PE URMELE CUMANILOR ŞI VAREGILOR

GHENRIH ANOHIN

Există o știință care îl obligă pe cercetător să ia în seamă chiar cea mai măruntă informație: etnografia. În obiectul ei de studiu intră și asemănările și deosebirile dintre modurile de viață ale popoarelor, originea și răspîndirea acestora din urmă, particularitățile tradiționale ale culturii lor. O ruină străveche sau un monument din veacul trecut, care glorifică un erou național, o schiță de corabie antică

ÎN EXCLUSIVITATE PENTRU MAGAZIN ISTORIC

au un desen scrijelit în piatră de omul preistoric, feluriți martori vii ai unor vremuri apuse — un stejar, un platan, un longeviv, cu o bună memorie — etnograful trebuie să aibă în vedere toate acestea.

Babele din stepă

Cîmpie acoperită cu bogate și variate ierburi, stepa se întinde pe 100 km nord-vest de Marea Neagră și acoperă o fîșie de 300 km nord și 750 km est de Marea Azov, ajungînd pînă la dunele de nisip de pe țărmul Mării Caspice. În decursul mileniilor, pe aceste necuprinse întinderi s-au perindat, unul după altul, venind din Asia, nenumărate triburi migratoare crescătoare de animale, purtîndu-și familiile în căruțe cu coviltir, urmate de herghelii, turme de oi și capre. Au trecut așa generații după generații.

Autorii antici ne-au transmis denumirile unora dintre aceste populații: sciții și sarmații. Începînd din secolul IV e.n., la distanță de un veac-două, în locul lor au sosit altele și altele: hunii, ungurii, bulgarii, chazarii, pecenegii (sec. IX), torcii (sec. X), polovțienii (sec. XI). Fiecare dintre ele a lăsat urme de existență: așezări, morminte, movile funerare. Chiar în zilele noastre se mai zăresc asemenea movile,

[1] *Magazin istoric*, nr. 2/1979.

dînd farmec uniformului peisaj de cîmpie.

Cu sute de ani în urmă, pe aceste movile se înălțau străvechi sculpturi în piatră și lemn. Prima mărturie scrisă despre astfel de sculpturi provine de la călătorul arab Ibn-Fadlan. La începutul sec. X, străbătînd zona scăldată de cursul inferior al Volgăi, unde locuiau torcii (cărora cei din Orient le spuneau guzi, iar europenii — uzi), Ibn-Fadlan a văzut niște sculpturi în lemn ridicate de localnici pe mormintele rudelor lor. La sfîrșitul sec. XII, marele poet azerbaidjan Nizami scria — se pare, din cele știute de la soția sa, Afak, de neam polovțian: „Toate triburile kipceakilor (așa numea Orientul pe polovțieni) se pleacă pînă la pămînt în fața acestor statui. Fie că trec călare, fie că trec pe jos prin dreptul lor, kipceakii se închină ca în fața Atotfăcătorului. Ajuns aici cu turma, păstorul depune la picioarele idolului o oaie sacrificată".

Călugărul franciscan flamand Wilhelm Rubrouck — care a călătorit în 1253-1255 spre Curtea împăratului mongol cu misiuni diplomatice de la Papă și de la regele francez Ludovic IX — nota în raportul său că, în stepele din regiunea Mării Azov, „cumanii (așa erau numiți polovțienii în Europa) fac o movilă mare peste mormîntul celui în veci adormit și-i înalță o statuie orientată cu fața spre soarerăsare, care ține în mîini, lîngă pîntece, un pocal...". O cronică din sec. XVI, perioadă în care stepa era locuită de slavii de răsărit, menționa: „Iară pre un rîuleț ce curge prin Ternovka [așezare din regiunea Dnepropetrovsk] se naltă un om de piatră, la picioarele căruia locuitorii Belgorodului aduc ofrande; alții dintre ei duc jertfe la două femei de piatră de pe rîul Samara".

În popor și apoi în literatura de specialitate, aceste statui au fost denumite *babe* de piatră. De ce? În primul rînd, de la foștii locuitori de limbă turcică ai stepelor, slavii au auzit denumirea idolilor, *baba* (=*strămoș*), care sună la fel cu cuvîntul est-slav *baba*, avînd accepția *femeie voinică*. În al doilea rînd, mai toți idolii erau într-adevăr trupeși și, mai ales, cu un piept planturos, chiar dacă respectiva babă avea mustăți, barbă și armă, reprezentînd deci un ostaș.

Începînd de prin sec. XVII și, mai ales, în veacul următor, noii locuitori ai stepelor, țărani ucraineni și ruși, avînd nevoie de materiale de construcție pentru localitățile pe care le întemeiau, coborau de pe movile aceste babe de piatră și le foloseau la sprijinirea gardurilor, a porților, ca piloni pentru acoperișurile pivnițelor sau le sfărîmau în bucăți, punîndu-le la temelia caselor. Moșierii, în schimb, transportau idolii în parcurile lor, cărora le confereau astfel un aspect exotic. În aceste condiții, numărul movilelor cu sculpturi a scăzut vertiginos.

De pe la mijlocul sec. XIX, oamenii de știință au început să adune sculpturile rămase întregi și să le depună în diverse muzee. S-au constituit astfel numeroase colecții științifice. Monumentele de piatră și-au păstrat însă în continuare taina lor. Mulțimea scheletelor de oi, capre, cîini, cai și boi din gropile pentru jertfe, aflate la picioarele idolilor (în două cazuri s-au găsit și schelete de copii), constituie o mărturie numai a timpului îndelungat cît au stat acești idoli pe movile, existente înainte de ridicarea lor. Oamenii de știință au aplicat metoda studierii lor din punct de vedere etnografic, slujindu-se de toate detaliile de pe suprafața babelor și din gropile pentru jertfe: tipul antropologic, sexul, îmbrăcămintea, armele, obiectele de uz casnic.

Astăzi babele de piatră străjuiesc — asemenea unor paznici — ultimele lor lăcașuri: cele peste 50 muzee din Ucraina și R.S.F.S. Rusă (Caucazul de Nord și Moscova), amintind oamenilor despre trecutul îndepărtat ale căror martore negrăitoare au fost. Cea mai mare colecție de idoli de stepă, 66 babe de piatră, se află la Muzeul de istorie din Dnepropetrovsk. 60 dintre ele sînt în majoritate mongolide și o mică parte europide. Ele datează din evul mediu timpuriu și aparțin polovțienilor (sec. XI-XIII). Cît privește celelalte șase, care sînt stele antropomorfe, două au fost construite de triburile scitice din sec. VI și IV î.e.n., iar patru — de oameni din epoca bronzului, la sfîrșitul mileniului III î.e.n. și reprezintă luptători cu sabie și tolbă pentru arcuri și săgeți.

Pînă în prezent, se cunosc peste o sută de morminte aparținînd polovțienilor, dar nu se știe dacă ele au fost sau nu prevăzute cu statui de piatră. Ipoteza că asemenea statui nici nu ar fi existat vreodată deasupra movilelor contrazice afirmațiile martorilor Ibn-Fadlan și Rubrouck. Nefondate sînt și opiniile unor arheologi, care afirmă că idolii constituie reprezentări ale dușmanilor uciși. În acest caz, nu se poate explica de ce peste 60 la sută din statui au chipuri de femei, iar una dintre ele reprezintă chiar o mamă alăptîndu-și fetița.

Cea mai logică explicație — luînd în considerație totalitatea datelor de care dispun cercetătorii — conduce la concluzia că statuile constituie expresia concretă a cultului strămoșilor de seamă. Dispariția ulterioară a cultului se poate lesne explica prin venirea altor triburi, cu propriile lor căpetenii, care nu practicau cultul idolilor. Distrugînd imaginea în piatră a fostelor vîrfuri conducătoare ale triburilor locale, noii conducători interziceau astfel supușilor să-și adore vechii idoli.

Strămoșii lui „Ra" pe Marea Caspică?

În 1978, cînd am plecat în Transcaucazia pe urmele varigo-rușilor (slavii de răsărit, bizantinii și arabii îi numeau pe normanzi varegi) nici măcar nu mi-a trecut prin cap că, odată cu această expediție, voi fi nevoit să-mi amintesc despre cercetările eminentului savant norvegian Thor Heyerdahl în Africa de Nord-Est și între Tigru și Eufrat, pentru a găsi protomodelele navei de papirus cu care avea să întreprindă călătoria sa din Africa peste Oceanul Atlantic în America Centrală. Am studiat orice petic de pămînt prin care trecuseră pașnic sau pe care îl cuceriseră

vechii ruși în timpul incursiunilor lor de primăvară, din sec. IX-XI. Astfel mi-au atras atenția insula Duvan, situată la 60 km sud de capitala Azerbaidjanului sovietic, Baku, și o palmă de pămînt aflată în dreptul ei, în apropierea țărmului. Vechii ruși își făcuseră aici una dintre principalele lor baze, de pe care, traversînd Marea Caspică, au atacat Transcaucazia și Tabaristanul (Iranul de Nord), în cel puțin cinci expediții războinice cunoscute (din anii 880, 909, 914, 978 și 1032).

Mă aflam pe un drum de caravane de-a lungul țărmului, drum pornind din Orientul Mijlociu și India pînă în peninsula Apșeron, din vestul Mării Caspice. Oștenii aflați în pustiul ostrov Duvan aveau zilnic nevoie de alimente, pe care și le procurau din apropiere, fără prea mari eforturi: de la crescătorii de animale și de la vînători, ba uneori vînînd ei înșiși.

În anii 1939 și 1940, la poalele unor munți din zonă și pe vîrful Iazîla, sub un strat de licheni, arheologii au descoperit reprezentări de oameni și animale în relief. Analiza atentă a picturilor de pe stîncile Gobustanului, cum se numește regiunea, a început însă mai tîrziu, în anul 1947. Desenele pe stînci, datînd din cea mai îndepărtată antichitate, au o vechime de 12 000 ani.

Pînă în prezent, cercetătorii au înregistrat peste 22 000 petroglife. Ele reprezintă tauri, țapi, cai, cerbi, mistreți, cîini, un leu și alte animale sălbatice, revelînd bogata faună de altădată. Printre desene se întîlnesc numeroase scene de vînătoare, diferite semne și inscripții, dintre care unele cu litere arabe, datînd deci din evul mediu. Probabil că păstorii de prin partea locului au știut de existența acestor desene și inscripții, pentru că denumirea Iazîla, piscul pe care se află o parte dintre aceste petroglife, înseamnă „cu inscripții". Despre practicile vînătorești ale vechilor locuitori ai acestor locuri stă mărturie, mai ales, denumirea rîului Djeirankecimez, adică „Djeiranul (gazela) nu va trece!". Primăvara, cînd turmele acestor ierbivore plecau în munți, părăsind stepa pîrjolită, și toamna, cînd se întorceau pentru a ierna în stepă, pe valea rîului, printre stînci, vînătorii întindeau djeiranilor curse, de unde și respectivul toponim.

Stîncile păstrează numeroase urme ale activității umane de zi cu zi: adînciturî în forme de cupe, pentru strînsul apei de ploaie sau a sîngelui animalelor jertfite, orificii pe toată grosimea pietrei, care serveau la priponirea animalelor etc.

Desigur că, în diverse alte zone ale globului, oamenii de știință au descoperit și numeroase creații ale artiștilor anonimi ai antichității. Cele din Gobustan i-au surprins însă pe cercetători în primul rînd prin neconcordanța lor cu locul descoperirii. O mare uimire au produs, de pildă, figurile, de mărime aproape naturală (150 cm și chiar mai mult), reprezentînd siluete de bărbați și femei, tatuate, cu arcuri trecute peste umăr. Atît bărbații, cît și femeile astfel reprezentate sînt caracteristici tropicelor și insulelor din Oceanul Pacific. Ei nu se întîlnesc în nici un alt loc din U.R.S.S. sau din Europa. S-ar putea ca odinioară Gobustanul să fi avut o altă climă? Judecînd după desene, da: subtropicală sau tropicală.

Cercetătorii au fost surprinși și de imaginile ambarcațiunilor desenate pe stînci. După corpurile lor înclinate, parcă frînte, după echipajul numeros, înarmat, cît și după mulțimea călătorilor neînarmați, păreau a fi corăbii mari, pentru ape adînci. Pupa și prora lor ridicate foarte sus și răsucite ar fi dovada că erau confecționate din papirus.

În Gobustan există multe asemenea reprezentări de ambarcațiuni. Și nu numai pe stîncile de la poalele munților, ci și pe piscuri. Nu stă în picioare ipoteza că desenatorii antici au văzut undeva, aiurea, aceste nave de papirus, cu un echipaj numeros la bord, și că aici doar le-au desenat. Pe atunci, valurile înspumate ale mării ajungeau pînă la poalele acestor stînci. La pupa ambarcațiunilor, este reprezentat frecvent soarele (Ra), ceea ce dovedește că locuitorii Gobustanului aveau cultul bătrînului astru. Desene identice de nave, cu un soare la pupa, se întîlnesc și pe stîncile de lîngă lacul Onega, în Karelia, și în Scandinavia, și în Africa.

Mărturii ale existenței ambarcațiunilor de papirus, strămoși ai lui „Ra" și „Tigris", se găsesc deci nu numai în Egipt și Mesopotamia, ci și în Gobustan. În afara reprezentărilor grafice ale acestor nave, cercetătorii au găsit printre lespezi și numeroase ancore de piatră, adăpostite acum în Muzeul „Gobustan" și în Muzeul de istorie a Azerbaidjanului, din Baku.

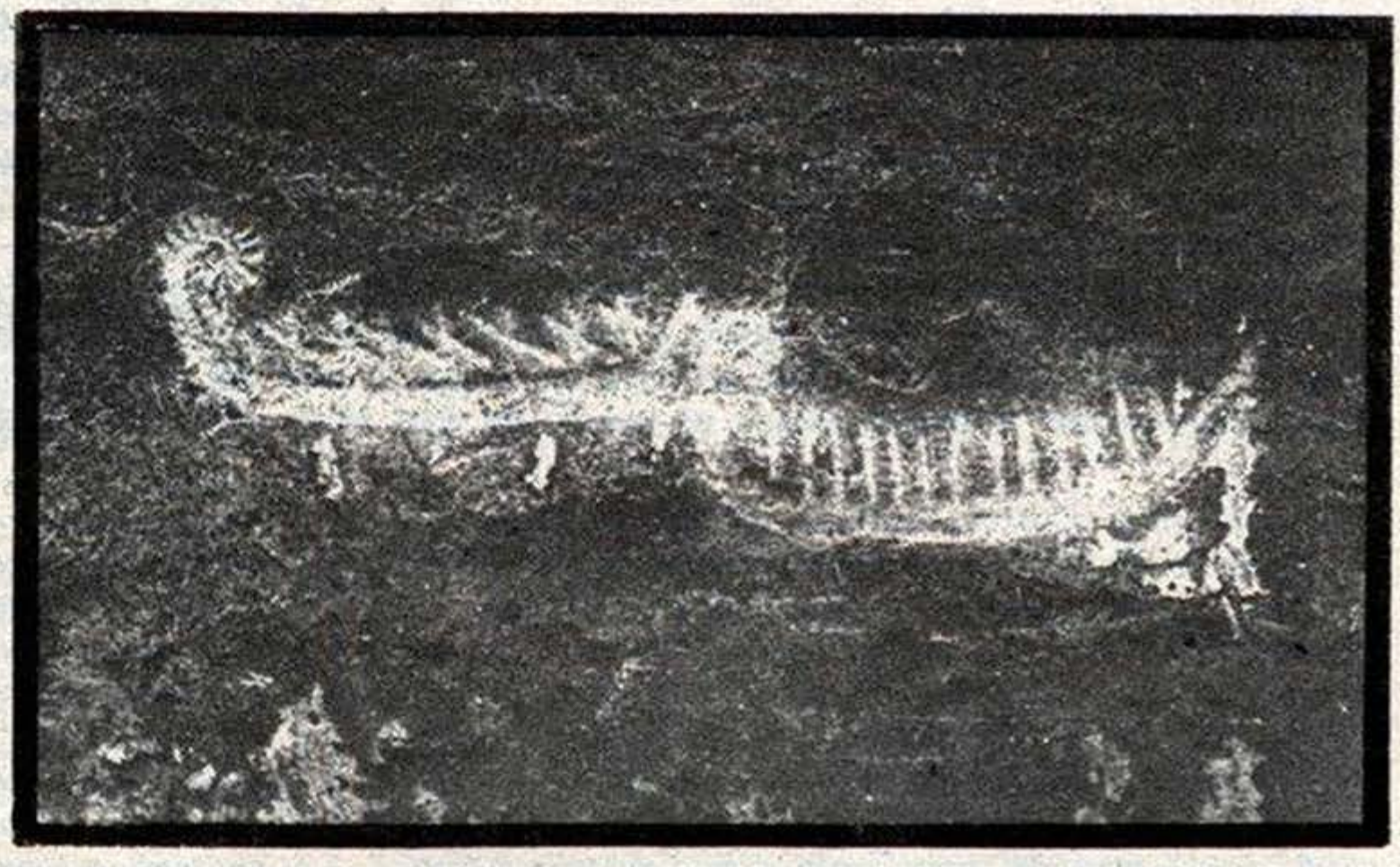

Două dintre ambarcațiunile cu care s-a circulat odinioară pe Marea Caspică

În p. 21: *statui de piatră, exprimînd cultul strămoșilor de seamă*

În românește de
Valentina POPOVICI

IPOTEZE

Hiperboreenii — între legendă şi adevăr

Dr. GABRIEL ILIESCU

Cu spiritul analitic propriu marilor învăţaţi ai antichităţii, Diodor din Sicilia, istoricul grec din sec. I î.e.n. (90-20 î.e.n.), exprima dificultăţile de informare ale vremii sale asupra unor perioade în care lipsesc datele concrete, relevînd în acelaşi timp, nereceptivitatea publicului faţă de istorisiri ce nu se bazează pe fapte riguros exacte: „Este foarte greu — scria el în Cartea IV, capitolul I al Bibliotecii istorice — să cercetezi şi să înfăţişezi întîmplări din vremurile foarte îndepărtate. Cititorii se uită cu dispreţ la scrierile istoriee care nu pot înşirui faptele pe temeiul unei cronologii neîndoielnice. Oamenii ce descriu isprăvi din vremurile vechi şi alcătuiesc lucrări de mitologie nu se înţeleg cîtuşi de puţin între ei. Noi, însă, fiind încredinţaţi că lucrurile stau cu totul altfel şi luînd asupra noastră truda de a duce la bun sfîrşit lucrarea, ne-am dat toată silinţa de a arăta chiar şi isprăvile din timpurile cele mai îndepărtate".

O asemenea istorie pierdută în negura timpului şi lipsită de elemente cronologice complete i se părea legenda hiperboreenilor despre care, citindu-l pe Hecateu (540-470 î.e.n.) şi pe alţi autori, afirmă (Cartea II, cap. XLVIII) că sălăşluiau spre miază-noapte dincolo de „ţara celţilor". „Li se spune astfel [hiperboreeni] fiindcă locuiesc dincolo de unde bate vîntul Boreos. Pe această [insulă] s-ar fi născut Leto[1], cea iubită de Zeus, care a dat naştere gemenilor Apollo şi Artemis, din care pricină i se dă lui Apollo, dintre toate zeităţile, cea mai mare cinstire în ţara hiperboreenilor [s.n.]". Mai există în ţara hiperboreenilor — arată Diodor — o „măreaţă incintă" închinată lui şi un templu avînd o formă rotundă şi există, de asemenea, şi un oraş închinat zeului, iar majoritatea locuitorilor cîntă din citere şi rămîn necontenit în templu, unde îl slăvesc pe Apollo, prin cîntece preamărindu-i faptele.

Hiperboreenii — continuă istoricul grec — au o limbă „deosebită de a celorlalţi oameni şi sînt prietenoşi cu elenii... prietenia lor dăinuind din vremurile străvechi. Unii eleni spun că ar fi venit în ţara hiperboreenilor, lăsînd aici ofrande de mare preţ cu inscripţii greceşti". La rîndul lui, un hiperborean, pe nume Abaris ar fi călătorit odinioară în Elada, reînnoind cu delienii (populaţia din insula Delos) prietenia care lega cele două popoare. „La fiecare 19 ani, [zeul Apollo, ar vizita insula], în răstimpul acesta astrele revenindu-se la punctul de plecare..."[2] Cînd apare zeul Apollo la hiperboreeni, el cîntă din citeră, în toate nopţile şi dănţuieşte, începînd de la echinocţiul de primăvară şi pînă la ivirea Pleiadelor, bucurîndu-se de onorurile care i se aduc. Cîrmuitorii oraşului care sînt totodată şi păzitorii templului s-ar numi „boreazi, fiind urmaşi ai lui Boreas".

Legenda hiperboreenilor s-a născut în lumea greacă şi reflectă, în largă măsură, cunoştinţele acestora despre lumea antică. Cunoştinţe care, în ce priveşte căile maritime din zona Europei meridionale erau foarte dezvoltate, dar total imprecise pentru zona din nordul continentului. Această imprecizie este evidentă chiar şi la un călător prin excelenţă, cum era Herodot[3], ale cărui relatări despre teritoriile din Europa Centrală şi nordică sînt foarte vagi şi, ca atare, trebuie folosite cu toată prudenţa. În acest context, o legendă greacă care menţiona un cult deosebit pentru Apollo la barbari, — ascundea locul de proveniență al acestui cult, deoarece la data întocmirii legendei Apollo era socotit grec — situînd această origine undeva „dincolo de vîntul de nord [Boreas]".

Ipoteza că Diodor ar descrie o „insulă" aflată dincolo de ţara celţilor — poate Britania, cu altarul său solar din Stonehenge[4] — nu poate fi luată în consideraţie, din cauza decalajului cronologic dintre epoca preistorică „menhirică"[5] (de cînd datează complexul de la Stonehenge) şi cultul hiperboreic relativ „tardiv" pentru zeul Apollo. Pe de altă parte o seamă de autori antici, între care Homer şi Pindar, menţionează pe Apollo printre zeităţile tracilor, de unde l-au preluat şi aheii.

Precizări importante, atît în ceea ce priveşte localizarea hiperboreenilor, cît şi raporturile lor cu delienii aduce Herodot (Istorii, Cartea IV, XXXIII-XXXV). Deşi nici el nu arată în chip expres unde anume era ţara acestora, localizarea ei se poate deduce: „Mai multe veşti ne dau despre hiperboreeni — spune părintele istoriei — cei din Delos; aceştia povestesc că la sciţi au ajuns prinoase tocmai de la hiperboreeni, apoi acestea au fost purtate tot spre apus pînă la Adriatica [s.n.] apoi spre miază-zi. Dodonienii [un alt trib elenic] le-au îndreptat spre Golful Malic, apoi au trecut marea în Eubeea, de acolo la Carystos, de unde au ocolit Andreesul, pînă la Tenos şi, în cele din urmă, la Delos". Aşadar, un prim element este acela că ţara hiperboreenilor se afla undeva în răsăritul continentului, căci dacă

(Continuare în p. 27)

[1] Fiica titanului Körs cu Phoebe, soţia lui Zeus şi mama lui Apollo şi Artemis. Leto reprezintă noaptea, întunericul.

[2] Acest interval de 19 ani, denumit şi crugul lunii (*cyclus lunaris*) constituie perioada după care fazele lunare revin la acelaşi date ale lunilor.

[3]–[5] *Magazin istoric*, nr. 1/1978; 3/1978; 8/1970.

MUZEUL LITERATURII ROMÂNE MAGAZIN ISTORIC

Gh. I. Brătianu către N. Iorga

PETRE ŢURLEA

Învăţat al cărui rol în cultura românească nu este încă pe deplin precizat, dar pe care tot mai mulţi specialişti îl situează printre marii istorici ai românilor, Gheorghe I. Brătianu revine treptat în atenţia lumii ştiinţifice, odată cu republicarea unora dintre lucrările lui, reintrate în circuit datorită criticului şi istoricului literar Valeriu Râpeanu[1]. Pentru cunoaşterea începuturilor lui Gh. I. Brătianu ca istoric este interesantă şi corespondenţa pe care el a purtat-o cu Nicolae Iorga.

Relaţiile dintre cei doi au cunoscut o evoluţie complexă. Într-o primă etapă (1916-1921), acestea s-au caracterizat prin sprijinirea tînărului istoric de către mai vîrstnicul profesor, iar într-o a doua perioadă (1922-1940) prin relativa răcire a raporturilor dintre ei, provocată de orientările politice diferite ale celor doi. După moartea profesorului, în 1940, Gh. I. Brătianu a desfăşurat însă o intensă activitate pentru sublinierea personalităţii marelui istoric, căruia i-a urmat la Academia română şi la conducerea Institutului de istorie universală.

Scrisorile care apar acum, în Magazin istoric, **pentru prima oară, datînd din perioada 1916-1920, scot în evidenţă rolul lui Nicolae Iorga de îndrumător şi călăuzitor al primilor paşi făcuţi de Gh. Brătianu în domeniul cercetării istorice. Acest sprijin a mers chiar pînă la unele intervenţii directe în textele elaborate şi trimise de tînărul istoric spre publicare.**

Prima lucrare ştiinţifică publicată de Gh. I. Brătianu a apărut în 1916, prin grija lui N. Iorga, în Revista istorică, **sub titlul** O oaste moldovenească acum trei veacuri: Răscoala boierimii împotriva lui Ştefan Tomşa. **Autorul ei avea doar 18 ani şi nu terminase încă liceul. Numele tînărului istoric a fost atunci amintit, pentru prima oară, în incinta Academiei: „Dl. Gheorghe I. Brătianu — declara N. Iorga —, deşi încă în liceu, face serioase şi promiţătoare studii de istorie".**

Din scrisoarea pe care liceanul o trimitea, la 15 aprilie 1916, lui Iorga rezultă limpede că iniţiativa publicării studiului amintit mai sus a aparţinut protectorului său spiritual.

„Iaşi, 15. IV. 1916

Mult stimate domnule Iorga,

Nu mă aşteptam ca unica mea încercare să fie atît de favorabil apreciată şi nu ştiu cum să vă mulţumesc pentru propunerea d[omniei] voastre de-a o tipări în Revista istorică.

Aş primi îndată cu ea mai mare plăcere, dar cred că e bine să consult pe tatăl meu înainte de-a face acest pas, deoarece ştiu că nu i-ar conveni să dau ceva la lumină fără ştirea lui. I-am şi scris despre aceasta şi, în aşteptarea răspunsului, vă rog să primiţi, dimpreună cu cele mai călduroase mulţumiri pentru toată atenţia atît de binevoitoare ce mi-aţi arătat-o, asigurarea recunoştinţei şi respectului ce vă păstrez"[2].

Cum se ştie Gh. I. Brătianu a fost fiul lui Ion I. C. Brătianu, cu Maria Moruzi. Enciclopedia istoriografiei româneşti precizează că s-a născut în comuna Ruginoasa, la 21 ianuarie/3 februarie 1898. Gh. I. Brătianu şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa lîngă mama sa. A urmat cursurile liceale la Iaşi şi în acelaşi oraş pe cele universitare (Facultatea de drept), studii pe care le-a continuat (litere) la Paris (1921); doctor în filozofie al Universităţii din Cernăuţi (1923) şi doctor în litere (Paris, 1929). Profesor universitar la catedra de istorie universală a Universităţii din Iaşi (din 1924) şi Bucureşti (1940-1947); membru corespondent (1928) şi titular (1942) al Academiei române (discursul său de recepţie, rostit la 26 mai 1943, se intitula *Nicolae Iorga istoric al românilor*).

Scrisoarea citată mai sus ne permite să precizăm că legăturile între Gh. I. Brătianu şi tatăl său I.I.C. Brătianu fuseseră deja reluate în acel moment, ceea ce contrazice afirmaţia lui Valeriu Râpeanu din studiul introductiv ce precede ediţia din 1980 a lucrării *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, care acordă un rol hotărîtor lui N. Iorga în apropierea dintre cei doi Brătieni.

Faptul că acel ce făcea primii paşi pe drumul cercetării istorice s-a adresat tocmai lui N. Iorga se datora, fără îndoială, credinţei, împărtăşite de foarte mulţi contemporani, că, în acel moment pentru tinerii înclinaţi spre cer-

---

[1] Printre lucrările consacrate vieţii şi operei istorice a lui Gh. I. Brătianu, publicate în ultimul timp, amintim: *Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)*, de Lucian Boia, în *Studii şi articole de istorie*, XXXVII-XXXVIII, Bucureşti, 1978, pp. 163-173; *L'historiographie roumaine et l'école des Annales. Quelques interférences* de Lucian Boia, în *Analele Universităţii din Bucureşti*, an XXVIII, pp. 31-40; *Gheorghe Brătianu* de Ştefan Ştefănescu, în *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, pp. 72-73; *Gheorghe I. Brătianu*, de Valeriu Râpeanu, studiu introductiv la volumul *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, pp. V-LXXVI; *N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu*, în *Cultură şi istorie*, vol. II, Bucureşti, 1981 — *n.r.*

[2] Scrisorile pe care le reproducem în acest articol se află la Biblioteca Academiei R.S. România, Corespondenţă N. Iorga, vol. 258, p. 136; vol. 260, pp. 195-196; vol. 278, pp. 497-498; vol. 280, p. 369; vol. 285, pp. 1-2; vol. 286, p. 242.

cetarea istoriei, Iorga reprezenta, cum afirma esteticianul și criticul literar Mihail Dragomirescu, „axa de cristalizare sufletească a neamului". Apropierea tînărului Gheorghe I. Brătianu de Iorga fusese determinată de originalitatea gîndirii acestuia, de consecvența și patosul cu care și-a pus întreaga sa capacitate în slujba idealurilor naționale. Mult mai tîrziu, în 1941, Gh. I. Brătianu mărturisea că fusese impresionat de faptul că pentru Iorga „dreptul țării și al poporului român nu a fost niciodată o rece abstracțiune, o formulă juridică ce este cuprinsă doar în paragrafele unui instrument diplomatic".

Semnificativă este și scrisoarea pe care tatăl viitorului istoric a adresat-o aceluiași Nicolae Iorga, la 3/16 iulie 1916.

„Scumpe domnule Iorga,

Sînt fericit să văd interesul simpatic ce-l ai pentru George, mai ales că constat ce mare îndemn el este pentru tînăr. Dealtfel, va veni singur [tăiat cuvîntul singur] la Vălenii și vei putea controla.

Am șters «singur» căci voiam să scriu «însuși», iar dorința mea ar fi să-l întovărășesc. Adevărul e că doresc să te întîlnesc la Florica, București sau Vălenii, căci simt mare nevoie să vorbim.

La Florica nu știu niciodată cu 24 ore înainte cînd pot merge. La Vălenii va fi și mai greu. La București te-am căutat de două ori la otel și mi s-a spus că nici nu să știe cînd vii. Cel mai sigur e să mă chemi la telefon cînd vii la București.

Cu sinceră afecțiune,

Ion I.C. Brătianu".

În anii 1918 și 1919, tot în *Revista istorică* a fost publicat cel de-al doilea studiu al lui Gh. I. Brătianu *(O carte de judecată a lui Vasile Lupu)*, eveniment care prilejuiește o nouă scrisoare către N. Iorga:

„Iași, 22.III.1919

Domnule profesor,

Profit de ocazia pecare mi-o dă d[omnu]l Bogrea[1] *pentru ca să vă mulțumesc de toată bunăvoința ce mi-ați arătat-o în timpul din urmă — atît în ce privește studiul din* Revista istorică, *cît și în privința articolului din* Neamul românesc. *Chiar dacă n-aș fi cunoscut de mai mult timp ajutorul binevoitor pe care l-ați dat întotdeauna tineretului, încă n-aș fi putut pomeni vitejia de la Pîrîul Boghii [faptă de arme a ostașilor români în timpul primului război mondial descrisă de Gh. I. Brătianu într-un articol publicat în* Neamul românesc*] decît într-un ziar care să fi fost al neamului întreg — cum este al d[omniei] voastre.*

Sper, dealtfel, să vă pot aduce mulțumiri mai de-a dreptul în curînd, dacă voi veni după Paști la București.

Aștept cu nerăbdare să-mi îndeplinesc dreptul [facultatea] aici, ca să pot începe o muncă serioasă la toamnă — năzdăjduiesc sub direcțiunea d[omniei] voastre. Pînă atunci, vă rog să primiți expresiunea celor mai bune sentimente de respect și recunoștință".

Colaborarea la revistele lui N. Iorga s-a menținut pînă în 1921, inclusiv la *Neamul românesc*, pentru care a scris cîteva articole despre participarea armatei române la primul război mondial. În *Revista istorică* au apărut încă patru studii ale tînărului istoric *(Lupta de la Baia după izvoare ungurești*, în 1919, *Săpăturile de la Curtea de Argeș* și *Piatra de mormînt a lui Negru Vodă*, 1920 și *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, 1921).

În acești ani de început s-a conturat definitiva orientare a lui Gh. I. Brătianu către cercetarea istorică, deși facultatea pe care o urma la Iași, tocmai în acel timp, era cea de drept. Într-un *Memoriu de studii și lucrări 1916-1941* își motiva astfel pasiunea pentru investigarea aprofundată a i voarelor privitoare la trecut: „Se știe doar că farmecul istoriei, pentru cine îl simte și îl înțelege, își găsește temeiul mai puțin în afirmarea unui adevăr dobîndit, pe cît îl aflăm în cercetarea continuă pentru a-l descoperi și a-l defini".

Fără îndoială că această pasiune de cercetător nu i-a fost insuflată din afară, dar i-a fost alimentată, în perioada cea mai importantă a definirii personalității sale, aceea de formare ca om de știință, de către Nicolae Iorga, care ne apare, astfel, încă o dată și în postura de modelator al multor generații de istorici patrioți.

Faptul este ilustrat și de cele trei scrisori cu care încheiem acest articol și pe care i le-a adresat Gh. I. Brătianu în anii 1919-1920:

„Iași, 5.X.1919

Domnule profesor,

Îmi permit să vă trimit prin d[omnul] Bogrea care trece prin București, o contribuție pentru viitorul număr al Revistei istorice *— sau pentru mai tîrziu, dacă ați strîns tot materialul pînă la sfîrșitul anului. Firește, dacă găsiți că «nu merge», știți că pentru mine hotărîrile d[omniei] voastre sînt fără apel.*

Sînt foarte ocupat acum cu examenul de licență [în drept] care începe peste cîteva zile... Cu atît mai mare nerăbdare aștept să pot veni la București ca să mă ocup mai serios de istorie.

Pînă atunci primiți asigurarea respectuoasei mele recunoștințe".

„12. III. 1920, Paris, 15 R. Gay Hussac (Vème)

Domnule profesor,

Voiam să vă scriu mai de mult, mai cu seamă fiindcă nici n-am avut vreme să vă văd la plecarea mea din București. Am fost însă îndeajuns de ocupat, întîi cu găsirea locuinții, pe urmă cu orientarea prin mulțimea cursurilor de aici, ca să-mi scuzați întîrzierea.

După primele impresii de zăpăceală, am început să mă descurc, mulțumită și unui fost elev al d[umneaj]voastră, d[omnu]l Mari-

[1] Vasile I. Bogrea (1881-1926), istoric, specialist în cultura clasică, cu studii la Berlin. Profesor secundar la Piatra Neamț și Iași (cînd îl și cunoaște pe Gh. I. Brătianu); din 1919, profesor la Universitatea din Cluj; membru corespondent al Academiei române (1920) — n.r.

nescu[1], *ale cărui sfaturi şi îndemnuri mi-au fost de cel mai mare folos. Şi cu acest prilej am putut, o dată mai mult, să constat pregătirea superioară istorică pe care o au cei ieşiţi din şcoala d[umnea]voastră. E pentru mine, începător, o adevărată satisfacţie naţională să văd că la [École Nationale de] Cartes un român, pregătit la Bucureşti de profesori ron âni, e mult mai tare în istoria generală a Apusului decît toţi francezii de acolo. De altfel, studenţii francezi sînt de o necrezută slă iciune şi neştiinţă în tot ce priveşte lumea de dincolo de graniţă. De a ia de se mai descurcă în istoria Angliei, dar trecutul Germaniei, Italiei şi Austriei nu-i interesează cîtuşi de puţin. Nu mai vorbesc de noi sau de slavi — «pays en marge de l'Europe»; d[omnul] Jordan (dacă nu mă înşel a lucrat cu d[umnea]voastră în arhivele Vaticanului) care face aici cursul de istoria evului mediu german şi italian a rămas, în ce priveşte istoria românilor, la prima ediţie a Istoriei lui Xenopol (Descălecarea lui Radu Negru, în anul de la Hristos 1290 etc., etc.). Mai mult ca oricînd se simte nevoia unei cărţi franceze care să împrospăteze cunoştinţele celor de aici.*

În schimb, sînt foarte mulţumit de cursurile d[omnu]lui Lot[2], *ale cărui lecţii la Hautes-Etudes alcătuiesc o pregătire serioasă pentru cunoaşterea instituţiilor medievale. Îmi pare foarte rău că aţi renunţat la cursurile de istorie bizantină ce voiaţi să le ţineţi la College de France, şi sper că împrejurările vă vor îngădui să înfăptuiţi acest proiect — dacă nu anul acesta, măcar anul viitor.*

Dacă vă pot fi aici de vreun folos, vă rog să mă consideraţi totdeauna la dispoziţia d[umnea]voastră. Aş fi foarte fericit să pot îndeplini măcar cît de puţin ceea ce consider ca o datorie de recunoştinţă.

Primiţi, vă rog, asigurarea celei mai respectuoase consideraţii i".

„Bucureşti, 6 octombrie 1920
Domnule profesor,

Scopul acestei scrisori este să vă mulţumesc, nu atît pentru publicarea în Revista is orică *a informaţiilor prea sumare care vi le trimisesem, ci mai cu seamă pentru îndreptarea lor. Scriind în grabă, îmi scăpaseră din vedere unele presupuneri cu totul neîntemeiate, a căror suprimare nu putea fi decît bine venită.*

Sper să vă văd la Bucureşti înainte de a mă întoarce la Paris şi vă rog să primiţi cu viile mele mulţumiri, asigurarea respectuoasei mele consideraţiuni".

---

[1] *Constantin I. Marinescu*, după studii universitare (drept, litere şi filozofie) la Bucureşti, în timpul cărora l-a avut profesor pe N. Iorga, în anii 1920-1923, a fost membru la École Pratique des Hautes Etudes din Paris (perioadă în care îl întîlneşte şi Gh. I. Brătianu); specialist în istorie universală, a funcţionat ca conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1923-1924), profesor la cea din Cluj (1925-1943) şi apoi din nou la Bucureşti (1943-1946); membru corespondent al Academiei române (1928) — n.r.

[2] *Magazin istoric*, nr. 4/1982.

HIPERBOREENII

(Urmare din p. 24)

ar fi fost în insulele britanice, drumul firesc ar fi fost spre est, nu în sens opus! Mai departe, Herodot arată că darurile pentru Delos au fost trimise la început prin două fecioare: Hiperohe şi Laodike, precum şi prin cinci însoţitori bărbaţi (perperi). Trimişii nu s-au mai întors acasă şi de aceea hiperboreenii au hotărît ca, pe viitor, prinoasele pentru Delos să fie duse învelite în paie pînă la hotarele ţării şi de acolo încredinţate vecinilor, cu rugămintea de a le trimite mai departe, din neam în neam, pînă la Delos. După care, pentru a atesta credibilitatea acestor afirmaţii, Herodot arată: „Eu însumi ştiu un obicei care se apropie oarecum de aceste rituri sfinte: femeile trace şi peoniene, care aduc jertfă Artemidei regina, se folosesc întotdeauna de paie de grîu"[1].

După ce descrie şi alte ritualuri prin care locuitorii din Delos cinstesc pe hiperboreeni, Herodot îl aminteşte şi el pe Aboris, preotul lui Apollo, despre care se spunea că era hiperborean şi ar fi făcut înconjurul lumii, călărind pe o săgeată ce o primise de la Zeus.

Despre originea cultului lui Apollo în lumea tracică (sud şi nord dunăreană) vorbesc, de asemenea şi vestigiile arheologice, îndeosebi carele solare descoperite atît în ţara noastră cît şi în diferite alte locuri pînă în Europa Centrală. Privind semnificaţia lor, acad. Emil Condurachi arată, în Cuvînt înainte la lucrarea lui Mircea Eliade De la Zamolxis la Genghis han, că „am acceptat ipoteza arheologilor iugoslavi potrivit căreia «carele solare» ca reprezentări mitologice pot fi puse în legătură cu mitul lui Apollon din Delphi. Zeul grec al soarelui şi luminii trebuia să-şi petreacă şase luni ale anului în ţara hiperboreenilor. O astfel de legendă care face aluzie directă la lungul «popas» al vechilor greci în părţile noastre înainte de coborîrea lor pe tărmurile însorite ale Helladei, este desigur anterioară contactelor dintre lumea egeo-micenian㔻.

Care solare votive de bronz au fost descoperite şi în România, la Alexandria şi Costeşti-Orăştie (databile din sec. X-IX î.e.n.)[2], precum şi în R.S.F. Iugoslavia, la Duplaja (acesta din urmă de lut), dintr-o vreme în care în Balcani, ca şi în zona carpato-dunăreană se petrecuseră deja acele profunde transformări determinate de instalarea la greci a dorienilor, a căror divinitate preferată era tocmai Apollon.

Privită prin prisma precizărilor lui Herodot, ca şi prin datele oferite de cercetările arheologice, relatarea lui Diodor capătă semnificaţii aparte pentru istoria noastră, dîndu-ne elementele necesare pentru a putea localiza atît templul rotund al hiperboreenilor în incinta sacră de la Sarmizegetusa, cît şi cultul pentru Apollo şi pandantul său nocturn Artemis, în lumea traco-geto-dacică. Afirmaţia lui Diodor că la hiperboreeni „i se dă lui Apollo, dintre toate zeităţile, cea mai mare cinstire" este un fenomen evident şi în moneda geto-dacilor, unde Apollo şi Artemis apar în mai mult de zece variante monetare.

În sfîrşit, o semnificaţie aparte o constituie afirmaţia făcută şi de Herodot, că „hiperboreenii ar fi prietenoşi cu elenii, prietenia lor dăinuind din vremurile străvechi", dîndu-ne aşadar, o imagine a vechimii şi trăiniciei relaţiilor de bunăvecinătate în această parte a lumii.

[1-2] *Magazin istoric*, nr. 2/1980; 6/1975.

Vechile scrieri chineze

În planul civilizaţiei universale, China a ocupat, în lumea veche, o poziţie de prim ordin. Ea a produs praful de puşcă, descoperire de considerabilă importanţă în arta militară şi în construcţii, a folosit prima dată busola, care a permis dezvoltarea fără precedent a navigaţiei maritime şi a favorizat progresul comerţului şi al schimburilor economice şi culturale între Răsărit şi Apus. Şi tot ea a inventat tiparul şi a fabricat hîrtia, care au asigurat înregistrarea, conservarea şi răspîndirea pe scară largă a cunoştinţelor umanităţii.

Strămoşii poporului chinez au consacrat eforturi îndelungate multe secole, pentru a găsi o metodă de fabricare a hîrtiei. Dar ei ştiau să scrie cu mult înainte de a inventa hîrtia. Care au fost suporturile primelor scrieri? Oase de animale antice, pămînt ars, carapace de broască ţestoasă, omoplaţi de bou, obiecte de bronz, de jad, piatră — astăzi preţioase documente istorice —, pe care arheologii au descoperit desene şi pictograme, reprezentînd vechile caractere chineze. Aceste feluri de „hîrtie" sui-generis ale strămoşilor chinezilor, a căror scriere încă o mai descifrează specialiştii, permit contemporanilor studierea politicii, economiei şi culturii unor timpuri de mult apuse.

Din lucrarea *Les Quatre grandes decouvertes de la Chine antique* **[Cele patru mari descoperiri ale Chinei antice] de Zhuang Wei, apărută la Beijing, în 1981, prezentăm un fragment consacrat scrierii şi o microcronologie a unora dintre principalele realizări ştiinţifice obţinute de China, pînă la revoluţia burghezo-democratică din 1911.**

Titlul şi subtitlurile aparţin revistei Magazin istoric.

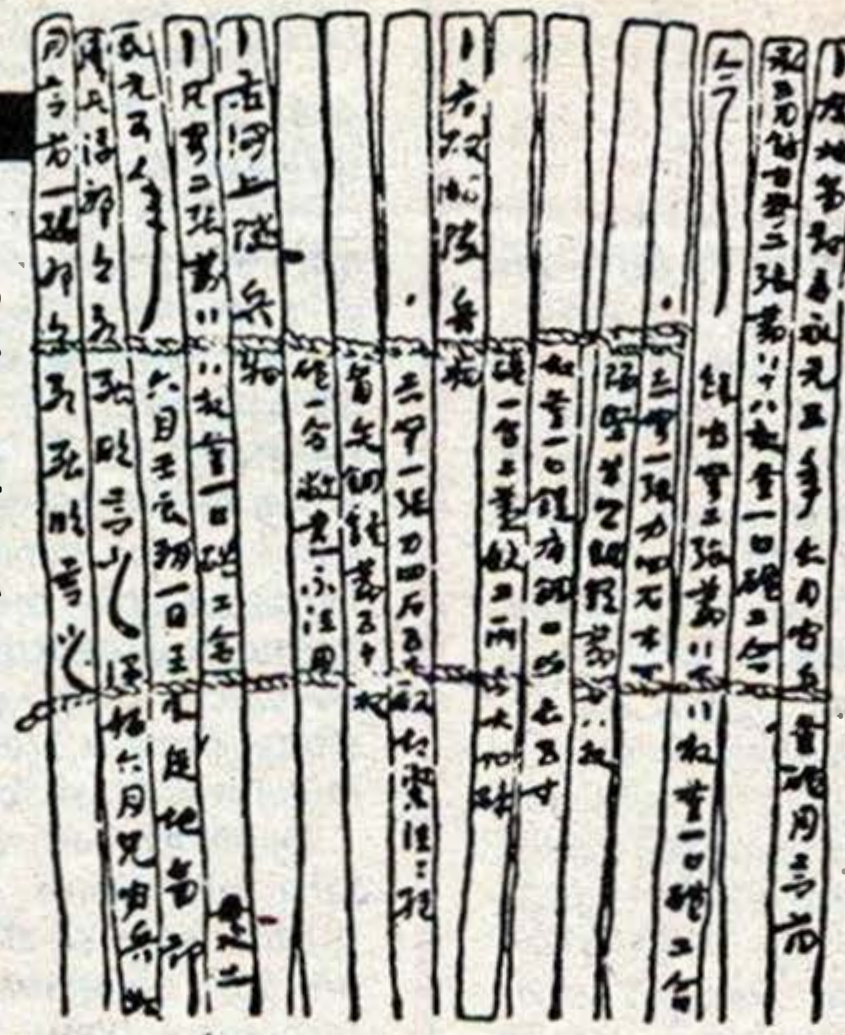

CINCI CĂRUŢE CU CĂRŢI ANTICE

● Corespondenţă din bambus ● Zilnic — 50 kg documente oficiale ● Mari descoperiri tehnico-ştiinţifice

După ce utilizaseră pentru scris oasele de animale, bronzul şi piatra, chinezii au folosit tăbliţele (beţele) de bambus şi de lemn. China nu duce lipsă de copaci, iar în sud bambuşii sînt foarte numeroşi. În antichitate, chinezii tăiau lemnul sau bambusul în lamele subţiri, pe care scriau cu pensula. Lungimea acestor tăbliţe varia între 15 şi 30 cm. În general, cele mai mari erau utilizate pentru corespondenţă. Exista şi un alt fel de tăbliţe, cu trei faţete, care puteau fi aşezate astfel încît copiii să le poată citi uşor. Eventualele greşeli din timpul scrierii erau corectate prin răzuirea tăbliţei cu un stilet. Tăbliţele erau legate între ele cu o sfoară de mătase sau cu o cureluşă de piele. Ansamblul forma un volum. Ideograma care înseamnă volum simboliza tăbliţele legate astfel între ele. Primele cărţi folosite în China au fost aceste volume. De cînd au fost utilizate pentru scris tăbliţele? Probabil că încă din epoca dinastiei Shang (sec. XVI-XI î.e.n.). Un pasaj din *Shangshu*[1], citînd perioada dinastiei Shang, se referă la aceste volume.

Scrierea pe tăbliţe se făcea cu pensula. Inventarea pensulei datează, probabil, din timpul dinastiei Shang. S-au găsit ideograme pictate, în roşu sau în negru, pe oase, pe carapace de broască ţestoasă, pe plăci de jad şi pe obiecte din argilă.

Era mai lesne să se scrie pe tăbliţe, decît să se graveze oasele sau carapacele. În plus, fiind uşor de legat, ele permiteau redactarea unor veritabile cărţi. Numeroase culegeri de acest gen au fost descoperite printre alte obiecte dezgropate.

Analele Chinei antice semnalează că în epoca dinastiei Han de Apus (206 î.e.n.-24 e.n.) au fost descoperite în zidurile fostei locuinţe a filozofului Confucius (551-479 î.e.n.) tăbliţe de bambus şi de lemn, cuprinzînd zeci de texte ale şcolii confucianiste: *Shangshu*, *Liji* (Cartea riturilor), *Lun-ii* (Convorbirile lui Confucius), *Xiaojing* (Clasicul pietăţii filiale), etc. În *Istoria dinastiei Jin* (265-420), redactată în timpul dinastiei Tang (618-907), un pasaj semnalează că sub domnia împăratului Wudi, din dinastia Jin, au fost dezgropate „mai multe zeci de căruţe cu tăbliţe din mormîntul regelui Xiang al statului Wei" (o

În imagine: tăbliţe (beţe) de lemn, folosite pentru scris încă din sec. XVI-XI î.e.n. Legate între ele, astfel de tăbliţe formau un volum.

[1] *Shangshu* — Cartea documentelor (sec. IX-VI î.e.n.), culegere de arhive ale curţii dinastiei Zhou (sec. XI-771 î.e.n.), precedînd perioada Chunqiu şi epoca Statelor combatante.

altă versiune arată că este vorba despre mormîntul regelui An Li din statul Wei).

După 1 octombrie 1949, cînd s-a proclamat Republica Populară Chineză, au fost scoase la iveală, în mai multe locuri, tăbliţe de bambus sau de lemn, mai ales în regiunea fluviului Ejin. În epoca dinastiei Han de Apus, împăratul Wudi dispusese staţionarea în garnizoană a unor trupe care, odată cu defrişarea pămîntului, au construit mai multe lucrări militare. Înainte de 1949, peste 10 000 tăbliţe din epoca Han fuseseră deja dezgropate în regiunea fluviului Ejin. Din 1972 pînă în 1976, arheologii chinezi au întreprins noi săpături în această zonă, dezgropînd peste 20 000 tăbliţe, majoritatea din lemn, datînd din epoca Han. Astăzi, aceste tăbliţe au fost clasificate, peste 70 volume complete sau aproape complete fiind astfel reunite. Ele constituie documente foarte preţioase pentru studiul istoriei epocii Han.

În aceeaşi zonă, au fost dezgropate două picturi pe lemn, ceea ce dovedeşte că, în epoca amintită, se şi desena pe tăbliţe de bambus şi de lemn, nu numai se scria.

Deşi era mai uşor să se scrie pe tăbliţe decît să se graveze oase sau carapace, acest sistem prezenta totuşi mari inconveniente: incomode la lectură, erau prea grele şi aveau un volum mare, ceea ce făcea ca transportarea lor să fie foarte dificilă. În analele istorice, se povesteşte că în epoca Statelor combatante (475-221 î.e.n.), gînditorul Hui Shi a avut nevoie de cinci căruţe pentru a-şi transporta cărţile în cursul unei călătorii. Împăratul Shihhuangdi, (din dinastia Quin — 221-206 î.e.n.), în timpul căruia a început construcţia Marelui zid chinezesc, a trebuit, după ce unificase ţara, să se ocupe personal de noi treburi de stat, fiind nevoit să citească în acest scop zilnic peste 50 kg documente oficiale.

Pentru a prezenta sugestiile sale împăratului Wudi, din epoca dinastiei Han de Apus, învăţatul Dongfang Shuo a scris un memoriu de 3 000 tăbliţe, aduse cu mare greutate în curtea audienţelor de două persoane.

Cu 4 000 ani î.e.n.: Scriere primitivă. Cultura Banpo, la est de Xian; provincia Shaanxi. Cerneluri naturale.

Sec. XVI-XI î.e.n. [perioada dinastiei Shang (Yin)]: Scriere pe oase de animale şi pe carapace de broaşte ţestoase, descoperită la Anyang, provincia Henan. Topire a bronzului. Scriere pe tăbliţe de bambus şi de lemn. Inventare a pensulei.

Sec. XI-771 î.e.n. (perioada dinastiei Zhou de Apus): Scriere pe mătase. Folosirea sigiliului.

770-476 î.e.n. Chunqiu (Perioada „Primăvara şi toamna"): Scriere pe piatră, pe dale de piatră şi pe mătase. Topire a fierului. *Jurămîntul Houma*, registru de căsătorii, gravat pe jad şi pe piatră. *Shangshu*, *Liji*, *Lun-ii* şi *Xiaojing*, lucrări clasice confucianiste, copiate pe tăbliţe de bambus. *Shijing*, prima culegere de poeme publicată în China. Scriere şi pictură pe mătase.

475-221 î.e.n. (perioada Statelor combatante): Scriere pe bronz. *Guanzi*, tratat de politică şi economie, atribuit lui Guan Zhong. Prima menţionare a magnetului. Alchimie. *Mozi*, tratat filozofic al lui Mo Zi. Inventare a busolei (lingură magnetizată) şi a catapultei.

206 î.e.n.-24 e.n. (perioada dinastiei Han de Apus): Cerneluri artificiale. Imprimarea de stampe. Gravură pe lemn. Imprimare prin ştampilare. Hîrtia de mătase. Hîrtie de Baqiao, fabricată din fibre de cînepă şi de in. Exploatarea minelor de sulf. *Memoriile istorice* ale lui Sima Qian[1]. *Compendiul de farmacopee*, al lui Shen Nong.

25-220 (perioada dinastiei Han de Răsărit): Cai Lun fabrică hîrtie pe bază de scoarţă de copac. Apare primul mare dicţionar chi-

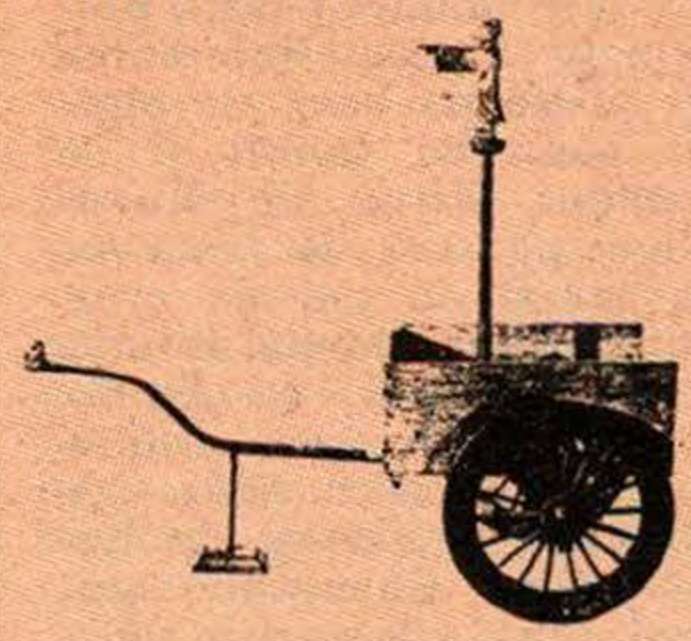

...macheta unui car de orientare — un fel de busolă...

nez, *Shuowen jiezi* de Xu Shen. *Zhouyi Cantongji* de Wei Boyang, prima lucrare de alchimie. Zhang Hong inventează c rul de orientare, un tip de busolă terestră.

220-265 (perioada Celor trei regate): Ma Jun inventează şi el un car de orientare.

265-316 (perioada dinastiei Jin de Apus): *Bowuzhi* (anale de ştiinţe naturale) scrise de Zhang Hua. Hîrtie din ramuri de palmier.

317-420 (perioada dinastiei Jin de Răsărit): Imprimarea de stampe pe hîrtie. Utilizarea sigiliilor de dimensiune mijlocie. *Memorii cu privire la regatele budiste*, de Fa Xian. *Baopuzi* de Ge Hong, tratînd alchimia.

420-581 (perioada dinastiilor din Miazăzi şi Miazănoapte): „Hîrtie de China", fabricată pe bază de scoarţă de dud. Utilizarea ştampilelor de dimensiuni mari — xilografia. *Qimin Yaoshu*, de Jia Sixie, cel mai vechi tratat agronomic păstrat pînă în zilele noastre. Apare *Bencaojing Jizhu*, comentariul lui Tao

Cîteva dintre priorităţile chineze şti în materie de descoperiri ştiinţifice: fabricarea hîrtiei...

[1] *Magazin istoric*, nr. 10/1978.

Hongjing la *Compendiul* lui Shen Nong.

581-618 (perioada dinastiei Sui): Descoperirea proprietăţilor inflamabile ale amestecului sulf-salpetru. În 610, călugărul coreean Dam Zeng introduce în Japonia metoda fabricării hîrtiei şi cernelii. Inventarea prafului de puşcă (?)

618-907 (perioada dinastiei Tang): Folosirea de produse chimice pentru protejarea hîrtiei. Fabricarea de hîrtie pe bază de alge, de lemn de santal şi de bambus. Hîrtie de Xuanzhou, pe bază de lemn de santal şi de pai de orez. Introducerea hîrtiei la mijlocul sec. VIII în Arabia şi apoi în Europa. Imprimare xilografică. *Nüze* (Obligaţiile feminine) de împărăteasa Changsun, primul text xilografiat menţionat în istorie. *Culegere de poeme*, de Bai Juyi. *Istoria vechilor Tang*, de Liu Xu, tot xilografiată. *Diversele şcoli de alchimie*, de Sun Simiao. *Edu aţia familială*, de Liu Pin. Imprimare xilografică a lucrării *Sûtra a diamantului*, la ora actuală probabil cea mai veche xilografie păstrată în întreaga lume. Generalizarea utilizării prafului de puşcă. Primele arme de foc. Noi catapulte — lansatoare de bombe. Introducerea xilografiei în Coreea. Transmiterea alchimiei la arabi.

960-1127 (perioada dinastiei Song de Nord): Primele busole în formă de peşte şi broască ţestoasă. Imprimarea xilografică a lucrării *Tripitaka* (Canon de scrieri budiste), pe 130 000 planşe gravate. Săgeţi explozive. Hîrtie-monedă în trei culori. Inventarea de către Bi Sheng, la mijlocul sec. XI, a caracterelor mobile. Shen Gua descoperă declinaţia magnetică. *Shilin Guangji* (Cronici de fapte diverse) menţionează metoda de fabricare a busolei, cu acul în gura unui peşte făcut din lemn. *Taiping Guangji* (culegere de povestiri şi istorii străine, în 500 capitole) de Zhou Fang. *Ben ao Yanyi* (Note asupra folosirii plantelor) de Kou Zongshi. *Pingzhou Ketan* (Conversaţiile lui Pingzhou), de Zhu Yu, menţionează pentru prima oară utilizarea busolei în navigaţia maritimă. *Raport al unei ambasade în Coreea*, de Xu Jing. Săgeţi incendiare cu încărcătură explozivă. Primele rachete. Bombe incendiare. Grenade de fragmentare. *Wujing Zongyao* (Principiile generale ale războiului clasic), de Zeng Gongliang. Grenade explozive cu mare putere de distrugere.

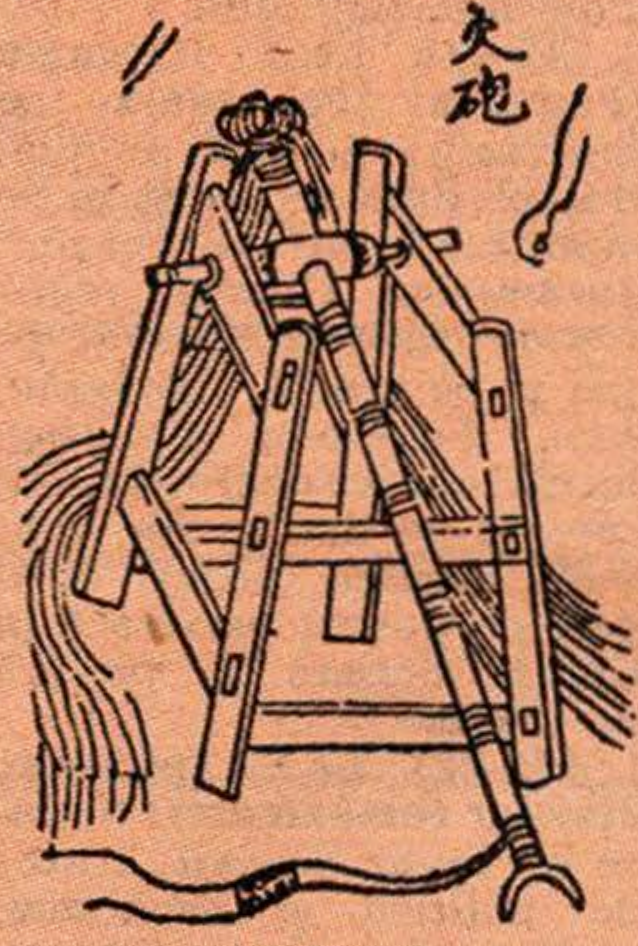

...catapultă din vremea dinastiei Song...

1127-1279 (perioada dinastiei Song de Sud): În *Meng Liang Lu* (Marea descriere a oraşului Hangzhou, capitala dinastiei Song de Sud), de Wu Zimu, se menţionează compasul. Apar primele tunuri. Primul aruncător de flăcări chinez. Mortiere şi obuze de artilerie. Utilizarea compasului în Arabia şi în Europa. Aplicarea prafului de puşcă în pirotehnie.

1279-1368 (perioada dinastiei Yuan): Xilografia policromă. Caractere metalice mobile; caractere mobile din lemn şi casa tipografică turnantă a lui Wang Zhen. *Istoria dinastiei Song*. Primul tun metalic. *Cronicile districtului Jingde* şi *Tratat de agricultură* de Wang Zhen. Caractere mobile din bronz, plumb şi fier, topite în Coreea. Primele imprimări xilografice în Europa, sec. XIV.

1368-1644 (perioada dinastiei Ming): Începutul imprimării tipografice în Europa, în sec. XV. *Shizhuzhai Huapu* şi *Shizhuzhai Jianpu*, culegeri de picturi imprimate în xilografie po-

...selecţionarea caracterelor tipografice...

licromă. Călătoriile lui Zheng He în „Oceanele occidentale", între 1405 şi 1433. *Wubeizhi* (Tratat de artă militară) de Mao Yuanyi. „Trăsnetul care zguduie cerul", unul dintre primele proiectile explozive cu înveliş metalic. „Corbul de foc", primă rachetă cu tragere automată. „Balaurul de foc", rachetă cu două etaje. Rachetă-bumerang. Noi tehnici de reproducere xilografică policromă. Introducerea xilogra-

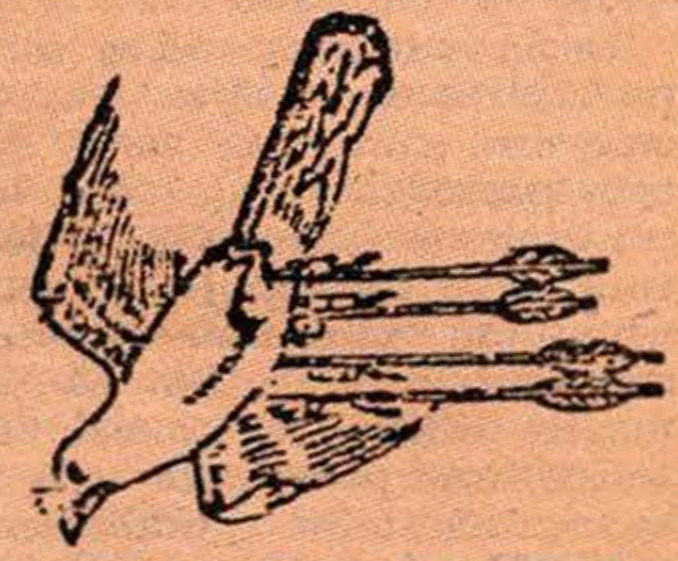

...„corbul de foc", prima rachetă cu lansare automată

fiei în Vietnam, în sec. XV, a caracterelor mobile în Japonia, în sec. XVI.

1644-1911 (perioada dinastiei Qing): Introducerea hîrtiei în America, la sfîrşitul sec. XVII. Primele studii făcute de Wang Yirong cu privire la scrierea pe oase şi pe carapace de broaşte ţestoase. *Colecţia ediţiilor de lux ale Palatului Wuying*, imprimată cu ajutorul a 253 500 caractere mobile, numără peste 2 300 volume.

În româneşte de
Anca LĂZĂREANU

ISTORICI DIN 19 ŢĂRI ÎN DIALOG

În drum spre casă, venind din R.P. Bulgaria unde s-a discutat programul apropiatei conferinţe internaţionale de istorie „Război şi societate", prof. Stephen Fischer-Galaţi, de la Universitatea Boulder, Colorado, unul dintre directorii şi coordonatorii programului internaţional ştiinţific Societatea în schimbare, **ne-a evocat, pe larg, aspecte din activitatea programului precum şi apariţiile editoriale privind istoria ţărilor din Europa de Est, în Statele Unite.**

Programul ştiinţific amintit a devenit, pentru şase ani (1978-1984), unul din cele mai ambiţioase şi cunoscute proiecte din domeniul istoriografici pluridisciplinare contemporane. În legătură cu aceasta, s-a specificat că tematica *Război şi societate*, din cadrul programului, localizată pe perioada din sec. XVII pînă după primul război mondial, s-a dovedit un bun focalizator al interesului unei largi comunităţi de istorici. În acest an, a XIII-a şi a XIV-a conferinţă internaţională vor fi organizate la Varna — Bulgaria (*Situaţia sud-estului european în perioada 1877-1878*) şi, respectiv, Bellagio—Italia (*Primul război mondial*).

În 1984, va avea loc, la Belgrad, o a XV-a reuniune internaţională, consacrată războaielor balcanice. Programul va atinge apogeul în mai 1984, cu cea de-a XVI-a conferinţă, organizată la Bucureşti, pentru a sintetiza întregul stadiu al cercetărilor. Programul amintit va atinge apogeul la Bucureşti deoarece, deşi Brooklin College, în frunte cu dr. Robert L. Hess, directorul său, este iniţiatorul şi principalul promotor al acestei activităţi deosebit de complexe, istoricii români sînt şi ei părinţii săi.

Capitala românească a fost recomandată drept sediu al ultimei conferinţe, pentru a încununa, şi în acest fel, activitatea şi excepţionalul spirit de cooperare acordate de către istoricii români, în toate cele trei sectoare ale programului: cercetare, participare la conferinţe internaţionale, publicaţii. Istoricii români au fost prezenţi cu rezultatele cercetărilor lor importante la toate reuniunile şi ei sînt prezenţi, de asemenea, în cele două volume deja apărute, prin nume cunoscute ale istoriografiei româneşti (general-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, colonel Constantin Căzănişteanu, dr. Florin Constantiniu). Următoarele două volume includ alte nouă studii ample privind istoria României.

Prof. St. Fischer-Galaţi m-a pus la curent cu apariţia unui volum compact (în seria celor 20 volume care vor include rezultatele cercetărilor şi conferinţelor acestei tematici), scris de autori români. Titlul exact al volumului este: *Război, revoluţie şi societate, lupta poporului român pentru libertate şi independenţă*. Autori, în ordinea din lucrare: Mihnea Gheorghiu, general-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, Florin Constantiniu, Nicolae Stoicescu, Ştefan Ştefănescu, Sergiu Iosipescu, căpitan Mihail E. Ionescu, căpitan dr. Ioan Talpeş, David Prodan, general-maior Constantin Antip, colonel Constantin Căzănişteanu, Dan Berindei, colonel Florian Tucă, Nicolae Ciachir, Ştefan Pascu, Gheorghe Zaharia, Ion Ardeleanu, Mircea Muşat, general-colonel Constantin Olteanu.

Instituţia care finanţează, în cea mai mare parte, programul este National Endowment for the Humanities, iar Brooklin College este „Casa programului", cum o numesc istoricii americani. Columbia University Press se ocupă de sistemul de distribuţie a lucrărilor ştiinţifice.

Printre acestea figurează şi lucrările din colecţia de monografii istorice Boulder, consacrate istoriei popoarelor şi ţărilor din Europa de Răsărit. Începută în urmă cu 12 ani, colecţia va ajunge anul acesta la volumul 150. Volumul 117 este o sinteză, *Transilvania în istoria românilor*, şi aparţine cercetătorilor Cornelia Bodea şi Virgil Cândea. Volumul 103 este dedicat istoricului român C.C. Giurescu şi reuneşte studii semnate de istorici străini şi români: Stephen Fischer-Galaţi, Radu R. Florescu, I. Constantin Drăgan, Paul E. Michelson, Raymond McNally, Demetrius Dvoichenko-Markov, Bruce C. Fryer, John E. Jessup, Lloyd A. Cohen, George R. Ursul, James F. Clarcke, Victoria F. Brown, Glenn E. Torrey, Gerald Bobango, Paul D. Quin-

lan, Robert Forrest, Dinu C. Giurescu, Cristian Popișteanu, Virgil Cândea, Gh. Buzatu, Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu.

Referindu-se la volumul dedicat memoriei academicianului Constantin C. Giurescu, prof. Fischer-Galați a adăugat:

L-am apreciat în mod deosebit pe profesorul Constantin C. Giurescu încă din anii dinaintea celui de-al doilea război mondial. Noi „toceam" pentru examenele de capacitate și bacălaureat pe cărțile lui Giurescu. Apoi l-am văzut și cunoscut în 1968, cînd a vizitat prima oară Universitatea Boulder și a conferențiat acolo. Pot spune că profesorul Giurescu era deosebit de prețuit în S.U.A. — unde a revenit de mai multe ori, timp de aproape un deceniu —, deoarece reprezenta o valoare de primă mărime în istoriografia românească. El dobîndise și o pondere în lumea universitară americană.

Mi s-a părut un lucru necesar să-i cinstim și noi memoria în S.U.A., cu o dovadă de afecțiune personală față de valoarea omului, patriotului, savantului. Totodată, cred că asemenea volume realizate în colaborare cu istorici din S.U.A. și Republica Socialistă România sînt punți ale cooperării științifice, extrem de necesare în întreaga comunitate intelectuală. Cred însă că este bine să vă reamintesc ce am scris în prefață:

„Volumul de față cinstește amintirea omului și istoricului Constantin C. Giurescu.

El a fost conceput de îndată ce vestea morții sale a ajuns printre prietenii, elevii și admiratorii săi din Statele Unite. Cum se întîmplă în cele mai multe din cazurile lucrărilor colective, există o întîrziere și în pregătirea volumului acesta pentru tipar. Dar, datorită sprijinului și eforturilor celor apropiați de Constantin C. Giurescu, sîntem în stadiul să dăm bunul de tipar în această lună, octombrie 1981, cînd profesorul ar fi împlinit 80 ani.

Paginile volumului cuprind o culegere de amintiri și studii despre personalitatea, activitatea și rolul lui Constantin C. Giurescu în istoria României. Mi se pare potrivit să spun că el nu numai că a plasat și analizat rolul românilor în istoria universală, dar, în primul rînd, el a situat România în contextul istoriei secolului XX. Și el a făcut-o cu autoritate și eleganță".

Dealtfel, pe lîngă aceste trei volume menționate, în colecția Boulder au mai apărut, de-a lungul anilor, cîteva monografii în care este prezentă și prezentată istoria României, iar în revista ce o conduc, *East European Quarterly*, o serie de articole, inclusiv din partea colegilor din București, a ținut să precizeze profesorul Stephen Fischer-Galați.

Revenind la tematica conferințelor *Război și societate*, ea a fost realizată prin cooperarea istoricilor din numeroase țări: S.U.A., România, U.R.S.S., Bulgaria, Grecia, Marea Britanie, Iugoslavia, Turcia, Ungaria, Polonia, Franța, Italia, Canada, Belgia, R.D.G., R.F.G., Austria, Israel, Cehoslovacia.

Succesul programului a determinat un interes crescînd pentru acest fel de colaborare științifică internațională, de pe urma căreia beneficiază progresul adevărului istoric și toate națiunile interesate să se cunoască și să se înțeleagă mai bine, chiar mult mai bine decît pînă acum. O dovadă este recenta scrisoare primită de dr. Robert L. Hess, directorul Colegiului Brooklin, în care, istorici din diferite țări propun noi subiecte în cadrul aceleiași tematici, *Război și societate*. De pildă, *Comerțul maritim și forțele militare navale — 1728-1920* și *Învățămîntul militar în sec. XVII-XVIII-XIX și XX*.

Sînt semne, apreciate de organizatorii programului ca încurajatoare, ale unei activități care duce mai departe istoriografia contemporană și contribuie la strîngerea relațiilor dintre istorici în multiplele discipline ale acestei științe. Este o activitate căreia România i-a acordat o deosebită atenție, inclusiv prin condițiile de organizare ale celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, din august 1980, la care una dintre secțiuni a fost tocmai *Război și societate*.

Consemnări de
Cristian POPIȘTEANU

PLANȘELE NOASTRE

①②③④ Imagini din deceniile 6-7 din veacul trecut, realizate de Carol Popp de Szathmàri, cel dintîi fotograf român și unul dintre pionierii acestei arte pe plan mondial. Fotografii din fondurile Bibliotecii Academiei R.S. România.

Macheta artistică a planșelor: arhitect Alexandra Țuțui

Carol Popp de Szathmàri

Album inedit (IV)

Piața Teatrului Național

Strada Șelari

Mănăstirea Hurezi (Vîlcea)

Trei ierarhi din Iași

Pod peste Dîmbovița pe strada Craiovei din Capitală

Uzina de apă și mănăstirea Mihai Vodă

Charlotte — soția artistului

Portret de bărbat, lîngă o machetă
a statuii lui Mihai Vodă

Într-unul din numerele trecute ale revistei noastre, l-am evocat pe Darwin*, cu prilejul centenarului nașterii sale. Arătam atunci că lucrările lui despre evoluția vieții pe pămînt au stîrnit o violentă reacție din partea anumitor vîrfuri bisericești din Anglia și din alte țări ale lumii. Tezele sale, care contraziceau versiunea biblică despre geneza omului și a celorlalte ființe vii de pe Terra, au fost combătute cu înverșunare. Savantului britanic i s-au adus învinuiri dintre cele mai fanteziste și i s-au aplicat epitete dintre cele mai jignitoare. Dar atît nu era de ajuns. „Cabala bigoților" avea nevoie de contraprobe, pe care să le opună dovezilor din Originea speciilor. Vînătoarea după argumente antidarviniste a dat loc la numeroase episoade pline de neprevăzut, unele dramatice, altele amuzante. Din această ultimă categorie am ales pe cel evocat într-un recent articol de istoricul francez Roger Delorme, autorul paginilor despre Rudolf Diesel, apărute în nr. 2/1981 al revistei noastre. Cititorii care ne-au adresat întrebări în legătură cu controversele generate de teoria darvinistă găsesc un răspuns în articolul lui Roger Delorme.

URIAȘUL DIN CARDIFF

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRI

ROGER DELORME

Într-o seară de toamnă a anului 1868, un anume reverend Turk — un evanghelist ambulant de tipul celor ce mișună prin Statele Unite — ținea o predică în tîrgușorul Ackley din statul Iowa. Din cine știe ce motive, Turk a insistat cu precădere asupra versetului IV din capitolul VI al *Genezei*, unde e vorba despre uriașii care ar fi sălășluit odinioară pe pămînt. În auditoriu se afla și George Hull, fabricant de țigări de foi din Binghamton, statul New York. Sceptic și ironic, el l-a întrebat pe predicator ce înălțime aveau exact acești uriași. Fără să se intimideze, Turk i-a răspuns cu multă precizie: între 10 și 12 picioare (3,02-3,62 m).

Fabricantul de țigări nu a stăruit, cu atît mai mult cu cît restul publicului nu apreciase intervenția sa. I-a venit în schimb o idee. Din moment ce ascultătorii pastorului se arătau atît de creduli, existau mari șanse ca ei — și mulți semeni ai lor — să accepte dovezile materiale ale poveștilor ce li se debitau. În consecință, Hull s-a decis să fabrice unul dintre uriașii despre care vorbește *Biblia*.

Cîteva zile mai tîrziu, el a cumpărat de la o carieră de piatră un bloc de ghips lung de 3,65 m, lat de 1,22 m și gros de 0,91. m. L-a transportat apoi la Chicago, unde l-a depozitat în șopronul unui prieten, și a angajat un sculptor, căruia i-a cerut să-i dăltuiască un nud gigantic de bărbat.

Peste patru luni, comanda era gata. Uriașul era înalt de 3,16 m și cîntărea 1 356 kg. Pielea prezenta pori și striații venoase cu un aspect foarte natural, iar cîteva „frecții" cu acid sulfuric îi dădeau o culoare brună, care pleda în favoarea unui sejur subteran multimilenar. Transportată într-o ladă căptușită cu cupru, statuia a sosit la ferma unui văr al lui Hull, Willard M. Newell, din apropierea cătunului Cardiff. Acolo, ea a fost

---

* Pe marginea articolului *Așa s-a născut evoluționismul* (nr. 12/1982), prof. *Victor Hulița*, din *București*, face următoarele precizări: „În mod științific, cu o jumătate de veac înainte de Darwin, un alt savant, Charles Lamarck (1744-1822) este considerat întemeietorul teoriilor despre generația spontană și despre evoluționism (transformism). Posteritatea lui Darwin a adus și alte ipoteze cu privire la originea omului. El rămîne însă un mare om și savant prin descoperirile sale numeroase privind geologia, paleontologia, botanica, științele naturale, fiind creatorul etnologiei și ecologiei. «Ceea ce dă teoriei selecției a lui Darwin atît de mare valoare — arăta marele botanist olandez Devries (1848-1935) — este faptul că prin ea se explică dualitatea în natura organică cu mijlocul unor principii strict naturale, fără ajutorul unei idei teologice superioare»".

Pe marginea aceluiași articol din nr. 12/1982, mai mulți cititori au relevat valoarea ideilor științifice susținute de Charles Darwin, iar alții ne-au adresat întrebări referitoare la modul în care este prezentat darvinismul în enciclopediile din Anglia, țara sa de origine. Iată ce scrie cea mai recentă ediție (1977) a *Enciclopediei britanice* (The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia, vol. III, p. 386): „*Darvinism*, teorie biologică a mecanismului evoluționist expusă de Charles Darwin ca o explicație a modificărilor organice. Această teorie exprimă punctul de vedere al lui Darwin asupra modului în care se desfășoară procesul evoluției.

Începînd din 1837, Darwin a purces la edificarea teoriei, binecunoscută astăzi, că evoluția este, în mod esențial, rezultatul interacțiunii a trei principii: (1) schimbarea — un factor pe care Darwin nici nu a mai încercat să-l explice, prezent în toate formele de viață; (2) ereditatea — forța conservatoare care transmite forme organice similare de la o generație la alta; (3) lupta pentru existență — care determină schimbările ce urmează să se petreacă într-un mediu dat, modificînd astfel viața printr-o mortalitate selectivă.

Datorită acumulării de noi cunoștințe, neodarvinismul a depășit și înlăturat vechiul concept ilustrînd stăruitoarea adeziune a lui Darwin la teoria lamarckiană a moștenirii caracterelor dobîndite (ereditatea). Cunoștințele actuale privind mecanismul moștenirii permit cercetătorilor moderni să distingă, mai bine decît Darwin, între schimbările netransmisibile și schimbările care, într-adevăr, pot fi moștenite de organisme".

îngropată la un metru adîncime şi lăsată să se odihnească în pace.

În primăvara anului 1869, adică la exact zece ani după apariţia *Originii speciilor*, întîmplarea a făcut ca un fermier din vecinătate să găsească pe ogorul său vestigii ale unei vechi civilizaţii indiene. Presa a comentat pe larg acest eveniment, ceea ce l-a determinat pe Hull să considere momentul propice pentru marea sa „revelaţie". Conform scenariului întocmit de el, în vara aceluiaşi an, Newell a început săpături în căutarea unei surse de apă. În ziua cînd echipa de săpători urma să atingă locul unde fusese înmormîntată statuia, fermierul a plecat sub un pretext oarecare la oraş: Hull ajunsese la concluzia că efectul va fi mai mare dacă descoperirea va fi efectuată de nişte oameni, care nu ştiau nimic despre farsa pusă la cale.

Întorcîndu-se acasă, Newell a găsit o mulţime de oameni adunată în jurul unei gropi. Aşa cum era şi de prevăzut, muncitorii dăduseră peste statuie şi răspîndiseră prin împrejurimi vestea despre această neaşteptată descoperire. Încă din dimineaţa următoare, tot statul New York era în fierbere. Om practic, Newell a construit un cort deasupra gropii, atîrnînd la intrare un afiş pe care scria: „Admiraţi pe uriaşul împietrit. Taxa — numai 50 cenţi!" Era o duminică şi sute de curioşi s-au perindat pe sub cort. Patru pastori din împrejurimi s-au prezentat în grup, întrebînd pe fermier dacă nu face reducere pentru oamenii bisericii. Newell s-a declarat imediat de acord, luîndu-le numai cîte 25 cenţi de cap. La ieşirea din cort, cvartetul de slujitori ai Domnului a declarat în cor ziariştilor care erau de faţă că uriaşul aflat acolo data din vremuri antebiblice. Prezenţa lui dovedea că Sfînta Scriptură avea dreptate şi că cei de altă părere (numele lui Darwin nu era încă menţionat) se înşelau sau mînţeau cu bună ştiinţă.

Această autentificare făcută de experţi în materie a sporit şi mai mult popularitatea colosului de ghips. Companiile de diligenţe şi de cale ferată au organizat curse speciale între New York şi Cardiff. Încă din primele săptămîni, Willard Newell încasa în medie 26 dolari pe zi, din care îşi reţinea 10 la sută, restul depunînd la bancă pe numele lui Hull.

Fabricantul de ţigări nu a intrat în scenă decît mult mai tîrziu. Cînd prietenii i-au adus la cunoştinţă fantastica descoperire de pe terenul vărului său, Hull a replicat cu dispreţ că la mijloc trebuie să fie un truc. Au fost necesare multe insistenţe pentru a fi adus la Cardiff. Dar, odată ajuns aici, şi-a jucat cu mult talent rolul — rolul unui Toma necredinciosul, pe care evidenţa incontestabilă a adevărului îl convinge în cele din urmă. În aceeaşi seară, el l-a instruit pe Newell să ridice taxa de intrare la un dolar.

În toamna anului 1869, uriaşul a fost instalat într-o sală de expoziţii din oraşul Syracuse. Publicul a continuat să se înghesuie, dar au apărut şi cîţiva oameni de ştiinţă. Hull era convins că acum subterfugiul va ieşi la iveală. Dar nu s-a întîmplat aşa. Doi iluştri profesori ai celebrei Universităţi Yale, paleontologul Othniel G. Marsh şi chimistul Benjamin Silliman, au examinat statuia şi au declarat-o... fosilă de om preistoric. E drept că amîndoi nutreau convingeri profund cucernice.

Printre puţinii care au văzut limpede a fost dr. Andrew D. White. Dar nimeni nu a acordat nici o atenţie afirmaţiilor lui cu privire la originea recentă a statuii şi la ghipsul din care fusese ea construită.

Între timp, un mare specialist în materie de credulitate umană, Phineas T. Barnum, care ulterior avea să înfiinţeze cel mai mare circ din lume, a încercat să cumpere uriaşul din Cardiff cu 10 000 dolari şi să-l expună în muzeul său de curiozităţi de pe Broadway. În faţa refuzului lui Newell, el a comandat unui sculptor o copie, pe care a expus-o imediat.

Mai mult noroc a avut un grup de financiari, în frunte cu bancherul David Hannum, care, în decembrie 1869, a achiziţionat trei sferturi din drepturile de proprietate asupra statuii contra sumei, uriaşe pentru acea vreme, de 40 000 dolari. Hannum a transportat-o la New York şi a expus-o tot pe Broadway, anunţînd că oferă publicului „singurul şi adevăratul colos din Cardiff". Cei doi impresari s-au dat în judecată reciproc, dar justiţia nu s-a pronunţat în favoarea nici unuia dintre ei.

În februarie 1870, statuia a pornit în turneu prin toată regiunea de est a Statelor Unite, bucurîndu-se pretutindeni de un imens succes. Hannum şi grupul său de acţionari încasau 75 la sută din beneficii, iar Hull restul de 25 la sută. La Boston, marele anatomist Oliver Wende Holmes a constatat şi el că omul preistoric nu era decît un impostor din ghips, dar afluenţa publicului nu a scăzut. În schimb, presa s-a sesizat şi, după investigaţii intense, ziariştii au dat de urma lui George Hull. Ducîndu-se să-l intervieveze la Binghamton, ei au avut marea surpriză să audă din gura gazdei lor mărturisiri complete şi amănunţite. Fabricantul de ţigări le-a dezvăluit că mica lui farsă, iniţiată fără nici un scop lucrativ, îi adusese pînă atunci un profit de 100 000 dolari.

Un grup de cetăţeni, pare-se invidioşi pe bunăstarea lui Hull, l-au dat în judecată pentru escrocherie. Tribunalul din New York a refuzat însă să-l inculpe pe autorul farsei, deoarece acesta nu călcase nici o lege, nu pretinsese că uriaşul era autentic şi, mai mult decît atît, în prima sa declaraţie publică recunoscuse adevărul.

Culmea este că nici dezvăluirea acestui adevăr nu a şters popularitatea statuii. Hannum şi asociaţii săi au continuat să perceapă taxa de intrare, în numeroasele localităţi pe unde s-a plimbat făptura de ghips. Decenii de-a rîndul, curioşii au continuat să defileze prin faţa ei. În 1948, Asociaţia istoricilor din statul New York a achiziţionat-o, instalînd-o la Farmers' Museum, unde se mai află şi astăzi... firește, sub autentica ei identitate.

CLIO ANUNTĂ

Bucureştii în 500 fotografii

Bucureştii de altădată în fotografii. Sub acest titlu Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti a deschis în luna martie a.c. o expoziţie de fotografii cu imagini din Capitală din a doua jumătate a sec. XIX şi primul deceniu al sec. XX. Au fost selectate 500 fotografii din fondul de peste 10 000 din perioada respectivă aflate în colecţiile muzeului şi datorate unor fotografi vestiţi ai epocii: Szathmári, Duschek, Mandy, Spirescu, Voinescu ş.a.

Între ele, cea mai veche imagine fotografică a Bucureştilor, realizată în 1856 de Angerev.

Dintre fotografiile dedicate unor edificii şi locuri familiare bucureşteanului de altădată şi prezente în expoziţie amintim: Cişmigiul, biserica Bucur, Dîmboviţa, Turnul Colţei, vechile hanuri (Şerban Vodă, Kreţulescu, Stavropoleos), Palatul funcţionarilor publici, Palatul Sturdza, Monetăria statului, Poşta veche, Teatrul Naţional. Alte imagini surprind aspecte ale străzii în vremea tramvaiului cu cai sau ale primului automobil a cărui viteză nu depăşea „trapul obişnuit al cailor", după cum prevedea, în 1906, unul din primele regulamente de circulaţie.

Sînt evocate, de asemenea, personalităţi şi momente semnificative din trecutul cultural bucureştean. Prin intermediul imaginilor fotografice, multe dintre ele raritäţi de arhivă, vizitatorul se întîlneşte cu mari personalităţi ale artei şi ştiinţei româneşti: Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri B.P. Hasdeu, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac. Alte fotografii evocă viaţa politică a Capitalei, la cumpăna dintre cele două veacuri, (imagini colective ale Senatului sau Camerei Deputaţilor, precum şi portretele lui C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, N. Golescu, Al. Lahovary, Take Ionescu etc.).

Războiul de independenţă este prezent în expoziţie prin fotografii surprinzînd plecarea unor unităţi militare în campanie, ca şi prin chipurile eroilor Sonţu, Giurescu, Ene, Mărăcineanu, generalilor I. Em. Florescu, E. Arion, St. Fălcoianu ş.a.

Prin intermedini imaginilor păstrate în colecţiile muzeului, vizitatorul de astăzi poate face astfel o emoţionantă călătorie în viaţa de zi cu zi a locuitorilor Capitalei din urmă cu aproape un secol, cunoscîndu-le interioarele locuinţelor, îmbrăcămintea, văzîndu-i cum se plimbă la şosea sau în parcuri, cum se distrează la baluri, spectacole, banchete, sau... la Tîrgul moşilor, concursuri cicliste, cum participă la căsătorii, înmormîntări etc.

Valoarea documentară a fotografiilor prezentate în expoziţie, precum şi calităţile artistice deosebite ale multora dintre exponate, fac din aceste imagini ale Bucureştilor de odinioară mărturii pline de farmec şi culoare.

Aurel DUŢU

Întrebări cu... imagini

SERIA A DOUA DE ÎNTREBĂRI

CONCURS MAGAZIN ISTORIC EDIŢIA 1983

1. Document epigrafic care se referă la un strălucit conducător al geto-dacilor, „cel dintîi şi cel mai mare rege al tracilor".

Despre ce rege este vorba?
a) Burebista
b) Dromichete
c) Decebal

2. Între publicaţiile având în titlul lor însuşi numele ţării, s-a aflat şi primul ziar cotidian: *România*.

În ce an a apărut?
a) 1854
b) 1850
c) 1838

3. La 700 ani de la vizita lui Marco Polo la Curtea lui Kublai Khan, povestea călătoriei sale este evocată de o echipă internaţională de cineaşti.

Cîţi ani a stat Marco Polo în China?

a) 13
b) 17
c) 15

4. Această gravură înfăţişează un oraş românesc din sec. XVIII.

Care?

a) Bistriţa
b) Cîmpina
c) Focşani

5. Trecutul de luptă anticolonialistă a poporului guineez a păstrat în cronica lui numele unui remarcabil conducător: Samori.

Între ce ani a trăit?
a) 1835-1899
b) 1840-1900
c) 1830-1900

ÎN PLIN VĂLMĂŞAG

PAUL REYNAUD

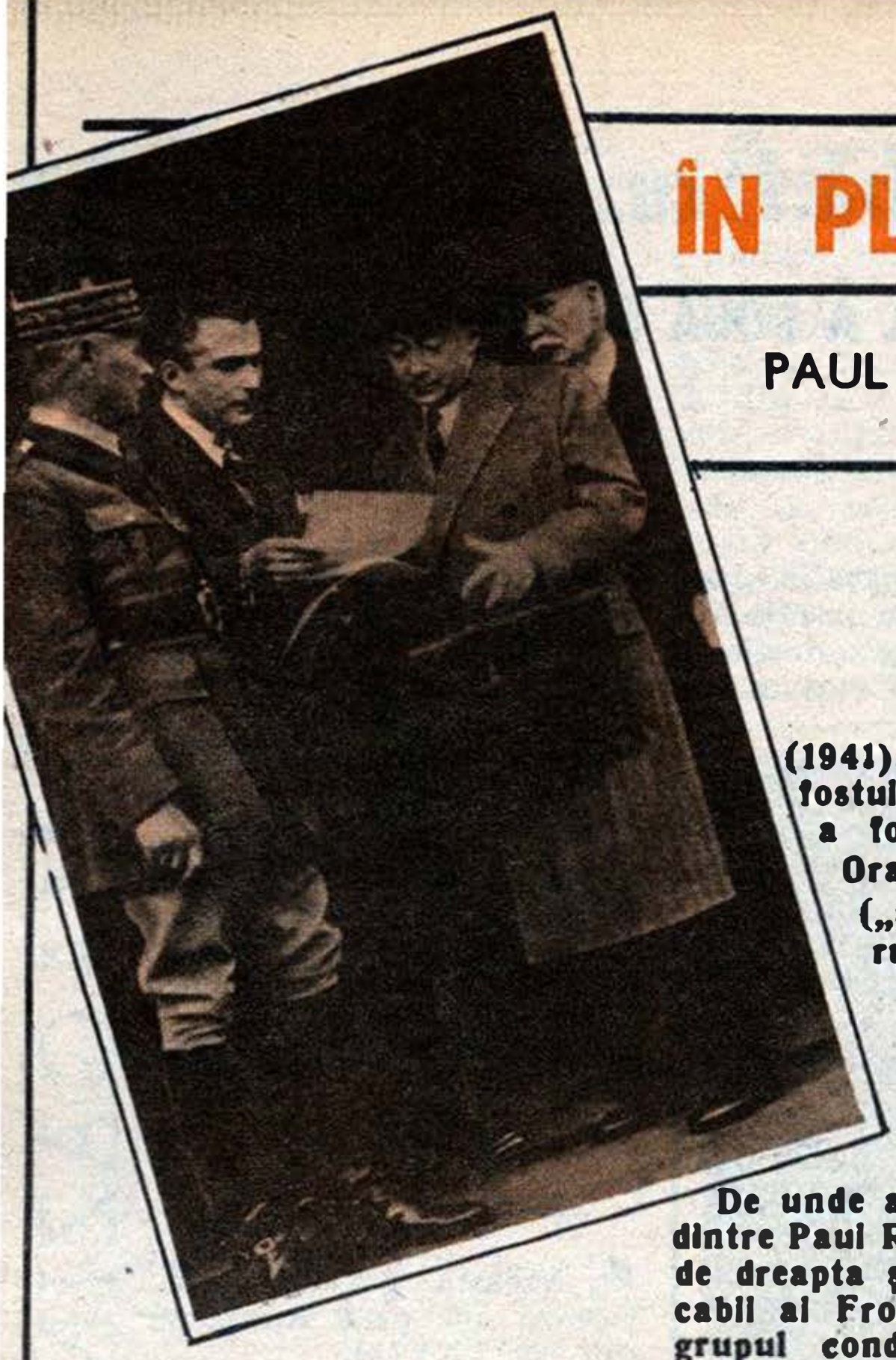

Lectura memoriilor oamenilor politici îţi aduce uneori o imagine diferită, contradictorie, despre unul şi acelaşi eveniment sau moment istoric. O piedoarie pro domo sua, **e apărare a cauzei proprii este, fără îndoială, şi cartea de amintiri a omului politic francez Paul Reynaud (1878-1966), intitulată** Au coeur de la mêlée (**În plin vălmăşag).**

De ce credem că prezintă interes aceste memorii, din care revista Magazin istoric **va reda pentru prima oară cititorului român cîteva fragmente?**

Paul Reynaud a fost preşedinte al Consiliului de Miniştri al Franţei în momentele tragice din vara anului 1940, cînd blindatele lui Hitler au spart aşa-zisa inexpugnabilă linie Maginot şi au ocupat Parisul, iar coaliţia de defetişti şi duşmani ai regimului constituţional republican, condusă de mareşalul Pétain, s-a instalat la putere pentru a capitula în faţa invadatorilor şi a colabora cu ei. Paul Reynaud a fost ulterior arestat de Pétain şi închis în fortăreaţa Portalet (1941). Predat naziştilor, fostul premier francez a fost întemniţat la Oranienburg şi Itter, („sucursală" a lagărului de concentrare Dachau). A fost pus în libertate, în mai 1945, de trupele americane.

De unde a izvorît conflictul dintre Paul Reynaud, politician de dreapta şi adversar implacabil al Frontului Popular, şi grupul condus de Pétain şi Laval, al capitulanţilor şi viitorilor colaboraţionişti, pactizanţi cu naziştii?

Pentru alcătuirea unui fundal semnificativ sînt foarte valoroase mărturiile generalului Charles de Gaulle. În primul volum al Memoriilor de război[1], **apărut şi în limba română în Editura politică, Bucureşti, 1969, de Gaulle amintea că, după ce, în ianuarie 1933, Hitler a ajuns la conducerea Reichului german, s-a pus cu acuitate problema apărării Franţei şi a aliaţilor ei din centrul şi estul Europei împotriva revizionismului puterilor fasciste, agresive. Regimul nazist îşi proclama cu aroganţă intenţia de a încălca tratatele de pace din sistemul de la Versailles, de a cuceri „Lebensraum", „spaţiu vital" în răsărit, de a izola şi înfrînge Franţa, de a domina Europa şi lumea. „Pentru mine, scria Charles de Gaulle, era insuportabil să văd cum inamicul de mîine se înarmează cu mijloacele necesare obţinerii victoriei, în timp ce Franţa era lipsită de ele". În 1934, de Gaulle, pe atunci locotenent-colonel, care îşi făcuse, cu strălucire, studiile militare la Saint-Cyr şi lucra la Secretariatul general al apărării naţionale, a publicat cartea intitulată** Spre o armată de profesie. **El cerea să se creeze de urgenţă „o armată de manevră, de izbire şi străpungere, mecanizată şi blindată".**

Cartea se depărta de „doctrina oficială" a mareşalului Pétain şi a generalului Weygand, şef al Marelui Stat Major încă din 1930, — doctrină care afirma că tancurile şi avioanele nu modificau coordonatele războiului şi că elementul principal al securităţii rămînea „frontul continuu, de linie, bazat pe fortificaţii". Analiza lui de Gaulle avertiza, anticipînd parcă evenimentele care vor surveni în mai-iunie 1940: „Vom vedea trupele rapide avîntîndu-se adînc în spatele adversarului, lovind în punctele sale vulnerabile, dîndu-i peste cap dispozitivul". În 1934, mareşalul Pétain era ministrul apărării naţionale. Aprecierea asupra lui, că ar fi fost „salvatorul Verdunului" în primul război mondial, aureola cu care îl încoronau pe mareşal cercurile reacţionare, dornice să pună mîna pe putere, făceau foarte dificilă — mai ales pentru un militar subordonat — spulberarea ideilor şi directivelor anacronice ale lui Pétain.

Charles de Gaulle s-a adresat în 1935 lui Paul Reynaud, om

[1] *Magazin istoric*, nr. 4-6, 8, 9/1967, 1,4/1968.

politic în ascensiune, deputat, fost ministru de finanţe, preşedinte al Centrului republican, grupare parlamentară de dreapta.

De ce lui Reynaud? Acesta era cunoscut ca un adversar acerb al cedării în faţa ameninţărilorlui Hitler, fiind tratat, în consecinţă, de către adepţii concilierii cu dictaturile fasciste, drept „agent al belicişti-lor". „Cu toate că se bucura deja de o mare notorietate, îşi amintea de Gaulle, Paul Reynaud făcea impresia unui om căruia îi era rezervat viitorul. L-am întîlnit, l-am convins şi, din acel moment, am lucrat împreună cu el".

La 15 martie 1935, continuă autorul Memoriilor de război, Reynaud a făcut în Camera deputaţilor o expunere strălucită. „El a arătat de ce şi cum trebuiau să fie completate forţele noastre armate cu o armată mecanizată de prim rang... Timp de trei ani, Paul Reynaud îşi susţinu poziţia prin mai multe discursuri..., printr-o lucrare intitulată Problema militară franceză, prin viguroase articole şi interviuri...". Astfel, Paul Reynaud se contura, după părerea generalului de Gaulle, „ca un om de stat inovator şi hotărît, care putea fi omul cel mai indicat pentru a exercita puterea în caz de grave dificultăţi".

...Martie 1940. În vest, continua „războiul ciudat", războiul de inacţiune faţă de Germania nazistă agresoare. Era, de fapt, o prelungire a politicii cedării, caracterizată prin acordul din 1938, încheiat la München de către Chamberlain şi Daladier cu Hitler şi Mussolini. Atmosfera, la Paris, era apăsătoare, mai ales după întîlnirea dintre Führer şi „Duce", la

În p. 36: Weygand, Baudouin, Reynaud, Pétain — directive anacronice, soldate cu capitularea Franţei...

...şi cu lungi coloane de refugiaţi victime ale bombardamentelor Luftwaffei (dreapta)

Brenner, din 18 martie 1940[1], cînd oficiosul fascist Giornale d'Italia afirma: „S-a sfîrşit cu ramura de măslin!"... Trei zile mai tîrziu, în Parlamentul francez, o dezbatere asupra politicii externe şi a situaţiei militare a pus guvernul condus de liderul radicalilor, Edouard Daladier, în minoritate. În acest guvern Paul Reynaud intrase încă din primăvara anului 1938, întîi ca ministru al justiţiei, apoi al finanţelor. „Legat de solidaritatea ministerială", nu a demisionat atunci cînd Daladier şi-a pus semnătura pe tranzacţia ruşinoasă de la München, care sacrifica Cehoslovacia, fără să salveze pacea. Reynaud s-a mulţumit să nu întîmpine pe Daladier la întoarcerea acestuia, pe aeroportul Le Bourget.

Dar „proba focului" abia urma. În ziua de 21 martie 1940, după criza cabinetului Daladier, Paul Reynaud forma noul guvern care obţinea, la prezentarea în faţa Camerei deputaţilor, o majoritate de numai un vot. Sprijinit de socialiştii lui Léon Blum (care nu aveau miniştri în guvern), Reynaud era respins de majoritatea radicalilor (care aveau totuşi în guvern pe liderii lor, foştii premieri Daladier, Chautemps şi Sarraut). Dreapta s-a declarat şi ea împotriva lui Reynaud, considerîndu-l „belicist". Oricum, retrograzii şi conciliatorii exercitau puternice presiuni asupra noului cabinet. Renunţînd la ideea de a aduce pe viitorul general de Gaulle ca subsecretar de stat şi ca secretar al Comitetului de război — tocmai atunci constituit —, Paul Reynaud a încredinţat acest post unui personaj al dreptei, care dorea pace cu Hitler şi înţelegere cu Mussolini, şi anume lui Paul Baudouin, director general al Băncii Indochinei. Guvernul Reynaud — cu toate intenţiile premierului şi ale altor miniştri ce-l sprijineau (Georges Mandel, Cézar Campinchi) — era un guvern slab, minat de tendinţe predominant capitularde, aşa cum aveau să dovedească, în curînd, evenimentele tragice care se pregăteau.

La 9 aprilie 1940, comandamentul hitlerist a trecut la înfăptuirea operaţiunii „Weserübung" (Exerciţiul Weser) — campania pentru ocuparea Danemarcei şi Norvegiei. „Armistiţiului de fapt", aşa-zisul război ciudat din vest, îşi trăia ultimele zile. La 10 mai 1940, în timp ce comandamentul anglo-francez aştepta o repetare a strategiei clasice germane din primul război mondial „planul Schlieffen" (atacul aripii drepte), lovitura principală a blindatelor naziste s-a produs, prin surpriză, pe flancul stîng al înaintării germane, prin masivul împădurit al Ardenilor, declarat „greu accesibil".

La 22 iunie 1940, generalului Huntziger, comandantul Armatei a 2-a franceze, avea să primească la Rethondes, în prezenţa lui Hitler, condiţiile de armistiţiu impuse de nazişti.

Guvernul Paul Reynaud a demisionat la Bordeaux, unde se afla în refugiu, în seara zilei de 16 iunie 1940. Mareşalului Pétain, secondat de generalului Weygand, ministru al apărării, şi de amiralul Darlan, comandantul marinei, a preluat puterea. La Ministerul de externe apărea acelaşi Baudouin prieten cu Laval. Conform dispoziţiilor lui Pétain, Baudouin, s-a adresat la miezul nopţii lui Lequerica, ambasadorul Spaniei, pentru a transmite guvernului hitlerist cererea de armistiţiu. În acest timp, Winston Churchill, combativul premier britanic care înlocuise pe conciliatorul Neville Chamberlain, se pregătea să-i întîlnească pe Paul Reynaud, la 17 iunie, la Concarneau, pe coasta Bretaniei, pentru a discuta din nou proiectul unei „uniuni anglo-franceze" şi a confirma ducerea mai departe în comun a războiului. În ultimul moment însă, Churchill a fost anunţat de ambasadorul din Franţa, Campbell, să nu mai plece spre Concarneau. Reynaud cedase. „Acţiunea acestuia trebuie să fie considerată drept pripită", aprecia Churchill.

După ce a demisionat, P. Reynaud a încercat să se refugieze în zona neocupată de armatele naziste, în localitatea St. Maxime, unde avea o vilă. În timpul călătoriei, la 28 iunie, automobilul în care se afla fostul premier, însoţit de prietena sa, contesa de Portes, a avut un accident în urma căruia aceasta a decedat.

Am ales pentru cititorii noştri fragmente din memoriile lui P. Reynaud, care ilustrează momente de răscruce — la care Magazin istoric s-a mai referit şi cu alte ocazii — din istoria Franţei în perioada mai-iunie 1940. Scrise — cum am mai arătat — de un om politic şi de stat burghez, care a încercat să se opună hitlerismului, aceste memorii au darul de a completa informaţia istorică despre dramaticele evenimente din perioada amintită. Punctele de suspensie aparţin autorului, iar explicaţiile din paranteze şi notele redacţiei Magazin istoric.

24 MAI [1940]. Pétain şi Weygand încep să vorbească de armistiţiu

Cei doi oameni pe care contam pentru a întări starea de spirit din ţară[2] au dovedit în scurtă vreme că vedeau lucrurile cu totul altfel decît mine. În seara de 23 mai, situaţia armatelor din nord se agravase brusc. Comandantul forţelor britanice expediţionare din Franţa, mareşalul John Gort, părăsise Arras şi se repliase către ţărmul mării. Astfel, planul de bătălie al lui Weygand se năruise.

Generalul Weygand mi-a comunicat că, în cazul cînd forţele din nord şi din sud [separate în urma ofensivei naziste] nu vor reuşi să realizeze rapid joncţiunea, nu va putea fi evitată *capitularea* armatelor aliate din nord...

L-am întrebat atunci pe generalul Weygand cum vede situaţia, dacă s-ar ajunge la capitularea forţelor din nord. El a declarat că

[1] Pînă la acea vreme, Italia fascistă se declarase în stare de „nebeligeranţă". Cu prilejul acestei întîlniri Hitler a obţinut de la Mussolini angajamentul de a intra în război „la momentul propice" şi de a „lupta alături de Germania".

[2] La 18 mai 1940, mareşalul Philippe Pétain a intrat în guvernul condus de Paul Reynaud, primind postul de vicepreşedinte. A doua zi, generalul Maxime Weygand, fost şef al Marelui Stat Major, a fost numit comandant suprem al ansamblului teatrelor de operaţiuni terestre, maritime şi aeriene, înlocuindu-l în această funcţie pe generalul Maurice Gamelin.

toate forţele franceze vor ocupa poziţii pe Somme, pe canalul Ailette şi pe Aisne. Va fi însă foarte dificil să rezistăm atacului german.

La aceasta, i-am răspuns că, fie şi în cazul capitulării armatelor din nord, şi chiar dacă Italia va intra în război [Mussolini a declarat război Franţei şi Marii Britanii la 10 iunie 1940], voinţa mea este să luptăm pînă la capăt.

Weygand şi Pétain au opinat însă pentru a se cere armistiţiu dacă, aşa cum este de temut, bătălia de pe Somme va fi pierdută. În zadar am încercat să-i conving că nu trebuia, cu nici un preţ, să ne despărţim de aliaţii noştri, că independenţa Franţei nu putea fi apărată decît în unire strînsă cu marile democraţii, că Franţa nu putea să accepte să fie singurul dintre inamicii Germaniei care să înceteze lupta, că aveam, încă intacte, imperiul de peste mări — al doilea ca mărime în lume — şi a doua flotă a Europei. Că, mai presus de orice, Franţa se angajase faţă de Marea Britanie, printr-o înţelegere garantată de onoarea naţiunii noastre, de a nu încheia, separat, armistiţiu[1].

29 MAI. Prima notă a lui Weygand

În 29, la şedinţa de dimineaţă, Weygand mi-a citit o notă care fusese aprobată în prealabil de Pétain. Capitularea regelui Leopold III al Belgiei [la 27 mai] va grăbi decizia în nord. Este necesar ca guvernul britanic să fie înştiinţat că poate veni momentul cînd Franţa se va găsi în imposibilitate de a continua lupta.

27 MAI-4 IUNIE. Dunkerque

Atacate dinspre est, sud şi vest, armatele franco-britanice au trebuit să treacă la defensivă, iar armata belgiană a capitulat lăsînd drumul deschis către portul Dunkerque[2]. Singura şansă de salvare era îmbarcarea la Dunkerque şi evacuarea în Anglia a militarilor, care să-şi păstreze doar armamentul individual, părăsind întregul material greu, echipamentul şi proviziile. Englezii au trebuit să abandoneze mii de camioane şi o mie de tunuri. Amiralul Darlan, întrebat de mine în legătură cu operaţiunea de la Dunkerque, mi-a răspuns categoric: „Această îmbarcare este imposibilă". Şi totuşi, minunea a fost cu putinţă. Ea a fost adusă la îndeplinire datorită imensului efort al flotei engleze, care a folosit pînă şi micile ambarcaţiuni ale particularilor civili, dintre care multe au fost conduse chiar de proprietarii lor. Reuşita a fost asigurată şi prin acoperirea furnizată de aviaţia de vînătoare engleză, care s-a dovedit superioară prin calitate, deşi era mai puţin numeroasă decît cea inamică. Se poate spune că aceasta a fost prima victorie dobîndită de Royal Air Force, şi care prevestea izbînda în acea „Marnă a războiului aerian", pe care britanicii aveau să o cîştige la 15 septembrie 1940, deasupra Londrei[3]. La Dunkerque, Royal Air Force a provocat duşmanului pierderi de patru ori mai grele decît cele suportate de aviaţia britanică.

Dispozitivul armatelor era de aşa natură încît, în mod normal, îmbarcarea trupelor trebuia să înceapă cu cele engleze. La Consiliul suprem aliat care s-a întrunit la 31 mai la Ministerul de război de la Paris, consiliu unde Winston Churchill reprezenta guvernul britanic, am făcut observaţia că, pînă la acea dată, din 220 000 englezi, fuseseră evacuaţi 150 000, dar din cei 200 000 francezi aflaţi în perimetrul de la Dunkerque fuseseră îmbarcaţi numai 15 000. Churchill a admis cererea mea ca această situaţie să fie îndreptată. Am obţinut de la premierul britanic prelungirea operaţiilor de evacuare, ceea ce a permis ca, în final, numărul militarilor francezi îmbarcaţi să ajungă la 110 000. Churchill a declarat, de asemenea, că nu doreşte ca trupele franceze să-şi impună noi sacrificii la Dunkerque şi că va cere ca trei divizii engleze să constituie ariergarda, pentru acoperirea retragerii. Tot el a răspuns unei observaţii deplasate făcute de Weygand, spunînd: „să evităm orice dispută între cei care împărtăşesc aceeaşi suferinţă".

5 IUNIE. Remanierea cabinetului. Bătălia pentru Franţa

Generalul de Gaulle a fost numit subsecretar de stat la apărarea naţională. Se comportase în mod deosebit, în luptă, în fruntea diviziei 4 de tancuri. (De Gaulle notează în *Memoriile* sale: „În cursul acestor ore dificile nu puteam să nu mă gîndesc ce ar fi fost în măsură să facă aici armata mecanizată la care visam de atîta vreme. Dacă s-ar fi aflat aici... pentru a se îndrepta de îndată spre Guise, cu siguranţă că înaintarea diviziilor blindate germane ar fi fost oprită...".)

Această numire nu i-a convenit lui Pétain. Încă şi mai mult, i-a displăcut lui Weygand.

— Ce aveţi împotriva lui? l-am întrebat pe Weygand.

— Nu-i decît un copil.

În aceeaşi seară, l-am întrebat pe generalul de Gaulle:

— Ce vîrstă aveţi?

— Cincizeci de ani.

Reproşul lui Weygand suna deci destul de straniu, chiar dacă, într-adevăr, generalul de Gaulle era, pe atunci, cel mai tînăr general din armata franceză.

I-am trimis lui Churchill următoarea telegramă: „Bătălia ce se va desfăşura pe frontul nostru are un caracter atît de hotărîtor pen-

---

[1] La 28 martie 1940, guvernele Franţei şi Angliei au declarat că se angajează reciproc să nu accepte, separat, armistiţiul sau pacea cu inamicul.

[2] *Magazin istoric*, nr. 11/1981.

[3] Autorul compară înfrîngerea suferită de aviaţia nazistă în bătălia aeriană de deasupra Angliei (iulie-octombrie 1940) cu insuccesul ofensivei germane de mari proporţii în bătălia de la Marna (septembrie 1914).

tru cauza comună, încît doresc să vă atrag din nou atenţia asupra necesităţii concursului armatei şi aviaţiei britanice... În special în ce priveşte aviaţia de vînătoare, rolul ei este decisiv, pentru că, dacă am lăsa inamicului dominaţia în aer, soarta bătăliei ar fi compromisă. Vă cer deci un aport încă şi mai ridicat decît cel pe care aviaţia dv. l-a furnizat în nord".

Nu trece o singură zi în care, chiar şi de mai multe ori, să nu revin cu cererile mele pe lîngă premierul Churchill pentru a obţine de la el o creştere a ajutorului pe care ni-l dau forţele britanice şi, mai ales, a contribuţiei lui Royal Air Force. Trebuie chiar să recunosc că, la un moment dat, mi-am pus întrebarea dacă insistenţele mele, mereu repetate la cererea lui Weygand, nu erau excesive. Evenimentele care au urmat au dovedit, în mod concret, *că Winston Churchill ar fi comis cea mai gravă greşeală dacă ar fi consumat, în bătălia din Franţa, totalitatea forţelor aeriene de care dispunea* [subl. a.]. Acestea aveau să-i fie vital necesare pentru a apăra Anglia de atacul nazist, numai peste cîteva săptămîni. Nu sînt sigur dacă am ţinut seama, la timpul potrivit, de acest pericol, care ameninţa atît soarta Franţei, cît şi a Angliei — de fapt, însuşi destinul aliaţilor. Iată răspunsul premierului britanic la o telegramă în care subliniam: „Datoria mea este să vă pretind ca, la fel cu noi, să vă aruncaţi toate forţele în bătălie". *Churchill* (în aceeaşi zi): „Vă dăm întregul sprijin de care sîntem în stare în această mare bătălie, singura noastră limită fiind menţinerea propriei noastre capacităţi de a continua războiul. Vă rog să nu uitaţi că pierderile aviaţiei noastre sînt foarte grele şi chiar disproporţionate. Dar, vom continua".

10 IUNIE. Mesaj către preşedintele Statelor Unite, Franklin Roosevelt

La 10 iunie, înainte de a părăsi Parisul, i-am adresat lui Roosevelt, prin ambasadorul Statelor Unite, Bullitt[1], următorul mesaj: „Doresc, mai întîi, să vă exprim întreaga mea recunoştinţă pentru ajutorul generos pe care aţi hotărît să ni-l acordaţi în domeniul aviaţiei şi armamentului. Diviziile noastre luptă fără o clipă de răgaz împotriva unei armate care dispune de o superioritate zdrobitoare în efective şi în mijloace tehnice. Inamicul se află acum aproape la porţile Parisului. Ne vom bate în faţa Parisului, ne vom bate dincolo de Paris, ne vom retrănşa într-una din regiunile noastre din ţară şi, dacă vom fi scoşi şi de acolo, vom trece în Africa de Nord şi, la nevoie, în posesiunile noastre din America".

Mesajul către preşedintele Roosevelt a fost ultimul meu act înainte de a părăsi Parisul[2].

[1] *Magazin istoric*, nr. 9/1978.

[2] Guvernul Reynaud a declarat Parisul „oraş deschis" şi a renunţat la apărarea lui. La 14 iunie, unităţile Wehrmachtului au intrat în capitala Franţei, ocupînd-o fără luptă. Autorităţile militare şi civile s-au opus propunerii Partidului Comunist Francez care arăta: „Trebuie înarmat poporul pentru a face din Paris un centru al războiului naţional pentru independenţă şi libertate". Mai mult, Pétain şi Weygand ameninţau cu „pericolul renaşterii Comunei". „Acest bătrîn ostaş [mareşalul Pétain] — scria în *Memorii de război* generalul de Gaulle... înclina să considere lupta numai ca un nou război franco-german. Învinşi în primul, în 1870, îl cîştigasem pe al doilea, cel din 1914-1918... Acum îl pierdeam pe al treilea... După Sédan şi căderea Parisului, nu mai putea fi vorba — după părerea lui Pétain — decît de a termina războiul, de a duce tratative şi, la rigoare, de a zdrobi Comuna, aşa cum făcuse Thiers, odinioară... Bătrînul mareşal nu ţinea seamă de caracterul mondial al conflictului, de posibilităţile pe care le ofereau teritoriile de dincolo de mare, de consecinţele ideologice ale victoriei lui Hitler.

11-12 IUNIE. Reuniunea Consiliului suprem aliat la Briare

Consiliul suprem [franco-britanic] s-a reunit la castelul Muguet, la vreo zece kilometri est de Briare, pe Loire. Churchill a declarat la consiliu că, orice s-ar întîmpla, Anglia va continua să lupte şi că nimic n-o va opri să-şi îndeplinească această hotărîre. El a adăugat că se poate presupune producerea unui atac german împotriva Regatului Unit, ceea ce va avea drept efect o stabilizare a frontului francez. Premierul britanic a anunţat, de asemenea, că o divizie canadiană va debarca în Franţa chiar în cursul nopţii. Totodată, Churchill a amintit că trebuie să păstreze un minimum de unităţi în Anglia, pentru a respinge o eventuală tentativă de invazie germană.

Generalul Weygand a intervenit spunînd: „Dacă teritoriul metropolei va fi ocupat, ne punem întrebarea, cum va mai putea Franţa să continue războiul?" L-am întrerupt şi i-am atras atenţia că are calitatea să dea cel mai competent aviz pe plan militar, ca generalissim [general investit cu comanda supremă a trupelor], dar că „problema *continuării războiului* este de ordin politic şi deci aparţine exclusiv capacităţii de decizie a guvernului". Incidentul a fost acut şi l-a frapat pe Churchill, care a notat în *Memoriile* sale că Weygand a menţionat posibilitatea cererii unui armistiţiu şi că Reynaud i-a replicat pe un ton tăios că „aceasta este o chestiune politică".

Amiralul Darlan îşi amintea, la rîndul său, că Churchill, la sfîrşitul reuniunii, l-a luat deoparte ca să-i spună:

— Darlan, sper că n-o să predaţi flota.

— Nici vorbă, a răspuns el. Ar fi împotriva tradiţiilor marinei şi ale onoarei[3].

[3] În momentul cererii armistiţiului, adică peste numai cîteva zile, guvernul britanic — extrem de preocupat de situaţia flotei franceze — problemă „de viaţă şi de moarte" pentru Anglia, a propus Franţei ca marina ei militară să fie scoasă din raza de acţiune a comandamentului hitlerist, dusă în porturi britanice sau să fie sabordată. Mareşalul Pétain a refuzat cererea britanică şi, în iulie 1940, atacarea flotei franceze la Mers-el-Kébir de către flota engleză a oferit pretextul pentru ruperea relaţiilor diplomatice dintre regimul Pétain şi Marea Britanie.

13 IUNIE. Al doilea Consiliu de Miniştri de la Cange (Touraine)

Aşteptînd sosirea preşedintelui de consiliu, miniştrii se plimbau, în grupuri mici, prin parc. Pétain şi Weygand stăteau de vorbă. Apoi, Pétain a trecut de la un grup la altul ca să răspîndească un zvon: la Paris a fost format un guvern provizoriu, în frunte cu Thorez, care a preluat puterea. În această atmosferă de zvonuri provocatoare, s-a deschis şedinţa Consiliului. Weygand a cerut încetarea imediată a ostilităţilor. Obsedat de ideea „revoluţiei care vine", Pétain a anunţat, pe un ton dramatic, că Maurice Thorez, liderul comuniştilor, s-a instalat la Palatul Elysée şi că toate comunicaţiile telefonice cu Parisul sînt rupte. Afirmaţiile provocatoare ale lui Pétain au fost dezminţite pe loc de Georges Mandel, în calitatea sa de ministru de interne. Cerînd legătura neîntîrziată cu Parisul, la prefectura de poliţie, Mandel l-a chemat apoi pe Pétain să ia receptorul în mînă pentru a primi confirmarea că în Capitală nu a survenit nici o „lovitură" a comuniştilor. Totuşi, el a declarat: „Armistiţiul este condiţia necesară pentru perenitatea Franţei eterne". Armata trebuie folosită — a spus Pétain, — pentru „asigurarea orînduirii interne".

16 IUNIE. Consiliul de Miniştri de la Bordeaux. Poziţia lui Jeanneney şi Herriot

La orele zece, preşedinţii Senatului şi Camerei deputaţilor, Jules Jeanneney şi, respectiv, Edouard Herriot, au venit în cabinetul meu. Le-am amintit că, aşa cum prevede Constituţia, guvernul era obligat să ceară avizul preşedinţilor celor două adunări înainte de a deplasa sediul puterilor publice şi i-am rugat să fie de acord cu trecerea în Africa de Nord. Jeanneney şi Herriot mi-au dat, pe loc, avizul lor favorabil.

16 IUNIE. Anglia ne propune o Uniune franco-britanică

La începutul după-amiezii, am primit de la Londra o comunicare telefonică a generalului de Gaulle. Îmi anunţa intenţia Angliei de a ne oferi o Uniune franco-britanică. Adevărată lovitură de teatru, această iniţiativă nu putea decît să mă umple de bucurie, fiind un nou argument pentru menţinerea Franţei în coaliţia antinazistă. Churchill mi-a telefonat şi el, după aceea. I-am transmis acordul meu de principiu şi, însufleţiţi de o nouă încredere, ne-am dat întîlnire pentru ziua următoare, într-un port de pe coasta bretonă, Quiberon sau Concarneau. Este interesant de consemnat că Churchill, personal, nu fusese favorabil acestui proiect de uniune. El a explicat deschis acest lucru în *Memoriile* sale, unde a arătat că iniţiativa proiectului nu i-a aparţinut. Ideea a fost lansată de membrii misiunii economice franceze de la Londra, Jean Monnet şi René Pleven, împreună cu Robert Vansittart, secretarul permanent al Foreign Office-ului, şi Desmond Morton, secretarul particular al lui Churchill. Comunicată generalului de Gaulle, care tocmai sosise la Londra în zorii zilei de 16 iunie 1940, iniţiativa a obţinut adeziunea acestuia[1].

16 IUNIE. Ultimul Consiliu de Miniştri

Georges Mandel, care s-a referit pentru prima oară în consiliu la armistiţiu, şi-a exprimat uimirea, în cîteva cuvinte pline de dispreţ, faţă de atitudinea acelor miniştri care au intrat în guvernul meu ştiind că aveau sarcina de a duce mai departe războiul, iar acum, ca defetişti, atacau pe primul ministru.

Dezacordul a degenerat în ceartă. Miniştrii se calificau, unii pe alţii, „capitulanţi" sau „fugari". Două tabere: cea ostilă mie avea în frunte pe mareşalul Pétain şi pe „radicalul" Camille Chautemps, fost de patru ori preşedinte al consiliului. Pétain se aliase şi cu Weygand, sprijinit de principalii şefi ai armatei. Preşedintele Albert Lebrun mi-a comunicat decizia sa: se pronunţă pentru cererea de armistiţiu. I-am răspuns: „Dacă aceasta este politica pe care o doriţi, atunci adresaţi-vă mareşalului Pétain"[2].

---

[1] „Prolectul era de natură să constituie pentru Paul Reynaud... un sprijin moral şi un argument cu care să-i convingă pe miniştrii săi să fie mai tenaci", scrie Charles de Gaulle în *Memorii de război*.

[2] „A face războiul fără a cruţa nimic sau a depune armele imediat, altă alternativă nu exista, nota generalului de Gaulle. Cum domnul Paul Reynaud nu se identifica se întru totul cu prima soluţie, cedă locul lui Pétain, care adoptase fără rezerve pe a doua".

Introducere şi traducere de Florin HERA

Viitorul general de Gaulle, pe atunci colonelul contestatarul „doctrinei oficiale"

SOCIALISMUL ARE RĂDĂCINI ISTORICE ÎN ROMÂNIA

(Urmare din p. 11)

Începusem și eu să mă îngrijorez; să nu fi reușit oamenii mei? Situația ar fi devenit cu atît mai tragică, cu cît simțeam că, afară de generalul Rășcanu și de Garoflid, toți miniștrii erau să fie hotărît contra mea și a «propunerilor mele» (cum le numeau ei, în ignoranța celor ce se petreceau în acel moment). Averescu a încercat să îngîne ceva și, așa, începuse să o scalde... În acel moment, precis, a zbîrnîit telefonul... Am luat receptorul: din partea cealaltă a firului, generalul Nicoleanu mă vestea că totul se terminase...

M-am înapoiat la masa verde. Pînă atunci, nu deschisesem gura. «Domnilor, și cu un zîmbet m-am uitat la Averescu, domnilor, discuțiunile dv. sînt inutile, totul s-a terminat... Pot să vă dau plăcuta asigurare că s-a terminat cu comunismul în România!»".

Ideile nu pot fi distruse prin teroare

Arestarea participanților la congres stîrnește un val de proteste în toată țara. În diferite localități au loc adunări care se încheie cu moțiuni, rezoluții și proteste împotriva măsurilor samavolnice ale autorităților. Presa muncitorească dar și cea burgheză de orientare democratică publică articole prin care relevă semnificația creării P.C.R. și condamnă actul guvernului de a aresta un întreg congres, care se întrunise cu toate aprobările oficiale și care se desfășura public și în liniște. Într-un articol apărut în numărul din 15 mai, ziarul *Adevărul*, de exemplu, subliniază: „Pînă în momentul de față nu s-a dat încă o explicație clară și lămurită asupra motivelor care au determinat autoritățile să aresteze în bloc pe delegații comuniști de la congresul socialist. O explicație reiese totuși din felul cum s-a făcut selecția printre congresiști. Au fost menținuți arestați toți aceia care s-au declarat comuniști... Oricum s-ar prezenta lucrurile, e limpede că procesul ce se deschide acum e un proces de opinii, căci arestarea în bloc a fost operată numai pe baza exprimării unei convingeri... Guvernul așadar, și-a pus în gînd să stîrpească comunismul la noi și în acest fel vrea să facă inofensivi pe acești oameni, ca să distrugă ideea pe care ei o reprezintă. Socotim că, procedînd așa, guvernul se află pe o cale fundamental greșită. Ideile nu se pot distruge niciodată prin lovituri de forță..."

Măsurile represive luate de autorități fac și obiectul a numeroase dezbateri în cadrul Parlamentului. Și deși ele au ca obiectiv principal încălcarea legalității burgheze, în discuții apar și accente semnificative pentru înțelegerea împrejurărilor în care partidul comunist începe să-și desfășoare activitatea din primele momente ale existenței sale. În ședința din 17 mai 1921, deputatul Al. Dunăreanu ia cuvîntul în legătură cu arestarea, alături de ceilalți participanți la congres, și a cinci membri ai Parlamentului:

„D-lor deputați, cu surprindere am văzut că la sumar nu sînt trecute motivele pentru care cinci colegi ai noștri au fost arestați. După regulamentul Camerei, urma ca guvernul în prima zi de deschidere să aducă la cunoștința Adunării, prin d. președinte, motivele pentru care au fost arestați, cel puțin așa prevede regulamentul... Guvernul are datoria... să aducă la cunoștința Camerei motivele pentru care au fost arestați cei cinci colegi al noștri... Cer să se rectifice sumarul în sensul următor: «Au fost arestați în timpul sesiunii deputații Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu, Stanev, Stoev și Dumitru Stoiculescu, fără ca guvernul să fi adus la cunoștința Camerei în prima zi de deschidere după vacanță»".

Deputații N.D. Cocea și dr. N. Lupu cer și ei lămuriri guvernului în aceeași chestiune: „Guvernul — declară dr. N. Lupu — a făcut, prin arestarea și mai ales prin condițiile arestării comuniștilor și a colegilor noștri, un act de nemaipomenită samavolnicie în analele parlamentare ale României, dar chiar ale omenirii..."

Le răspunde C. Argetoianu. Cinic, amenințător, încercînd să intimideze. La un moment dat, referindu-se la obiectivele pe care și le propun partidele comuniste, începe să citeze dintr-o revistă în limba franceză și conchide: „«*Cucerirea puterii politice de către proletariat înseamnează nimicirea puterii politice a burgheziei...*» [subl. ns.] Iată, d-lor, ceea ce trebuie să facă un comunist..."

Argetoianu știe bine că majoritatea zdrobitoare a celor prezenți sînt — ca și el — reprezentanți ai unor forțe sociale interesate în menținerea ordinii de stat burgheze. Ca urmare, dezbaterile care au loc în Parlament sînt determinate nu de grija sau de simpatia față pe partidul comunist ci, cum am mai arătat,

de faptul că arestarea celor cinci deputați reprezintă o gravă încălcare a însăși legilor și reglementărilor parlamentarismului în statul burghez, și, în același timp, o amenințare a principiilor garantate de acest stat. Este o idee căreia îi dau expresie diferiți reprezentanți ai opiniei publice, printre care C. Rădulescu-Motru: „Guvernul poate invoca oricînd interesul statului în contra intereselor cetățenești și poate suprima în consecință orișice garanție constituțională".

Cît este de reală o astfel de primejdie se poate vedea și din ședința Camerei Deputaților care are loc la 19 mai și care ia din nou în discuție arestarea celor cinci deputați. Ia cuvîntul deputatul *Toma Dragu*: „În discuție e scoaterea din Parlament a 5 deputați membri ai Partidului Socialist din România. (*Voci:* Comunist!). Și atîta vreme cît acest partid are înfipt între spete cuțitul reacțiunii guvernamentale, cu greu îi va fi aceluia care face parte din mișcarea socialistă din România să discute calm și obiectiv această problemă... Este vorba de arestarea a 5 membri ai acestei Adunări, care, adăugați la alți 4 pe care d-voastră, prin aceleași mijloace, i-ați scos din Parlament, fac 9 deputați arestați din 19 cîți avea partidul socialist, la început, în această Cameră...

C. Argetoianu: Dacă te afiliezi și d-ta la Internaționala a III-a, seria se va face 10, chiar astă-seară!...

Toma Dragu: ... Fiindcă d. ministru de interne crede că un deputat, de orice culoare politică ar fi el, este un vătaf de la moșia sa și-l amenință cu arestarea, eu declar că nu mai am nimic de spus și las ca rușinea să cadă pe acest regim și pe acest om care mă împiedică să-mi fac datoria de ales al muncitorimii de la această tribună...

Dr. N. Lupu: ... Ceea ce ați făcut cu comuniștii, d-le ministru de interne, face parte din un întreg plan, dintr-un sistem de concepție de conducere și de dezorganizare a acestei țări... D. ministru de interne, în partea finală a discursului său, a spus că d-sa voiește să zdrobească în ou pe Lenin aici; dar ceea ce d-sa zdrobește în fașe nu este Lenin, ci sînt libertățile publice ale acestui popor... Noi, d-lor, nu ne temem de pumnul parfumat al d-lui Argetoianu, căci acest pumn cînd va încerca să izbească în popor, se va sfărîma de dînsul ca de o piatră".

Confruntările care au loc în Parlament merită reținute și pentru că ele aduc unele date relevante pentru întregirea profilului moral al lui C. Argetoianu, principal inițiator, cum am văzut, al măsurilor îndreptate împotriva clasei muncitoare și a partidului său revoluționar. Luînd cuvîntul în ședința Camerei Deputaților din 2 iunie, N.D. Cocea creionează astfel portretul ministrului de interne de atunci: „Cunosc pe C. Argetoianu de mult timp; îi cunosc casa, casa d-sale este ca a unui burghez, d-sa este un om care primește bine, trăiește larg..., o casă cu gust, cu covoare orientale, tablouri, divanuri, vase pline de flori, casa d-lui Argetoianu nu este casa unui apostol... nici a unui patriot. Îl cunoașteți, l-ați văzut aici pe omul acesta gras și umflat omul acesta care n-are nici o convingere de nici un fel, nici reacționară, nici democratică... În orice caz, cînd d. Argetoianu vorbește de patriotism, cuvîntul acesta sună rău în gura unui om care e sceptic și care nu crede în nimic... D. Argetoianu, neavînd la îndemînă decît aceste două argumente, argumentul primejdiei pe care o constituie comuniștii și argumentul patriotismului în care d-sa nu crede, tot echilibrul acesta al argumentării și al discursului său cade de la sine. Și atunci ce rămîne din tot discursul d-lui Argetoianu? Rămîn două fapte care pentru vremea noastră democratică sînt echivalente cu două crime sociale și politice.

D. Argetoianu păcătuiește în politica d-sale și aici nu mai e vorba de comuniștii arestați, nu mai e vorba de deputații. colegii noștri care sînt ținuți de 4 săptămîni în închisoare, ci e vorba de întreaga politică a guvernului al cărui prim reprezentant e d. Argetoianu; e politica aceasta de teroare în toată țara".

A urmat procesul din Dealul Spirii, încheiat prin amnistierea celor arestați, ceea ce a însemnat o mare înfrîngere pentru cercurile reacționare care-l puseseră la cale și o afirmare în fața întregii opinii publice a dreptății pentru care se ținuse Congresul din mai 1921.

La sfîrșitul secolului trecut, unii „ideologi" ai claselor dominante declarau cu emfază: „Socialismul este o plantă exotică în România!". Patru decenii mai tîrziu, un alt reprezentant al acestor clase, C. Argetoianu, își asigura colegii din guvern că „s-a terminat cu comunismul în România!" Istoria a făcut ca lucrurile să se petreacă exact invers decît au prevăzut acești „profeți". Socialismul s-a dovedit nu „o plantă exotică", ci un stejar viguros, cu rădăcini adînci în solul românesc. Cît privește partidul comunist, el nu numai că n-a părăsit scena istoriei, ci, continuînd într-o nouă etapă istorică, lupta mișcării socialiste și muncitorești din România, trăgîndu-și seva din experiența și învățămintele luptei îndelungate desfășurate de poporul nostru pentru realizarea marilor sale idealuri de libertate și dreptate socială și națională, de progres și civilizație, și-a cucerit în cele peste șase decenii scurse de la Congresul din mai 1921 — prin politica și activitatea sa revoluționară, prin lupta și jertfele sale — cel mai trainic loc în inima și în istoria poporului român.

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRI

„Mileniul întunecat" — o mistificare

Prof. univ. dr. VASILE DRĂGUȚ

— Între apariţiile editoriale remarcabile ale anului 1982, lucrarea Arta românească — tipărită în două volume, în excelente condiţii grafice, de Editura Meridiane — ocupă un loc de primă însemnătate, atît prin tema tratată, cît şi prin interpretarea unitară a fenomenului artistic românesc, privit de-a lungul vremurilor. Răspunzînd interesului pe care mai mulţi cititori ai revistei l-au manifestat faţă de această lucrare, ce oferă semnificative mărturii despre combaterea teoriilor privind aşa-zisul „mileniu întunecat", ne-am adresat prof. univ. dr. Vasile Drăguţ, autorul primului volum al lucrării, cu rugămintea de a ne vorbi despre principalele coordonate ale creaţiei artistice româneşti.

— Lucrarea a fost realizată în două volume. Primul, al cărui autor sînt, acoperă întreaga dezvoltare a artelor plastice din ţara noastră, din cele mai vechi timpuri pînă în zorii secolului XIX. Cel de-al doilea volum, semnat de criticul de artă Vasile Florea, se ocupă de arta modernă şi contemporană românească din sec. XIX şi XX.

În ceea ce priveşte primul volum, trebuie să subliniez că el a fost conceput nu ca o expunere liberă a fenomenului de artă, ci ca o demonstraţie perpetuă a unor realităţi, şi anume: fenomenul de continuitate, de permanenţă şi de originalitate în opera creatoare a poporului român. În acelaşi timp, am urmărit să demonstrez capacitatea de asimilare a poporului nostru, care, aflat la întîlnirea marilor civilizaţii europene, nu a rămas niciodată străin de inovaţiile acestora ci, dimpotrivă, le-a absorbit cu promptitudine, ştiind totodată să le dea o înfăţişare originală, expresie a propriului său mesaj de frumuseţe, mesaj prin care românii se aşază cu cinste în istoria culturii şi artei umanităţii.

— Esenţial pentru cercetătorul fenomenului artistic este, desigur, ceea ce este original, autohton, ceea ce ne exprimă pe noi şi ideile-permanenţă ale istoriei noastre naţionale.

— În această direcţie, lucrarea a ţinut să scoată în relief adevărul că fiecare operă de artă, de la cea mai mică pînă la cea mai mare, poartă în sine o încărcătură de informaţii de interes istoric şi reuşeşte, uneori, să suplinească absenţa documentelor scrise, a documentelor de arhivă care, aşa cum se ştie, pentru o lungă perioadă de timp, în ţara noastră sînt reduse la număr. S-a vorbit multă vreme în istoriografia mai veche despre aşa-zisul „mileniu întunecat"; dacă stăruim cu atenţie în faţa *materialului artistic*, sporit în ultima vreme cu concursul cercetărilor arheologice, constatăm că formula „mileniu întunecat" este un neadevăr. În realitate, între perioada de început a poporului nostru şi perioada de afirmare în cadrul unor state independente nu există un hiatus. Dimpotrivă, întregul teritoriu al ţării poartă amprenta indelebilă a actului creator, exprimat fie sub forma obiectelor ceramice, fie sub forma obiectelor de podoabă sau chiar a unor construcţii cu caracter monumental.

— Aşadar, într-o accepţiune mai largă, opera de artă poate fi un important izvor de informare istorică; ne puteţi da un exemplu?

— Desigur, aşa-numita ceramică de Dridu[1] nu a făcut pînă în prezent obiectul unei analize din punct de vedere al originalităţii, al expresiei formale; cercetată numai de arheologi care, firește, au ştiut să pună în evidenţă calităţile ei de ordin documentar, ceramica Dridu se constituie şi într-un argument în planul artelor. La Strei-Sîngeorgiu[2] se păstrează o ctitorie străveche, datînd de la începutul sec. XII, ctitorie în care recunoaştem nu numai un act de creaţie, dar, înainte de toate, existenţa unui cadru economic, politic şi social capabil să dea la iveală un monument reprezentativ, pentru că, să nu uităm, nici o operă de artă nu apare *ex nihilo*, ea exprimă întotdeauna o realitate complexă şi trebuie să avem răbdare să descifrăm, prin intermediul operelor de artă păstrate, care este acea realitate.

Pe de altă parte, am încercat să fac dreptate şi artiştilor noştri uitaţi. Multă vreme s-a „bătut monedă" pe ideea anonimatului absolut al meşterilor noştri de odinioară. Or acesta este un neadevăr; cunoaştem nume de meşteri români încă din sec. XIV şi mi se pare că este o datorie a noastră să amintim, ori de cîte ori este prilejul, numele unor pictori ca Teofil de la Strei-Sîngeorgiu, Mihul de la Crişul Alb, Grozie de la Strei — foarte activi în sec. XIV; numele unor caligrafi şi miniaturişti ca Gavril Uric ori Nicodim, autorul celebrului portret al lui Ştefan cel Mare din *Evangheliarul* de *la Humor* şi lista de nume ar putea fi continuată, demonstrînd că şi la noi, ca în toate ţările de mare cultură europeană, poziţia artistului era recunoscută şi apreciată. Prin iniţiativa unor mici ctitori din mediul rural şi urban al ţărilor române, prin strădania nenumăraţilor meşteri de ţară, s-a realizat o adevărată unitate a culturii noastre, confirmîndu-se şi în acest fel ceea ce spunea mai de mult Nicolae Iorga, şi anume că „unirea noastră din 1859 s-a dovedit a fi atît de trainică şi la fel ca marea unire din 1918, tocmai pentru că ele răspundeau unui adevăr şi fuseseră precedate cu secole înainte de o unitate în spirit a poporului român", unitate pe care o putem urmări din aproape în aproape cu ajutorul operelor de artă încă din sec. XIV. Mi se pare că acesta este în fond ţelul cel mai important al cercetărilor noastre: acela de a evita aspectul mozaicat pe care odinioară îl îmbrăcau prezentările de artă veche românească şi de a releva unitatea ei de fond — o unitate profundă, temeinică şi semnificativă.

Interviu realizat de
Ioan Ion DIACONU

[1-2] *Magazin istoric*, nr. 2/1981; 9/1975.

DRUMUL SPRE PEARL HARBOR (IV)

Primejdiile Portocalei

GORDON W PRANGE

Am întrerupt în numărul trecut relatarea profesorului Gordon W. Prange, În zori, dormeam, la începutul anului 1941, cînd amiralul Husband E. Kimmel a fost numit comandantul-şef al flotei din Pacific, iar generalul Walter C. Short a trecut în fruntea aşa-numitului „sector hawaiian" — trupele terestre din arhipelag. Să vedem, pe scurt, cum se prezenta situaţia la mărea bază navală americană pe frontul pe care războiul izbucnise — şi în Pacific — înainte de a se trage primul foc de armă — frontul din umbră al spionajului şi contraspionajului.

Principala agentură niponă de informaţii din Hawaii o reprezenta consulatul general japonez de la Honolulu — portul de pe insula Oahu, care era şi capitala arhipelagului. Încă din mai 1940, viceconsulul general, Otojiro Okuda, transmitea — în cod, dar prin liniile obişnuite ale companiilor telegrafice comerciale — Ministerului de externe de la Tokio toate datele referitoare la mişcările de nave americane, pe care le culegea din... presa locală. Curînd însă superiorii săi nu s-au mai mulţumit cu atît şi au cerut informaţii mai „de primă mînă". Atunci, Okuda l-a trimis pe casierul consulatului, Kohichi Seki, la Pearl Harbor, care se afla doar la vreo 11 km de sediul reprezentanţei diplomatice. Evitînd cu grijă cele cîteva zone interzise din punct de vedere militar, Seki pătrundea cu un taxi în port şi, fără să se dea jos din maşină, îşi nota mintal toate navele intrate sau plecate din radă. Înapoiat la consulat, el îşi redacta raportul, care era apoi transcris în cod şi expediat în Japonia.

Trebuie spus că măsurile de securitate, extrem de superficiale, pe care le luau americanii făceau extrem de lesnicioasă activitatea spionilor. Exact în ziua de 5 februarie 1941, cînd generalul Short a sosit în Hawaii, ziarul

Star-Bulletin, din Honolulu, publica pe prima pagină un titlu cu litere de-o şchioapă: Principale nave ale flotei au ieşit la manevre în larg. Ca şi cum atît nu ar fi fost de ajuns, comandanţii marinei militare dădeau numeroase interviuri, în care îşi expuneau pe larg activitatea şi proiectele de viitor. Kimmel şi subalternii săi au mai comis şi un alt păcat — de neiertat pe planul protejării secretelor proprii faţă de inamicul potenţial: au adoptat un ritm de manevre regulat, rutinier, pe care l-au menţinut neschimbat în tot cursul anului 1941. Okuda putea aşadar să transmită la Tokio: „Flota iese în larg pentru o săptămînă de manevre, după care se reîntoarce la Pearl Harbor, unde rămîne de asemenea o săptămînă. În fiecare miercuri, navele care au stat în radă iau locul celor care au plecat pe ocean şi viceversa".

În martie, consulatul a primit întăriri în persoana lui Takeo Yoshikawa, un agent secret special instruit, pe care îl trimisese personal căpitanul Bunjiro Yamaguchi, şeful adjunct al secţiei de informaţii din statul major al marinei nipone. Timp de patru ani, Yoshikawa învăţase pe dinafară toate caracteristicile navelor de război americane, se perfecţionase în limba engleză şi deprinsese meşteşugurile necesare unui spion, inclusiv capacitatea de a se deghiza în aşa fel încît devenea de nerecunoscut.

Activitatea noului agent nu a avut nimic spectaculos într-însa, fiind totuşi de o remarcabilă eficienţă. Folosind acelaşi taxi ca şi Seki, el s-a împrietenit cu şoferul, un japonez născut în Hawaii şi avînd cetăţenie americană, pe care l-a transformat treptat în complicele său. Cei doi şi-au făcut obiceiul de a se duce împreună la ceainăria niponă Shundro-ro, situată pe o colină care domina atît rada portului Pearl Harbor, cît şi aerodromul militar Hickam Field. Cu ajutorul unui telescop, adus acolo piesă cu piesă, Yoshikawa a putut urmări în voie, zile de-a rîndul, venirea şi plecarea navelor, ca şi decolările şi aterizările de avioane. Sub pretext că schiţează peisajul, el a făcut de asemenea planuri foarte precise ale docurilor, antrepozitelor, hangarelor etc.

Pe măsură ce treceau lunile, Yoshikawa şi-a extins aria de investigaţii. Travestindu-se în ţăran, el a străbătut culturile de trestie de zahăr de pe dealurile Aiea, de unde avea o admirabilă vedere spre baza de submarine. De asemenea, el s-a dus la Pearl City, la nord-vest de Pearl Harbor, de unde a făcut o constatare deosebit de importantă: navele erau ancorate perechi, astfel că un atac cu torpile dinspre mare nu o putea atinge decît pe cea situată în exterior, cealaltă nefiind vulnerabilă decît unor lovituri venite pe calea aerului.

Procedînd cu răbdare şi meticulozitate, Yoshikawa a mai descoperit că, în a doua jumătate a anului 1941, navele au început să se întoarcă în port sîmbetele şi duminicile, chiar dacă asta însemna întreruperea săptămînii de manevre în larg. Şi tot de prin vara lui 1941, el a observat că americanii au renunţat să mai efectueze patrule aeriene la nord de insula Oahu. Toate aceste informaţii aveau să-şi joace rolul cu prilejul atacului prin surprindere de la 7 decembrie.

Bineînţeles, nici contraspionajul american nu stătea cu mîinile în sîn. În Hawaii funcţionau trei asemenea servicii. O secţie a F.B.I.-ului, condusă de Robert L. Shivers şi alcătuită din 25 oameni; secţia de informaţii a Districtului 14 naval, avînd în frunte pe căpitanul Irving Mayfield; secţia G-2 de informaţii a „sectorului hawaiian", deci a forţelor terestre, sub comanda locotenent-colonelului George W. Bicknell.

Cei trei şefi se întruneau în fiecare zi de marţi a săptămînii, colaborînd într-o armonie destul de rar întîlnită la serviciile secrete americane — „surori", dar şi rivale. Din păcate, conlucrarea lor nu a dat rezultatele scontate, deoarece a întîmpinat numeroase obstacole, de ordin mai ales birocratic. Astfel, tentativa lor de a obţine copii ale mesajelor trimise de consulatul general japonez la Tokio s-a izbit de refuzul net al companiilor telegrafice: ele au invocat o lege din 1934, menită să „ocrotească interesele clientului", împiedicînd „dezvăluirea unor secrete de care ar putea să se folosească concurenţa". Companiile au aplicat cu stricteţe litera legii, chiar dacă, în cazul de faţă, „concurenţa" se confunda cu apărarea naţională a S.U.A.

În schimb, la Washington, lucrurile mergeau mai bine. După aproape douăzeci de luni de muncă intensă, locotenent-colonelul William F. Friedman, comandantul serviciului de informaţii al Corpului de transmisionişti, reuşise să descifreze cel mai complicat sistem de cifru diplomatic al japonezilor — Purple („Purpura"). Prelucrarea datelor obţinute astfel a căpătat numele de cod Magic. Eforturile depuse i-au provocat lui Friedman o gravă depresiune nervoasă, dar au permis americanilor să cunoască întreaga corespondenţă a Ministerului de externe nipon cu reprezentanţele lui diplomatice din toată lumea.

În schimb, codurile militare şi, mai ales, cele navale ale japonezilor au rezistat cu mai mult succes decriptorilor de la Washington. Ordinele înalţilor comandanţi terestri şi navali de la Tokio nu erau totdeauna cunoscute de diplomaţii niponi, astfel că americanii au continuat să ignore planurile lui Yamamoto cu privire la Pearl Harbor.

După această scurtă incursiune pe „frontul invizibil", să ne întoarcem, odată cu profesorul Prange, pe avanscena evenimentelor.

Temerile aviatorilor

Generalul-maior Frederick L. Martin sosise la Honolulu în ziua de 2 noiembrie 1940. Avea 58 ani, dar părea mai bătrîn, căci se operase de un ulcer grav al stomacului. Preluînd postul de comandant al aviației militare din Hawaii, el era subordonat generalului Short, dar avea legătură directă și cu generalul H.H. Arnold, comandantul-șef al corpului aerian aparținînd armatei terestre. Să mai notăm că Martin era unul dintre cei mai încercați piloți americani ai epocii, avînd la activul său peste 2 000 ore de zbor.

Cu exact trei zile înaintea lui, la 30 octombrie 1940, venise în arhipelag omologul său pe plan naval, contraamiralul Patrick N.L. Bellinger. Acesta comanda apărarea aeriană a bazei navale de la Pearl Harbor și două regimente aeriene de patrulare pe ocean — toate avioanele respective aparținînd marinei militare[1]. Bellinger era subordonat simultan unui număr de cinci superiori, dintre care doi la San Diego, pe coasta de est a Statelor Unite. În mod curent însă el depindea de contraamiralul Bloch, comandantul Districtului 14 naval.

De cum au debarcat în Hawaii, atît Martin cît și Bellinger au fost frapați de carențele pe care le prezentau grupările lor aeriene. La șase săptămîni după preluarea postului, Martin i-a scris lui Arnold pentru a-i atrage atenția asupra pericolului care pîndea cele trei aerodromuri existente pe insula Oahu, din cauza marii concentrări de avioane de pe fiecare din ele. Generalul cerea șefului său de la Washington să intervină pentru a i se permite rechiziționarea unor plantații de ananas și trestie de zahăr și transformarea lor în piste de decolare și aterizare. Solicitarea sa a rămas fără răspuns.

La rîndul lui, Bellinger s-a adresat amiralului Stark, șeful operațiilor navale, semnalîndu-i că mijloacele pe care le avea la dispoziție erau mult prea restrînse față de sarcinile ce-i reveneau. Cu o îndrăzneală rar întîlnită la cei de gradul său, el spunea pe șleau cîteva dureroase adevăruri celui ce conducea de fapt destinele marinei militare a Statelor Unite:

„Am constatat cu surprindere că aici, în insulele Hawaii, care constituie unul dintre cele mai importante avanposturi militare americane, dotarea este aproape nulă. Și cu cît trece vremea, cu atît văd cît de sărăcăcioasă este această dotare... Regimentele de patrulare sînt alcătuite din avioane vechi și necorespunzătoare. Dacă Departamentul Marinei militare nu le va înlocui de urgență, va trebui să trag concluzia fie că situația din Pacific nu este atît de gravă cum mi s-a spus că ar fi, înainte de plecarea mea din țară, fie că nu se iau măsurile cele mai indicate în această direcție...".

La începutul lui martie 1941, amiralul Kimmel le-a ordonat lui Bloch, Martin și Bellinger să redacteze un plan de ripostă la un eventual atac asupra insulei Oahu și, implicit, asupra bazei de la Pearl Harbor. La conceperea planului, rolul lui Bloch s-a mărginit la unul de supervizare. Documentul a fost gata la 21 martie. El a intrat în istoria militară a S.U.A. (și este studiat și astăzi ca atare în colegiile și academiile militare americane) sub numele de „raportul Martin-Bellinger". După cum se va vedea numaidecît, meritele lui în materie de previziune sînt cu totul ieșite din comun.

Într-un „sumar al situației", cu care debuta raportul, cei doi comandanți de aviație remarcau:

„Un atac pe neașteptate împotriva navelor și instalațiilor navale de pe Oahu ar putea duce la blocarea capacității noastre de ofensivă în Pacificul de Vest pe o lungă durată... Portocala[2] are posibilitatea să trimită o grupare operativă rapidă, alcătuită din portavioane, însoțite de crucișătoare rapide... Forțele noastre aeriene, existente actualmente în Hawaii, nu sînt capabile să susțină o patrulare adecvată..., care să ne protejeze împotriva unui raid prin surprindere, executat de escadrile decolînd de pe portavioane. Mai mult decît atît, forțele noastre aeriene nu sînt capabile nici să constate din vreme apropierea unei grupări operative venind din Pacificul de Vest".

În continuare, raportul lui Martin și Bellinger anticipa, cu o exactitate aproape de necrezut, modul cum s-a desfășurat atacul de la Pearl Harbor, prevăzînd chiar că el „va avea loc fără să fie precedat obligatoriu de o declarație de război". Cei doi autori ai raportului au relevat pînă și faptul că „cel mai propice moment al zilei pentru agresori ar fi în zori, cu puțin înainte de a se lumina de ziuă". În concluzie, ei făceau o serie de recomandări, insistînd cu deosebire asupra necesității de a se spori numărul de avioane și de echipaje, astfel ca „să putem executa zilnic patrule aeriene deasupra mării, în toate direcțiile".

Washingtonul a primit bine raportul, elogiindu-i pe autori. Serviciul de informații al marinei militare a adăugat un element prețios la pronosticurile lui Martin și Bellinger: „Din experiența de pînă acum, rezultă că puterile Axei își încep adesea activitatea pe un front nou în zilele de sîmbătă, duminică sau de sărbători naționale — lucru care trebuie adus la cunoștința comandanților tuturor districtelor navale".

În ciuda acestor avertismente, americanii considerau Hawaiiul ca o fortăreață inexpugnabilă. O protejau imense întinderi de apă de jur-împrejur, o garnizoană de 25 000 soldați și avanposturi îndepărtate (Midway la 2 100 km, spre nord-vest, Wake, la aproape 1 800 km spre vest, Palmyra la 1 850 km spre sud etc.). La Pearl Harbor se aflau, în permanență, 6-8 cuirasate, 2-3 portavioane, numeroase crucișătoare grele și ușoare, zeci de distrugătoare, submarine, culegătoare de mine ș.a.m.d. Cotidianul *Honolulu Advertiser* scria, la 1 februarie 1941: „Dacă a existat vreodată o flotă gata pentru orice even-

[1] Reamintim că, la acea vreme, forțele armate ale Statelor Unite nu dispuneau de o aviație militară constituită ca armă de sine stătătoare.

[2] Nume de cod sub care era desemnată Japonia în limbajul militar american.

tualitate şi capabilă să înfrunte orice primejdie, tot nu se poate compara cu cea de care dispune acum Unchiul Sam la Pearl Harbor!"

În cancelariile diplomatice

Pe la mijlocul lunii aprilie 1941, planul lui Yamamoto — atacul prin surprindere al bazei de la Pearl Harbor — a început să se concretizeze, devenind obiect de studiu şi pregătire pentru cîteva eşaloane superioare din comandamentul japonez.

În vreme ce la Washington, diplomaţi niponi (pe fotoliu ambasadorul Nomura) simulează cea mai deplină cordialitate în relaţiile cu omologii lor americani (stînga)... sub comanda amiralului Nagumo (sus)... ...navele militare nipone pornesc spre Pearl Harbor

În p. 45: pentru a-şi realiza planurile militariste, Japonia mobiliza în 1941 cinci milioane oameni

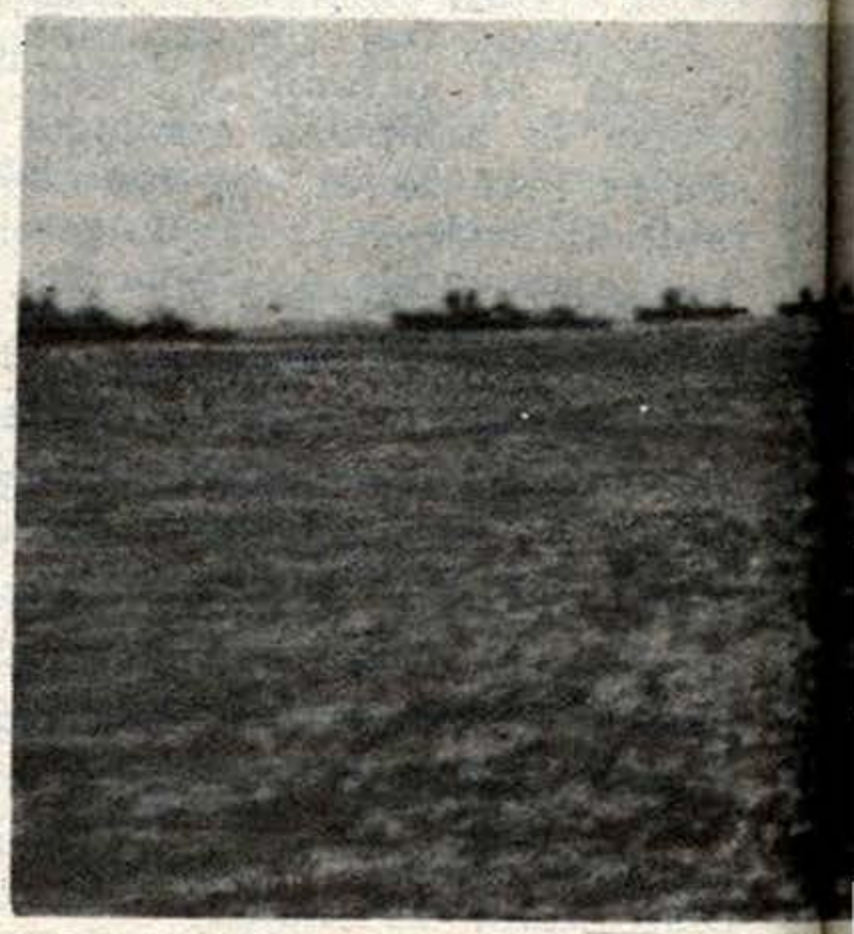

Prima măsură importantă a marcat o veritabilă revoluţie în gîndirea strategică niponă: organizarea aşa-numitei Flote 1 aeriene. De fapt, era vorba de aducerea, în cadrul uneia şi aceleiaşi unităţi operative, a trei din cele patru escadre de portavioane — 1, 2 şi 4. Se adunau astfel laolaltă cinci portavioane — Akagi, Kaga (26 900 tone fiecare), Soryu, Hiryu (20 000 tone fiecare) şi Ryujo (la acesta din urmă s-a renunţat, pînă la urmă, deoarece era prea mic şi prea lent) —, dispunînd de un total de 200 avioane.

Tot în aprilie, amiralul Osami Nagano a devenit şeful statului major general al marinei de război japoneze. Ca şi Yamamoto, el studiase la universitatea Harvard, vorbea fluent engleza şi petrecuse cinci ani în Statele Unite. La 62 ani, era cel mai bătrîn ofiţer activ din marină şi pierduse cîte ceva din elanurile care îl caracterizaseră pînă atunci, tinzînd spre o oarecare prudenţă în operaţiile pe care le iniţia. De aceea, cel puţin la început, mulţi dintre colaboratorii săi au tratat cu reticenţă proiectul de atac asupra bazei de la Pearl Harbor. După părerea lor, avioanele implicate în această acţiune ar fi fost mai utile pentru ofensiva împotriva „regiunilor sudice" — Hong-Kong, Singapore, Indiile olandeze şi Filipinele.

Totuşi, încetul cu încetul, ideea a început să-şi facă loc. La comanda Flotei 1 aeriene a fost numit viceamiralul Chuichi Nagumo. Cînd a aflat de planullui Yamamoto, Nagumo a crezut mai întîi că era o glumă, apoi rodul unei minţi nu tocmai întregi. Numai gîndul că va trebui să navigheze, pe o distanţă şi o durată atît de mari, fără a fi detectat de americani, i se părea o nebunie. La aceasta, se adăuga problema aprovizionării cu carburant în largul mării, în care flota niponă nu avea nici o experienţă. Nagumo s-a pronunţat categoric împotriva proiectului şi a rămas adversarul lui pînă în ultima clipă, chiar şi după ce Yamamoto a luat decizia irevocabilă de a-l traduce în practică.

În acest timp, pe frontul diplomatic, evenimentele îşi urmau şi ele cursul. La 12 februarie 1941, amiralul în retragere Kichisaburo Nomura, noul ambasador japonez la Washington, şi-a făcut vizita de prezentare la secretarul Departamentului de Stat, Cordell Hull. Cu nouă ani în urmă, asistînd la o paradă militară în Shanghaiul recent invadat, Nomura fusese grav rănit de o grenadă aruncată de un patriot chinez. Salvat cu mare dificultate, îşi pierduse vederea la un ochi şi şchiopăta de un picior. În ciuda unei bogate cariere navale, el era un adversar hotărît al războiului. Ambasada nazistă la Tokio îl detesta şi făcuse tot ce-i stătea în putinţă pentru a împiedica numirea lui în diplomaţie.

Peste două zile, Nomura şi-a prezentat scrisorile de acreditare preşedintelui Roosevelt. Acesta l-a primit cu multă amabilitate, dar l-a prevenit că tendinţele expansioniste spre sud ale Japoniei îi dădeau mari preocupări şi a subliniat că „un război nu ar aduce nimic bun, ci numai daune foarte mari celor două ţări".

Există toate motivele să credem că Nomura nu a ştiut

nimic de planul lui Yamamoto. Mil taristii de la Tokio nu își puneau diplomații la curent cu proiectele lor agresive decît atunci cînd aveau perfectă încredere în fanatismul lor — ceea ce nu era cazul cu Nomura. Acesta nu a știut nimic nici despre discuțiile purtate, între 27 martie și 4 aprilie, la Berlin, de ministrul de externe Matsuoka cu Hitler și Ribbentrop. Acesta din urmă a insistat ca japonezii să atace, cît mai curînd, baza britanică de la Singapore, în speranța că deschiderea unui nou front în Extremul Orient va slăbi considerabil pozițiile Angliei în Europa și Africa

Din păcate, se pare că Nomura, care nu a fost însoțit la această întrevedere de un translator, nu a sesizat foarte bine toate nuanțele celor spuse de Hull. În orice caz, el nu a transmis cele patru puncte la Tokio decît în ziua de 8 mai. Între timp, sesizat de agenți ai Abwehr-ului în timpul șederii sale la Berlin, Matsuoka l-a prevenit pe Nomura că „e aproape sigur că americanii descifrează mesajele noastre diplomatice în cod". Deși alarmat, ambasadorul a răspuns, cu calm și demnitate, că ia toate măsurile de precauție necesare și că nu se simte vinovat cu nimic. Mai mult,

decriptat codul *Purple*. Nu se știe ce l-a îndrituit să ajungă la această concluzie. Dar marele mister, care a rămas neelucidat pînă în ziua de astăzi, este *de ce nu și-au schimbat japonezii codul*, în ciuda bănuielilor din ce în ce mai mari pe care le aveau. O posibilă explicație este că, așa cum, pe anumite planuri, americanii îi subestimau pe ei, niponii își subestimau de asemenea adversarii într-o serie de domenii, inclusiv cel al criptologiei. Fapt e că Washingtonul a continuat să le citească textele și să le cunoască intențiile, dar, paradoxal, nu s-a ales cu nici un avantaj concret

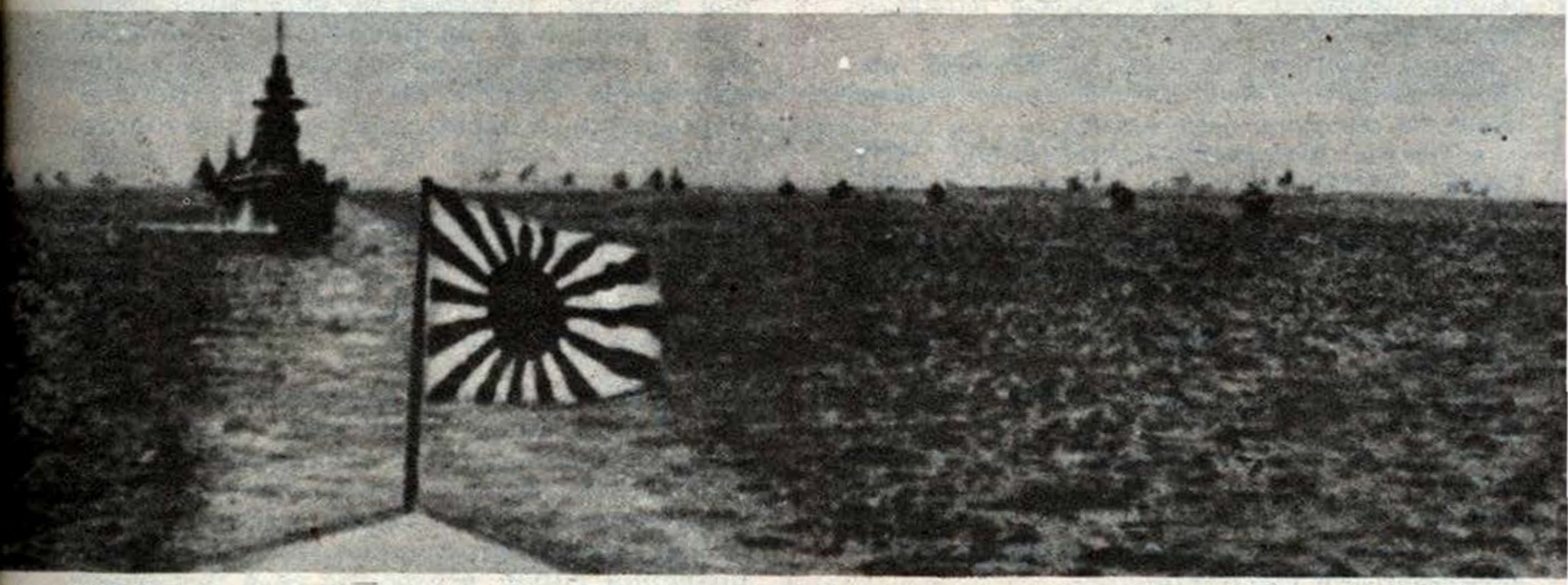

de Nord. Matsuoka a salutat ideea cu mult entuziasm aparent — ca și cum la Tokio nimeni nu s-ar fi gîndit vreodată la un lucru ca acesta —, dar s-a ferit să-și ia vreun angajament precis. La înapoiere, Matsuoka s-a oprit la Moscova, unde a semnat, la 13 aprilie, un pact de neagresiune cu U.R.S.S.

Trei zile mai tîrziu, Cordell Hull i-a oferit lui Nomura, ca bază de negocieri, patru principii care aveau să devină repede celebre de o parte și de alta a Pacificului:

1) Respectul suveranității și integrității teritoriale a tuturor statelor.

2) Neamestecul în treburile interne ale nici unei țări.

3) Egalitatea deplină între state, inclusiv în domeniul comerțului.

4) Renunțarea la agresiune ca mijloc de modificare a situației în Extremul Orient.

el a cerut să i se furnizeze exemple de mesaje decriptate, ceea ce era o formă politicoasă de a-și exprima îndoiala față de autenticitatea informației.

În schimb, americanii care lucrau la *Magic*, descifrînd codul *Purple*, au intrat în panică. Pentru a evita orice indiscreție capabilă să-i confirme pe japonezi în ideea că ar trebui să-și schimbe codurile, șefii serviciilor militare de informații au recurs la măsuri care frizau comicul. De pildă, ei au decis ca nu numai Departamentul de Stat, dar nici măcar președintele Roosevelt să nu mai primească vreun text complet al unui mesaj decriptat! Bineînțeles, interdicția a fost ridicată peste cîteva luni.

La 20 mai, Nomura a recunoscut, într-o telegramă adresată superiorilor săi de la Tokio, că s-ar putea, într-adevăr, ca americanii să fi

de pe urma acestui lucru.

La mijlocul lui mai, Matsuoka a răspuns propunerilor lui Hull. În esență, Tokio își reafirma solidaritatea cu puterile Axei, „recomandînd" Statelor Unite să pună capăt ajutorului acordat Angliei și să „coopereze cu Japonia pentru o grabnică restabilire a păcii în Europa". În limbaj simplu, aceasta însemna omologarea tuturor cuceririlor hitleriste pe continent. Cu aceeași suavă perfidie, Matsuoka cerea ca S.U.A. să impună Chinei o pace negociată cu Japonia și „să asigure, împreună cu aceasta, independența Filipinelor".

Era limpede că militariștii de la Tokio nu aveau nici cea mai mică dorință de a-și frîna sau măcar încetini expansionismul.

CARTI SOSITE LA REDACTIE

● **Mircea D. Matei, Emil I. Emandi — HABITATUL MEDIEVAL RURAL DIN VALEA MOLDOVEI ŞI DIN BAZINUL ŞOMUZULUI MARE.**

Editura Academiei, Bucureşti, 1982, 196 pp., 27 lei: *mărturii arheologice din sec. XI-XVII.*

● **MARI FIGURI ALE DIPLOMAŢIEI ROMÂNEŞTI. NICOLAE TITULESCU** (*colectiv de coordonare:* **Aurel Duma, Dumitru Aninoiu, Vasile Şandru, Constantin I. Turcu;** *studiu introductiv:* **Ştefan Andrei**).

Editura politică, Bucureşti, 1982, 308 pp., 18 lei: *culegere de studii dedicate marelui diplomat român, la centenarul naşterii sale.*

● **Tiberiu Avramescu — „ADEVĂRUL", MIŞCAREA DEMOCRATICĂ ŞI SOCIALISTĂ (1895-1920).**

Editura politică, Bucureşti, 1982, 428 pp., 21,50 lei: *un sfert de secol din istoria gazetăriei româneşti.*

● **E. Glück, Al. Roz — ARADUL MUNCITORESC.**

Editura politică, Bucureşti, 1982, 308 pp., 15 lei.

● **Mihai D. Drecin — BANCA „ALBINA" DIN SIBIU.**

Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 234 pp., 22,50 lei: *istoricul unei instituţii naţionale a românilor transilvăneni (1871-1918).*

● **Ion Albuleţu — ZONA TURISTICĂ PORŢILE DE FIER.**

Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1982, 184 pp., 28 lei.

● **DRUMURI ŞI ZĂRI** (*coordonator* **Ştefan Cazimir**).

Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1982, 430 pp., 26 lei: *antologie a prozei române de călătorie cu texte, între alţii, din Dinicu Golescu, M. Kogălniceanu, Nicolae Iorga, Radu D. Rosetti.*

● **Anastasia Ţvetaeva — AMINTIRI** (*în româneşte* **Ecaterina Sişmanian**).

Editura Univers, Bucureşti, 1982, 608 pp., 31 lei: *Rusia anilor de început ai secolului douăzeci, evocări din care revista noastră a publicat în avanpremieră în nr. 12/1980.*

● **Florea Firan, Alexandru Firescu — CRAIOVA.**

Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1982, 192 pp., 19,50 lei.

● **G. Mihăescu, E. Fruchter, C. Manolescu — TÎRGOVIŞTE.**

Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1982, 168 pp., 16 lei: *monumente ale istoriei trecute şi prezente din două străvechi aşezări româneşti.*

● **COMMISION INTERNATIONALE D'HISTOIRE MILITAIRE. ACTA. BUCHAREST 10-17 VIII 1980.**

Bucureşti, 480 pp.: *lucrările colocviului de istorie militară, care a avut loc la Bucureşti în cadrul Congresului XV internaţional de ştiinţe istorice.*

1848 — O REVOLUŢIE A LIBERTĂŢII NAŢIONALE

(Urmare din p. 3)

pe voinicii panduri, pe bravii dorobanţi, cu ce bucurie, cu ce entuziasm vor să scape ţara lor... Vază lumea întreagă cine este popolul român şi cum ştie el să fie în veci liber, cînd odată a spart lanţurile tiraniei şi ale robiei!" Dincolo de munţi, rezistenţa armată avea să continue prin lupta neînfricată a moţilor, avîndu-l în frunte pe Avram Iancu, „Craiul Munţilor", acela care avea să declare mai tîrziu că: „Unicul dor al vieţii mele a fost să-mi văd naţiunea fericită, pentru care, după puteri, am lucrat pînă acuma".

Marile idei ale revoluţiei aveau să rodească mai departe; rod cules de generaţiile următoare, căci nimic nu putea înfrînge procesul legic al istoriei, nimic nu putea aduce înapoi orînduielile strîmbe ale unei lumi desuete. Poporul, ce a făcut şi a apărat revoluţia, acest popor român din Muntenia, Transilvania şi Moldova, va desăvîrşi procesul pe care el însuşi îl începuse în primăvara lui 1848, căci aşa cum spunea Ion Ghica, „deşteptarea de la 1848 nu a fost opera unui grup sau a unui partid. Cugetătorul şi organizatorul ei a fost naţiunea".

Istoria avea să adeverească, la foarte scurt timp, valabilitatea ideilor politice progresiste avansate în programele paşoptiste. Astfel, la 24 ianuarie 1859, istoria înscria momentul de maximă importanţă istorică al Unirii Principatelor, rezultatul luptei întregului popor, act politic ce a pus bazele statului naţional modern român. Peste doar două decenii, prin lupta şi jertfa întregii naţiuni române era cucerită, pe glorioasele cîmpuri de luptă ale anului 1877, independenţa deplină de stat a României. Idealul unităţii naţionale, ţelul şi gîndul cel mai scump al revoluţionarilor de la 1848, „grandioasa frăţie care să se întindă peste toate părţile României", aşa cum se dorea în proclamaţiile paşoptiste, avea să se împlinească în memorabilul an 1918 prin încheierea procesului de făurire a statului naţional român unitar.

Încă de la începuturile ei, mişcarea muncitorească socialistă, prin militanţii ei, a apreciat, în întreaga măreţie, revoluţia paşoptistă, aportul ei fundamental la crearea unei Românii unite, libere şi independente.

Astăzi, pe pămîntul României socialiste, sîntem martorii împlinirii idealurilor scumpe generaţiei paşoptiste, sîntem martorii acelei „grandioase frăţii care se întinde peste toate părţile României", acum cînd întregul popor — români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi — traduce în viaţă prevederile Congresului XII şi ale Conferinţei Naţionale a Partidului, în drumul dezvoltării multilaterale a României socialiste spre noi culmi de progres, pentru bunăstarea şi fericirea întregii noastre naţiuni.

VIAŢA SCLAVILOR ÎN IMPERIUL BIZANTIN

Prof. dr. ANNA HADJINICOLAU-MARAVA,
Grecia

La 11 mai 330, împăratul Constantin I cel Mare (306-337) inaugura, cu mari festivităţi, noua capitală a Imperiului roman, dîndu-i numele său — Constantinopol. Construită pe locul unei antice colonii greceşti, Byzantium, situată pe ţărmul european al Bosforului, la jumătatea drumului dintre Marea Mediterană şi Marea Neagră, „Noua Romă" se afla la răscrucea mai multor lumi: europeană şi asiatică, antică şi renascentistă, păgînă şi creştină.

Încă de la întemeierea sa, Imperiul bizantin, continuator al părţii răsăritene a Imperiului roman, purta în sine, ca şi celelalte imperii, germenii propriei sale dispariţii. Bizanţul închidea înăuntrul unor graniţe artificiale un conglomerat de popoare, avînd, fiecare, tradiţii şi aspiraţii ce nu au putut fi înăbuşite de despotismul basileilor născuţi în camera de porfir a Palatului sacru. Imensul efort financiar impus de politica de cuceriri, corupţia aparatului administrativ, inegalităţile sociale au contribuit ca, în 1453, zidurile ce rezistaseră secole de-a rîndul asalturilor date de germani, huni, avari, slavi şi arabi să se prăbuşească în faţa artileriei moderne a turcilor otomani. Ultimul Constantin (1448-1453) a căzut apărînd „Noua Romă" înălţată de primul Constantin.

În lucrarea intitulată Recherches sur la vie des esclaves dans le monde Byzantin, dr. Anna Hadjinicolau-Marava se ocupă, aşa cum arată şi titlul, de un aspect mai puţin investigat al vieţii sociale din acest imperiu, şi anume de statutul sclavilor. „Într-adevăr — scrie în prefaţa cărţii istoricul francez Rodolphe Guilland — una din trăsăturile cele mai surprinzătoare pe care le oferă civilizaţia bizantină este existenţa sclavagismului. În acest imperiu, în care influenţa Bisericii a fost atît de profundă, sclavagismul a subzistat pînă în ultima zi, pînă în 1453". În pagini dense, uneori cutremurătoare, bazate pe cercetarea migăloasă a sute şi sute de texte — istorice, hagiografice, literare, juridice etc. —, autoarea pătrunde în cele mai de jos straturi ale ierarhiei sociale, unde domnesc mizeria, foamea şi suferinţa. Aşa cum se subliniază în carte „etica" creştină, deşi proclama egalitatea tuturor oamenilor în faţa lui Dumnezeu, s-a dovedit suficient de abilă ca să furnizeze statului argumente ideologice pentru a justifica şi menţine înrobirea oamenilor de către semenii lor.

Traducerea prezintă cititorilor, momente din viaţa sclavilor în imperiul bizantin. Titlul şi subtitlurile aparţin redacţiei.

Acel loc denumit „Valea plîngerii"

În epoca de apogeu a puterii bizantine (secolele VIII-XI), războaiele, schimburile comerciale şi o serie de condiţii interne au contribuit la creşterea, peste măsură, a numărului celor înrobiţi.

Ca urmare a războaielor cîştigate, în imperiu ajungeau mii de prizonieri, dintre care, cea mai mare parte îngroşau masa sclavilor. Cîteodată, prizonierii erau atît de mulţi şi atît de înapoiaţi încît bizantinii nu-i voiau nici măcar ca sclavi. Pentru împărat nu era o problemă să scape de ei. Vasile I (867-886), înapoindu-se cu armata sa dintr-o expediţie în Asia şi aducînd o pradă enormă, a ordonat ca o mulţime de prizonieri kurzi să fie masacraţi, deoarece „nu voia să-i mai aibă pe cap şi să se tot împiedice de ei". G. Schlumberger, în lucrarea *Un împărat bizantin*, referindu-se la Nikephor II Phocas (963-969), învingătorul arabilor în Creta, îl citează pe istoricul arab Nowairi, care nota la vremea respectivă că „bizantinii au exterminat 200 000 oameni în Creta şi au luat un număr egal în captivitate, îndeosebi femei şi copii".

Prin comerţ, secondat de piraterie, se importa marfă omenească de pe coastele Adriaticii şi ale Mării Negre. Traficul se făcea în porturile Bizanţului sau în pieţele oraşelor. Constantinopolul avea tîrgul lui de sclavi. Împăratul Theophil (829-842) a ordonat negustătorilor de sclavi să-şi vîndă marfa într-un anume loc din Constantinopol, pe care l-a denumit „Valea plîngerii". Şi, într-adevăr, într-un astfel de loc, unde se vindeau oameni, începea multă durere. Ne putem imagina bărbaţi şi femei, despărţiţi de rude şi prieteni, departe de ţara lor, îmbrăcaţi în zdrenţe, înfometaţi, dîrdîind de frig, expuşi la cel mai mizer tratament de către cumpărători. Despre felul cum se petreceau astfel de vînzări, ni s-a păstrat o relatare ceva mai tîrzie a clericului Vincent de Paul (1581-1660), care fusese vîndut de turci în sec. XVII: „După ce ne-au despuiat la piele, ne-au legat pe fiecare cu cîte două funii, ne-au pus cîte o cămeşoaie scurtă de in... şi ne-au mînat prin oraşul Thumis [Tunis]... Negustătorii au dat buzna să ne vadă şi, aşa cum fac cînd cumpără un cal sau un bou, ne deschideau gura să ne cerceteze dinţii, ne pipăiau coastele, ne împungeau rănile să vadă cît sînt de adînci şi ne porunceau să mergem cînd încet, cînd mai repede, s-o luăm la fugă, apoi să ridicăm greutăţi şi să ne luptăm ca să-şi dea seama ce tărie are fiecare şi alte o mie de brutalităţi".

Printre cei săraci erau mulţi care, spre a-şi procura cele necesare traiului, se vedeau constrînşi să se vîndă pe ei înşişi şi pe copiii lor. „În epoca noastră, se spune într-o scriere a Sf. Grigore de Nyssa (c.340-c. 400), vedem un mare număr de oameni lipsiţi de cele necesare traiului, de vatră, de casă. Aceşti sărmani au doar cerul drept acoperiş. Ca veşminte poartă nişte ferfeniţe, hrana le stă în mila trecătorilor, băutura, la izvoarele de unde se adapă animalele. Căuşul palmei le este pahar, o cută a veşmîntului le serveşte de pungă, dacă nu e cu totul zdrenţuit. Genunchii strînşi drept masă, pămîntul bătătorit drept pat. Trăiesc ca vagabonzii, ca sălbaticii. ei care n-au fost niciodată aşa, dar care au ajuns astfel datorită mizeriei şi împinşi de nevoi".

Prin Novela LIX[1], Leon VI cel Înţelept (886-912) a anulat orice act de autovînzare a indivizilor liberi, caracterizîndu-le drept acte de nebunie şi laşitate. Dar, după perioade de foamete şi mizerie, în ciuda decretelor imperiale, aceste vînzări au reapărut.

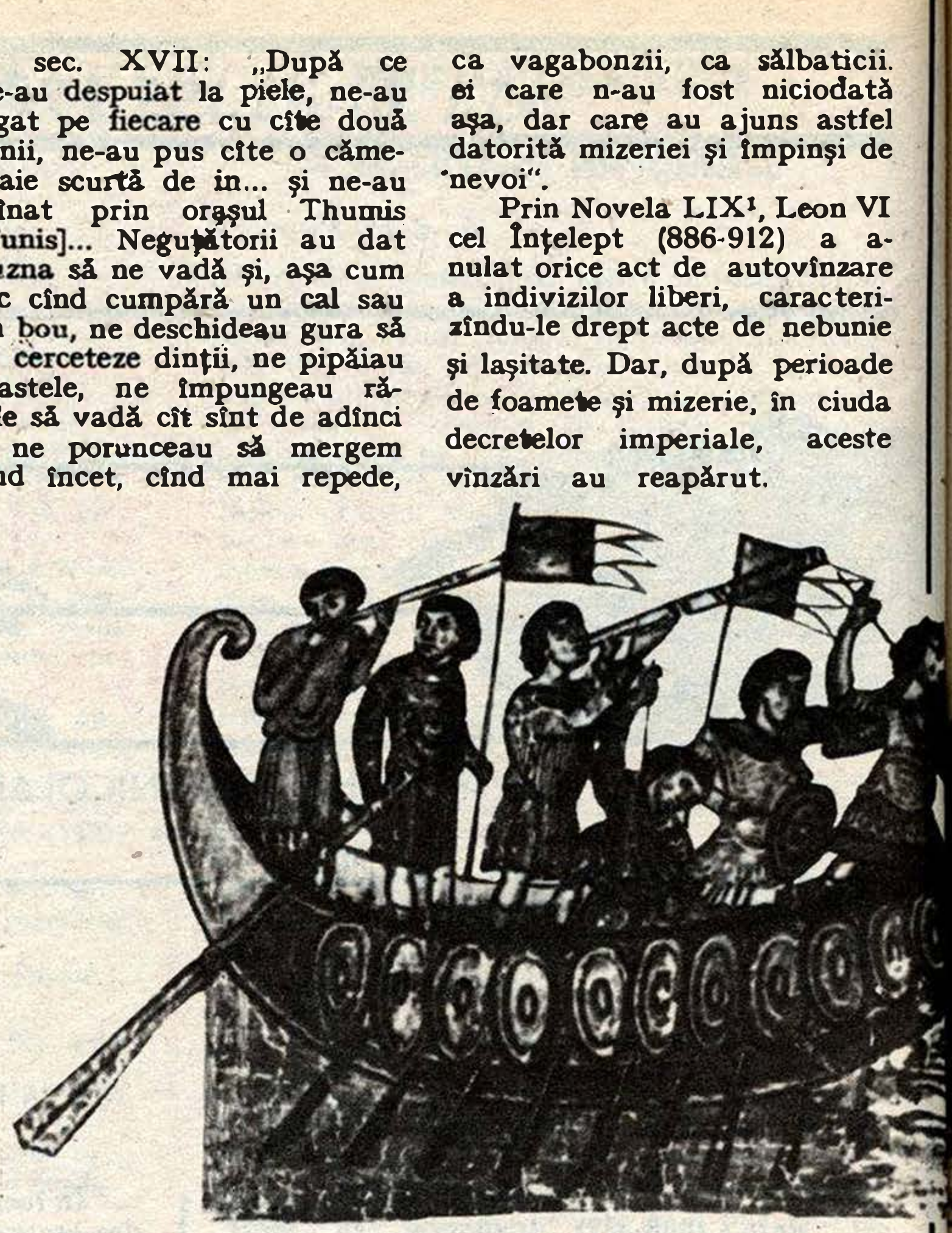

În. p. 51: *prizonieri de război şi...*

Uneori, oameni liberi erau vînduţi prin fraudă. *Plagiatori* se chemau cei ce se îndeletniceau cu acest trafic oribil. Promiţîndu-le tot felul de lucruri, ei îi ademeneau pe tineri şi pe copii.

„Născut dintr-un pîntec sclav"

O practică tot atît de inumană era aceea a cămătarilor care confiscau copiii datornicilor, dacă aceştia mureau înainte de a-şi fi putut achita datoriile. Clericul Vasile cel

[1] În timpul domniei lui Leon VI a apărut codul de legi *Basilicalele*, cel mai important monument juridic bizantin. Acesta rezuma legislaţia lui Justinian şi novelele — decrete imperiale — succesorilor lui, adaptîndu-le realităţilor social-economice şi politico-administrative.

Mare (329-379) a fost zguduit la vederea acestor copii duşi în piaţa de sclavi: „Am văzut, mizerabil spectacol, copii de oameni liberi tîrîţi în tîrg pentru datoriile părinţilor". Un decret din 294 al lui Diocleţian (284-305), a „interzis" ca copiii datornicilor să fie daţi creditorilor din cauza datoriilor făcute de tatăl lor. Dar, în ciuda acestei interdicţii, practica a dăinuit, deoarece Justinian (527-565) a condamnat, din nou, sechestrarea copiilor: „Am aflat — spune el — că această blestemată greşeală e comisă în mai multe locuri din imperiul nostru". Mizeria din primele secole însă a făcut ca astfel de vînzări să fie tot mai dese.

...bătălie navală. Detalii împodobind un manuscris bizantin din sec. XI, aflat în colecţiile Bibliotecii Marciana, din Veneţia

Într-o pagină memorabilă, istoricul P. Allard, în lucrarea *Sclavii creştini*, citează un document ce conţine lamentările unui tată obligat să-şi vîndă odrasla: „Pe care dintre copiii mei îl voi vinde primul? Pe cel mare? Dar el mi-a dat întîia dată numele de tată! Pe cel mic? Dar pe el îl iubesc cu mai multă duioşie! Unul cunoaşte deja suferinţa; e înspăimîntat: durerea lui mă sfîşie. Celălalt nu are habar de ce se întîmplă: inocenţa lui mă înfioară". Mai tîrziu, legea a interzis cu desăvîrşire asemenea acte, specificînd că tatăl nu are dreptul nici să-şi vîndă copilul, nici să-l folosească drept sclav.

Ce se întîmpla cu copiii născuţi de sclave? Ei reveneau de drept stăpînilor mamelor lor. Aceşti copii nu aveau tată legitim, deoarece între sclavi nu existau căsătorii legale, iar legea nu recunoştea nici o legătură de rudenie între servitori. Dacă mama era eliberată, copilul născut înaintea eliberării sale rămînea sclav, „deoarece fusese născut dintr-un pîntec sclav". Copiii născuţi din stăpîni şi sclave erau consideraţi sclavi, cu excepţia copiilor de sclave care trăiau pe lîngă stăpîn pînă la moartea lui. Acestea erau eliberate împreună cu odraslele lor şi aveau drepturi la moştenirea stăpînului.

Pentru a avea o idee despre numărul şi rolul sclavilor aparţinînd unui mare proprietar, amintim cazul unei văduve foarte bogate, Danielis, care deţinea pămînturi întinse în Peloponez, şi care din veniturile ei l-a finanţat pe Vasile I, ajutîndu-l să pună mîna pe tron. Trecînd prin Peloponez, viitorul împărat a fost invitat de Danielis, care îi prevedea deja destinul glorios. Aceasta l-a acoperit cu daruri, „într-un mod abil şi inteligent — comentează un cronicar anonim —, ca şi cînd ar fi semănat pe un teren fertil sperînd să recolteze mult mai mult la timpul potrivit; i-a dat o sumă mare de bani, 30 sclavi să-l servească şi o cantitate considerabilă de veşminte şi de tot felul de obiecte".

Mai tîrziu, după înscăunarea lui Vasile I, Danielis „a dorit să-l vadă pe basileu şi să-şi bucure bătrîneţele cu o mare cinstire... S-a îndreptat către Capitală escortată de numeroşi servitori. Deoarece era prea grasă ca să încapă într-o caleaşcă sau să se urce pe un cal, ori, poate, din extravaganţă, pentru că fiind foarte bogată putea să-şi permită acest lucru, s-a întins într-o litieră şi alegînd 300 sclavi tineri şi zdraveni, le-a ordonat s-o poarte pe umerii lor; aşa a străbătut tot drumul. Zece sclavi duceau litiera schimbîndu-se, cu rîndul, între ei. A fost întîmpinată de basileu cu mare pompă, după tipicul primirii marilor şi iluştrilor şefi de state; aducea cu ea daruri somptuoase, neegalate pînă atunci de nici unul dintre regii păgîni care încercaseră să cîştige bunăvoinţa basileilor: 500 sclavi, dintre care 100 erau eunuci frumoşi. Căci, această bătrînă bogată ştia că eunucii sînt întotdeauna bineveniţi în palate, pe unde mişună mai mulţi decît muştele, primăvara, într-un grajd".

Cîţiva ani mai tîrziu, Danielis a murit, lăsîndu-l ca moştenitor pe Leon VI cel Înţelept, fiul lui Vasile I. La inventarierea averii defunctei, s-au găsit atît de mulţi sclavi încît, cu autorizaţia împăratului, 3 000 dintre ei au fost pe loc eliberaţi.

Legi şi canoane

Societatea bizantină se cristaliza, din ce în ce mai mult, în jurul marilor proprietari laici sau ecleziastici. Istoricul Kinnamos scria că cetăţenii liberi intrau pe domeniile celor mari ca animalele în grota leului bolnav din fabula lui Esop; ele pătrundeau acolo dar nu puteau să mai iasă.

Nici mănăstirile n-au ezitat să-i aservească pe sărmanii care le cădeau în curse. „Călugării se poartă ca marii seniori împinşi de lux şi de viaţa uşoară să-i dispreţuiască pe cei săraci, scrie Eustathios

din Thessalonic. Ar face orice nu numai să-i despoaie pe săracii din jur de bordeiele şi de petecul de pămînt pe care le au, dar şi să-i înrobească".

Prelatul Theodor de Studios a redactat, între 797 şi 806, un regulament al mănăstirilor care interzicea călugărilor să posede sclavi. Interdicţia a avut un oarecare răsunet în sccietatea secolului VIII, dar apoi a rămas literă moartă. Mănăstirile nu au consimţit să renunţe la sclavi. Şi cum ar fi fost posibil să renunţe? În sec. VIII-X, domeniul unei mănăstiri nu se deosebea cu nimic de acel al unui mare feudal.

Nu este de mirare că, atraşi de bunăstarea monahală, un număr din ce în ce mai mare de oameni valizi şi de tineri se călugăreau. Ceea ce aducea serioase prejudicii recrutării de militari. În 964, împăratul Nikephor II Phocas a promulgat o novelă faimoasă prin care interzicea... întemeierea de noi mănăstiri. Basileul menţiona că cele existente erau deajuns şi că dreptcredincioşii care doreau să le ajute puteau să le ofere „sclavi, boi, turme de oi şi alte animale domestice".

În Imperiul bizantin, creştinismul era religia oficială. Or, una din tezele fundamentale ale acestei religii proclama egalitatea tuturor oamenilor în faţa lui Dumnezeu. Pe de altă parte, „Noua Romă" moştenise structura socială a Imperiului roman, în care sclavii deţineau un rol important în toate sectoarele vieţii particulare şi publice. Admiţînd, în principiu, că instituţia sclavagismului contravine voinţei Domnului, înaltele feţe bisericeşti au găsit şi pus în circulaţie pasaje din Sfînta Scriptură care le permiteau să justifice sclavia.

Dacă ţinem seama că cea mai mare parte dintre canoanele bisericeşti au avut la bază decretele stabilite în concilii şi că acestea se ţineau sub auspiciile basileului, împărat şi preot în acelaşi timp, nu trebuie să ne mire că legile civile semănau foarte bine cu respectivele canoane. Adesea, canoanele veneau să întărească legile. Aşa s-a întîmplat, de exemplu, cu sclavii care, fugind de cruzimea stăpînilor căutau adăpost în mănăstiri, ascunzîndu-se sub veşmîntul de călugări. Dar chiar mai înainte ca aceste fapte să fie interzise prin lege, canoanele i-au „afurisit" pe făptaşi. În sec. IV, s-a conturat o mişcare ce ar putea fi numită antisocială. Disprefuind lumea înconjurătoare şi fără să fi pese de ordinea socială, episcopul Eustathios a provocat tulburări îndemnînd oamenii să abandoneze viaţa publică pentru a duce o viaţă ascetică. Sclavii, ca şi alţi nenorociţi, au întrezărit o posibilitate de a-şi depăşi condiţia şi nu au pregetat să se alăture schimnicilor. Ca urmare, începînd cu al doilea pătrar al sec. IV, Conciliul de la Gangres, reprezentînd Biserica oficială a statului, i-a excomunicat pe episcopul Eustathios şi pe discipolii săi: „Blestemat să fie acela care, sub pretextul unor îndemnuri pioase, îi sfătuieşte pe sclavi să-şi abandoneze stăpînii şi să nu-i mai slujească cu respect şi bunăvoinţă".

Nu este lipsit de interes nici acest extras din *Acta Sanctorum*: „Un sfînt din sec. IV, Teodor, avea puterea miraculoasă de a înlănţui sclavii cu legături invizibile, care făceau imposibilă orice fugă. Dacă în ciuda acestei precauţii, constînd din rugăciuni, un stăpîn îşi pierdea totuşi sclavul, îi rămînea posibilitatea de a se duce să doarmă o noapte pe mormîntul sfîntului. Acesta îi apărea în vis şi îi arăta locul unde se ascunsese sclavul". Fără doar şi poate, dintre stăpîni şi sclavi, Sf. Teodor îi prefera pe primii.

Data de 29 mai 1453, cînd Constantinopolul a fost cucerit de sultanul Mahomed II (1451-1481) a însemnat sfîrşitul Imperiului bizantin dar nu şi sfîrşitul sclavagismului. Această practică odioasă a continuat să dăinuie, atît în Imperiul otoman cît şi în alte părţi ale lumii, pînă în a doua jumătate a sec. XIX. Abolirea sclaviei a marcat o cotitură esenţială în relaţiile interumane, dovedind, la nivelul istoriei, că numai în puterea oamenilor înşişi stă făurirea unor societăţi mai drepte şi mai bune.

Introducere şi traducere
Ana Maria ŞERBĂNESCU

CLIO ANUNŢĂ

Transilvania în 1594-1595

În colecţia Bibliotecii Regale din Copenhaga se găseşte un manuscris redactat în limba italiană, intitulat Relazione della Transilvania, avînd 17 pagini. El provine din vechea colecţie de manuscrise regale.

Autorul a omis să dateze lucrarea, dar din context rezultă că este vorba de sfîrşitul anului 1594 sau începutul celui următor, întrucît relatările vizează desfăşurările politice din Transilvania care au pregătit participarea acestei ţări la luptele antiotomane purtate de ţările româneşti în 1595[1].

Se pare că avem de-a face cu originalul sau copia unui material care a servit pentru informarea curţii daneze în aceste momente de răscruce ale politicii europene. Autorul defineşte cu aproximaţie aşezarea Transilvaniei, apoi enumeră bogăţiile ţării, elogiind producţia ei de cereale, abundenţa vinului şi livezilor. Face, de asemenea, menţiuni despre saline, mine de aur şi argint, precum şi de alte metale. Notează că Mureşul reprezintă un curs de apă navigabil.

Lucrarea aminteşte oraşele Oradea şi Cluj, iar despre Alba Iulia se spune că nu este un oraş prea mare. Cel mai frumos oraş este considerat Braşovul. Nu sînt uitate nici Sighişoara şi Mediaşul, subliniindu-se, totodată, mulţimea castelelor şi cetăţilor.

Referindu-se la locuitorii ţării, autorul arată că cei mai numeroşi sînt românii, care locuiesc în satele principelui şi ale nobililor. Sînt pomeniţi, de asemenea, secuii, maghiarii şi saşii. Despre români se mai arată că sînt urmaşii romanilor, aparţin credinţei ortodoxe şi vorbesc o limbă latină coruptă.

Din cuprinsul relatării rezultă că autorul textului avea informaţii şi despre relaţiile dintre feudali şi iobagi şi răspîndirea Reformei în Transilvania.

O parte considerabilă a expunerii este dedicată situaţiei politice. Din manuscris reiese că domnitorii Ţării Româneşti şi ai Moldovei, împreună cu principele Transilvaniei, erau aliaţi împotriva otomanilor.

Deosebit de interesante sînt referirile la răscoala antiotomană din 1594 din Banat. Autorul ştia că o delegaţie a răsculaţilor venise la Alba Iulia şi ceruse un bun căpitan şi muniţii. Ţinta lor principală era eliberarea Timişoarei, considerată ea avînd o deosebită importanţă. De asemenea, documentul oferă date despre discuţiile purtate în consiliul principelui transilvan în legătură cu aceste probleme, fără să se fi luat însă hotărîri importante.

După cum se ştie din alte surse, numai Mihai Viteazul le-a oferit bănăţenilor ajutor.

E. G.

[1] *Magazin istoric*, nr. 8/1976.

Un manuscris grecesc inedit din secolul XVII

GEOGRAFIA lui Teofil Coridaleu despre țările române

Printre recentele achiziții ale Filialei Călărași a Arhivelor statului se remarcă și un manuscris inedit, datînd de la mijlocul sec. XVII. Este redactat în greceşte, pe hîrtie filigranată. După conținutul textului și filigran l-am datat, cu aproximație, ca fiind scris, cel mai tîrziu, la 1645.

Autorul manuscrisului este Teofil Coridaleu (1570-1646), unul dintre cei mai de seamă filozofi greci de factură neoaristoteliană. Născut la Atena, a învățat mai întîi la colegiul grecesc „St. Atanase" din Roma, ulterior fiind student la Universitatea din Padova, unde l-a avut profesor pe celebrul Cesare Cremonini. După susținerea doctoratului în științe la Padova, s-a întors în orașul natal, dedicîndu-se activității didactice în cadrul Universității ateniene, al cărei ctitor a fost. Aici și-a elaborat opera, concretizată în numeroase lucrări din cele mai diverse domenii. În jurul anului 1640, Teofil Coridaleu a tipărit Tratatul de geografie sau pămîntul și părțile sale, operă cunoscută și sub numele de Astrologia.

Lucrare de incontestabilă autenticitate, tratatul cuprinde opt capitole: 1) Despre axe și poli; 2) Paralele și sferele universului; 3) Cercuri care nu sînt paralele; 4) Zonele pămîntului; 5) Despre diferența dintre zi și noapte—climatul în emisfera nordică; 6) Considerații speciale asupra geografiei; 7) Răspunsuri către aceia care au întrebat despre vînturi; 8) Locul planetelor pe cercul zodiacului.

Datorită faptului că numărul volumelor tipărite o fost insuficient, lucrarea a fost copiată în mai multe exemplare pentru școlile grecești din Balcani. Cu certitudine, acest manual a fost răspîndit și pe teritoriul Țării Românești, fiind folosit la Colegiul de la Tîrgoviște și la Academia domnească de la București. Dovada o constituie copiile existente în colecția de manuscrise grecești aflată la Biblioteca Academiei R.S. România, datînd de la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII. O altă copie, executată la 1681, s-a aflat în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino; în prezent, ea se găsește la Biblioteca națională din Viena.

Manuscrisul achiziționat de arhivele din Călărași constituie, după părerea noastră, un unicat, provenind direct de la autor, după cum reiese din dedicația de pe prima pagină: „Către Scarlat, bărbatul prea renumit și învățat, Teofil Coridaleu". Este foarte probabil ca două din textele de la Biblioteca Academiei (cele cu nr. 576 și 493) să fi fost copiate după acest manuscris, întrucît primul reproduce identic dedicația menționată, iar pe al doilea se face următoarea mențiune: „Scrisoare a lui Teofil Coridaleu către prea nobilul și cinstitul arhon, domnul Scarlat".

Recenta achiziție este importantă și pentru faptul că ea cuprinde o scurtă prezentare a tuturor țărilor din Europa, Asia, Africa și America, cunoscute la acea vreme, prezentare care la celelalte copii lipsește. În această parte (prima secțiune a lucrării este comună cu textele aflate la Biblioteca Academiei), găsim unele informații și despre țările române, Transilvania, Țara Românească și Moldova. Despre Transilvania aflăm că este un principat cu reședința la Cluj. Centrul religios pentru creștinii ortodocși (românii) de aici este Alba Iulia. Sînt amintite numeroase orașe, printre care Sibiul, numit Cibinium, Sighișoara, Mediaș, Brașov. Despre Țara Românească, denumită Valahia, se spune între altele că este locuită de „vlahi ortodocși", capitala și reședința mitropoliei fiind la București. Este condusă de un principe ortodox. Dintre rîurile țării sînt enumerate: Dunărea, Oltul, Dîmbovița, Ialomița și Buzăul. Moldova este denumită în manuscris „Moldavia sau Bogdania". Țara este locuită de „moldoveni sau bogdani ortodocși", avînd capitala și mitropolia la Iași. Este condusă de un principe creștin ortodox. Rîurile cele mai importante sînt: Dunărea, Siretul, Prutul, Nistrul ș.a.

Constantin TUDOR,
Arhivele statului, Călărași

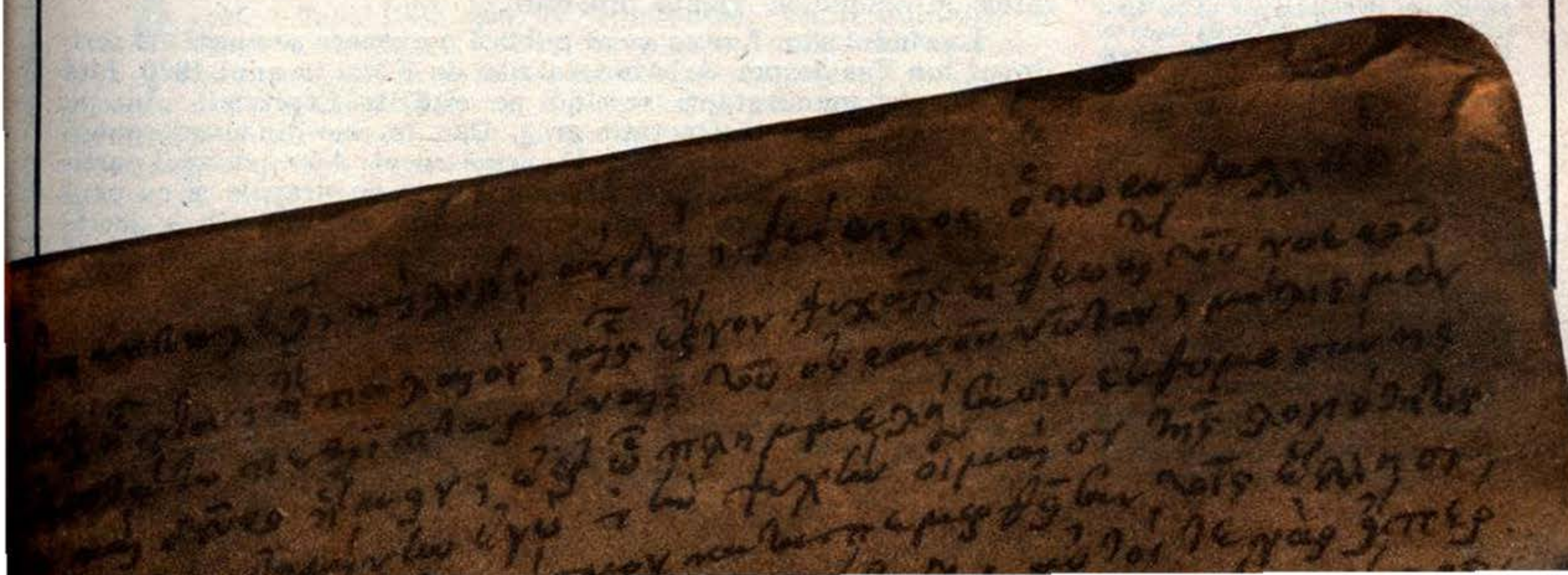

În imagine: *facsimil din manuscrisul Geografici lui Teofil Coridaleu, aflat în fondurile Arhivelor statului din Călărași.*

MICROARHIVA MAGAZIN ISTORIC

ÎN BUCUREȘTI,

ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

● Mare fierbere la teatrul Cărăbuș, în vederea deschiderii stagiunii de vară. Reparațiile sînt pe sfîrșite. Încep repetițiile de ansamblu. Trupa este compusă din 200 persoane. Repertoriul va fi semnat de N. Kirițescu, N. Vlădoianu și N. Constantinescu. (1 mai)

● Academia din Atena a ales în rîndurile sale, pentru prima oară, cum precizează ziarele, mai mulți membri străini. Printre aceștia se află și profesorul Nicolae Iorga, alături de Painlevé, Ed. Herriot, E. Picard, A. Einstein, Ch. Diehl. (4 mai)

● România la parte anul acesta cu un pavilion propriu la marele târg internațional din Milano. Succesul moral și material este îmbucurător, căci vînzările au atins cifra de 400 000 lire. Între cele trei secții ale Pavilionului românesc este și cea turistică, ce se prezintă admirabil datorită fotografiilor frumos înrămate și cu gust distribuite.

● N. Titulescu, ministrul afacerilor străine, primește următoarea telegramă din Cluj: „Plugărimea românească din Ardeal, care dorește să muncească în pace pe moșia strămoșească și în frățietate cu minoritățile de care o leagă soarta comună, vă roagă să primiți din partea ei, cît și în numele celor ce-i crește acestei țări, prinosul celei mai adînc simțite recunoștințe pentru luminatul patriotism, bărbăteasca stăruință și generosul devotament depus întru apărarea intereselor superioare ale păcii și civilizației". (5 mai)

● La Paris se află actualmente un trimis al sovietelor — citim în Dimineața — însărcinat să regăsească bicicleta cu care Lenin străbătea, pe vremuri, orașul. Regăsirea vehiculului în haosul Parisului nu e lucru ușor. Se știe, însă, că Lenin a pregătit căderea imperiului țarist într-o mică lo-

Mai 1933. Lună de primăvară fierbinte și la propriu și la figurat. La propriu, pentru că la 4 mai termometrele înregistrează plus 27 grade la umbră și 35 grade la soare. La figurat, fiindcă anotimpul debutează cu înăsprirea măsurilor prin care guvernanții României burgheze încearcă să înăbușe lupta maselor, în fruntea cărora se situează P.C.R., pentru o viață mai bună, pentru drepturi și libertăți sociale.

Continuînd — cu ajutorul presei vremii — incursiunea noastră în viața Capitalei de acum cinci decenii să consemnăm mai întîi faptul că, la 1 mai 1933, proletariatul de pretutindeni sărbătorește, pentru a 43-a oară, ziua solidarității internaționale a tuturor celor ce muncesc. În condițiile în care întreaga lume capitalistă este zguduită de puternica criză economică, sărbătorirea zilei muncii își dezvăluie și mai larg semnificațiile ei revoluționare. „Dacă suferințele clasei muncitoare sînt aceleași sau chiar duble — scrie revista *Lumea nouă* în numărul consacrat zilei de 1 Mai — speranțele ei într-o lume nouă sînt de o mie de ori mai mari. Socialismul apare de acum din ce în ce mai evident ca singura formă de organizare a societății omenești și de dezrobire a proletariatului de sub regimul de clasă al capitalismului privat"[1].

Cu același prilej, ziarul *Dimineața* din 1 mai reia un articol al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea din 1903, în care gînditorul și militantul socialist, subliniind semnificațiile zilei înfrățirii în luptă a muncitorilor de pretutindeni, își exprima credința în triumful cauzei lor. „Mîine, cînd luptele de azi vor fi încoronate de izbîndă, cînd emanciparea se va desăvîrși — serbarea de Întîi Mai va fi o serbare de victorie, de aducere aminte a luptelor trecute, serbare de amintire pentru luptătorii ce au adus izbînde pentru nenumăratele și anonimele gloate proletare".

La rîndul său, *Lumea nouă* publică o evocare semnată de scriitorul Ion Pas despre sărbătorirea zilei de 1 Mai în anul 1920. Iată coloana de manifestanți trecînd pe străzile Capitalei: „Începu aranjarea convoiului. Operație grea. Dar, în cele din urmă, puhoiul se urni. O gardă biciclistă. Pe urmă corul. Apoi, steagul partidului. Apoi, fruntașii. În urmă, sindicatele cu drapele și cu pancarte. Carul alegoric era la mijloc: *Munca* în veșmînt alb — lucrătoare la tricotaje. Zîmbea stingherită, în faldurile togei, cu eșarfă purpurie și cu nimb de carton. Alături de ea, *Plugarul*, încruntat, marțial și, în partea de dinapoi, un lucrător mînjit pe nas, bondoc și jovial, cu mînecile bluzei suflecate, bătînd într-o nicovală, de

[1] Pentru a ușura lectura, nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de ext în extrasele preluate din zia ele respective. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original.

Adunarea antirevizionistă de la statuia lui Mihai Viteazul

George Enescu, ales între membrii Academiei române

zor, cîntînd şi ţopăind foarte înveselit. Iar în urma carului alte sindicate şi, după ele, mulţime felurită, alt cor format din tineri, alţi lucrători, alte drapele. Cînd credeai cortegiul terminat, apăreau grupuri noi, tot de cîte patru în rînd, tot în rînduri aliniate.

Veneau, veneau".

În Bucureşti, în vederea lui 1 Mai 1933, autorităţile au luat severe măsuri de intimidare a muncitorimii care se ridicase cu fermitate revoluţionară în ianuarie-februarie împotriva exploatării, represiunilor şi a fascismului. Astfel, *Universul* din 1 mai consemnează că în cursul nopţii de 29 aprilie „s-a făcut în întreaga Capitală o mare razie. Au luat parte toţi ofiţerii şi agenţii de poliţie de la comisariate, comisarii şi agenţii de la serviciul poliţiei judiciare şi un batalion de jandarmi pedeştri. Cu acest prilej au fost arestaţi şi aduşi la poliţie peste 500 suspecţi".

Totuşi proletariatul român şi-a sărbătorit ziua atît în Bucureşti cît şi în ţară. „În toate centrele mari din provincie — scrie *Adevărul* din 3 mai — ziua de 1 Mai a fost serbată conform tradiţiei obişnuite. Nicăieri nu s-au semnalat incidente".

Totodată, ziarele bucureştene relatează despre sărbătorirea zilei de 1 Mai la Paris, Belgrad, Bruxelles, Varşovia, Madrid, Viena etc. „Ziua de 1 Mai a fost serbată cu mare pompă la Moscova — scrie *Universul* din 3 mai — sub participaţia întregii populaţii. Oraşul era frumos pavoazat, iar seara a fost iluminat cu mare fast. Pe pieţele principale au fost aşezate modele în lemn sau carton ale fabricilor mari din Rusia, precum şi portretele uriaşe ale lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin. A fost şi o mare paradă militară, unde oratori cunoscuţi au ţinut discursuri".

Acest 1 Mai 1933 găseşte întemniţaţi mulţi militanţi ai clasei muncitoare, luptători pentru transformarea revoluţionară a societăţii. Între ei, şi muncitori participanţi la luptele greviste din februarie 1933 ale ceferiştilor şi petroliştilor, pe care autorităţile îi supun unui regim de închisoare deosebit de aspru, cum rezultă şi din memoriul adresat decanului baroului Ilfov şi apărut, cu titlul *Protest legitim*, în ziarul *Dimineaţa* din 11 mai: „Subsemnaţii avocaţi vă aducem la cunoştinţă următoarele. fiind angajaţi ca apărători ai muncitorilor arestaţi cu prilejul grevelor de la atelierele C.F.R., sîntem în mod sistematic împiedicaţi de a lua contact cu deţinuţii de la Jilava, în vederea apărării reclamate de situaţia lor. Parchetul militar, fără nici un motiv legal, ne refuză eliberarea de permise pentru a putea vedea pe clienţii noştri, încălcînd astfel în mod flagrant dreptul de apărare.

Semnează avocaţii St. Niţulescu, Lucreţiu Pătrăşcanu, P. Moscovici, C. Gheorghian, E. Herşcovici, C. Vicol.

Cronică măruntă

ouinţă din Montparnasse şi acolo şi-a întreprins cercetările trimisul sovietic. Actuala locatară a apartamentului unde a locuit Lenin e o doamnă Labat, care declară: „De aş vrea să uit amintirea lui Lenin, n-aş putea s-o fac, căci nu e săptămînă în care să nu-mi bată la uşă un rus venit ca într-un fel de pelerinaj la locuinţa mea". (6 mai)

● 4 850 000 de cumpărători!, într-un sfert de veac, de la Drogheria Zaharia, din str. Lipscani 87 (Piaţa Sf. Gheorghe). Aceasta înseamnă, cum scrie Dimineaţa, că întreaga populaţie a Bucureştilor de astăzi a intrat în acest magazin de şapte ori! (7 mai)

● S-a stins din viaţă contesa Anna de Noailles, născută Brîncoveanu[1], anunţă Adevărul, din 3 mai: „A murit o femeie pe care firea o înzestrase cu îndoitul sceptru al talentului şi al frumuseţii. În peisajul atît de variat al poeziei franceze contemporane, d-na Anna de Noailles a adus o notă de netăgăduită originalitate".

Cîteva zile mai tîrziu, acelaşi ziar reproduce un comentariu apărut în ziarul francez Le Populaire şi semnat de Léon Blum, directorul ziarului şi şeful Partidului Socialist Francez, care scrie că roagă pe cititorii săi să-i ierte faptul că pentru o zi actualitatea politică şi socială ca să închine cîteva rînduri contesei Anna de Noailles: „Nu cred să fi întîlnit fiinţă umană, afară de Jaurès şi de Einstein, în care pecetea geniului să fi fost mai vădită. Nu cred să mai fi cunoscut încă o singură fiinţă din care să fi ţîşnit un aşa torent de energie vitală. De ce plîngeţi, întreabă odată un învăţat în agonie; oare nu ştiţi că sînt muritor? Pentru contesa de Noailles, în adevăr,

[1] *Magazin istoric*, nr. 6/1977.

mai 1933

Demonstrație a invalizilor de război pentru drepturile lor

Cronică măruntă

nu se ştia aceasta. Ea poseda atîta putere de viaţă şi o încredere atît de mare în această putere, încît părea sustrasă legilor naturale, cel puţin aşa a fost în zilele triumfătoare ale tinereţii sale. Dar rînd pe rînd a văzut dispărînd pe acei pe care i-a admirat şi iubit mai mult: Jaurès, Rostand, France, Proust, Barrès şi alţii. Nu se va uita că această poetă lirică a fost o combatantă, un fel de amazoană veşnic gata să se arunce cu persoana ei împotriva răului, a nedreptăţii, contra tuturor formelor discordiei umane". (10 mai)

● Revistele de modă din Paris recomandă, pentru anul 1933, genul bluzelor româneşti, confecţionate în forme moderne, în culori şi desene variate. Citäm dintr-o cronică pariziană: „Bluzele moderne sînt din voal, unele cu mînecî lungi, altele cu mînecî scurte, imitînd ca formă şi broderie bluzele şi iile româneşti".

● Din ziarul Dimineaţa: un cercetător instalează într-o localitate din Africa un telefon, în dorinţa de a studia reacţiile localnicilor în faţa acestei invenţii moderne. Dar spre surprinderea lui, aceştia nu au manifestat niel un fel de admiraţie. Savantul le explică încă o dată, pe înţelesul lor, rostul telefonului: „Dacă unchiul tău se îmbolnăveşte şi e tocmai în al treilea sat, departe de tine, cu ajutorul acestui aparat e afli numaidecît". Fruntaşul negru clatină din cap şi spune: „Pentru asta n-am nevoie de sîrma ta fermecată. Cînd unchiul meu e bolnav, o simt numaidecît". (11 mai)

● Culorile pe care le capătă Cişmigiul în luna mai prilejuiesc prof. I. Simionescu o entuziastă descriere într-un articol apărut în Universul despre această grădină care „nu este întrecută de prea multe grădini din marile centre europene. Este o minune

Între evenimentele politice interne, care reţin atenţia presei bucureştene de acum cinci decenii, se află şi noua retragere a lui Iuliu Maniu de la şefia Partidului Naţional-Ţărănist şi înlocuirea sa cu Al. Vaida-Voievod. Demisia constituie, de fapt, actul final al unor îndelungate disensiuni existente în sînul P.N.Ţ., disensiuni alimentate şi de izbucnirea scandalului generat de „afacerea Skoda". Comentînd faptele, *Universul* din 8 mai, de exemplu, notează: „Oricare ar fi aparenţele, cît de convingătoare ar fi argumentele şi cît de concludente ar fi scrisorile şi telegramele, un fapt rămîne indiscutabil: d. Maniu a fost nevoit să plece de la şefie, d. Iuliu Maniu a fost — în termen mai propriu — *debarcat*". Referindu-se la disensiunile dintre conducătorii naţional-ţărănişti, revista *Lumea nouă*, din 14 mai, aminteşte de plecarea lui Iuliu Maniu din fruntea guvernului în ianuarie 1933 (episod relatat de revista noastră în nr. 2/1983). „A plecat şi bine a făcut. Dar plecînd a cerut partidului să-l urmeze în opoziţie. Partidul s-a opus; prietenii din conducere l-au trădat; s-a format guvernul Vaida; *fripturismul a triumfat*. Prietenul [Vaida] şi partidul său au preferat să rămînă la friptură — cu orice risc. Şi ca urmare, d. Iuliu Maniu, încăpăţînat cum este, a tras el consecinţele, refuzînd să mai prezideze un partid cu care se află în dezacord de principii".

La 28 mai, la Bucureşti, Praga şi Belgrad, capitalele celor trei state ce alcătuiesc Mica Înţelegere, au loc puternice manifestaţii împotriva politicii revizioniste promovate de Italia şi Germania. În fiecare loc participă şi reprezentanţi din celelalte două ţări. În capitala României, de exemplu, alături de marele număr de bucureşteni şi reprezentanţi ai vieţii politice, sînt de faţă şi delegaţi din partea Cehoslovaciei (Juraj Slavic, fost ministru de interne şi de agricultură) şi Iugoslaviei (Vasa Iovanovici, fost ministru al comunicaţiilor), state semnatare, alături de România, ale Pactului Micii Înţelegeri. Şi în fiecare loc, cum remarcă presa bucureşteană a timpului, adunările respective se transformă în puternice tribune de afirmare a voinţei maselor de a frîna acţiunile revizioniste: „Adunările de ieri — consemnează *Neamul românesc* din 30 mai — ţinute în toate centrele celor trei ţări constituie cea mai puternică demonstraţie pacifică, în care se vădeşte voinţa dîrză de a menţine neatins actualul statut european garantat de tratatele în vigoare". *Lupta*, din aceeaşi zi, scrie: „Peste 50 milioane de suflete s-au ridicat ieri într-un legămînt solemn în tustrele statele Micii Înţelegeri, spre a declara că a se atinge de fruntariile lor înseamnă nu numai a viola tratatele, ci a provoca cu bună ştiinţă războiul. Cîtă vreme se va agita revizuirea frontierelor, liniştea nu va fi posibilă în lume şi toate conferinţele devin zadarnice".

La rîndul său *Viitorul*, oficiosul Partidului Naţional-Liberal, notează: „La Arenele Romane, reprezentanţii cei mai autorizaţi

Caricatură antinazistă apărută în Adevărul

Inovaţie în poliţia londoneză: înfiinţarea unui serviciu de poliţie feminină

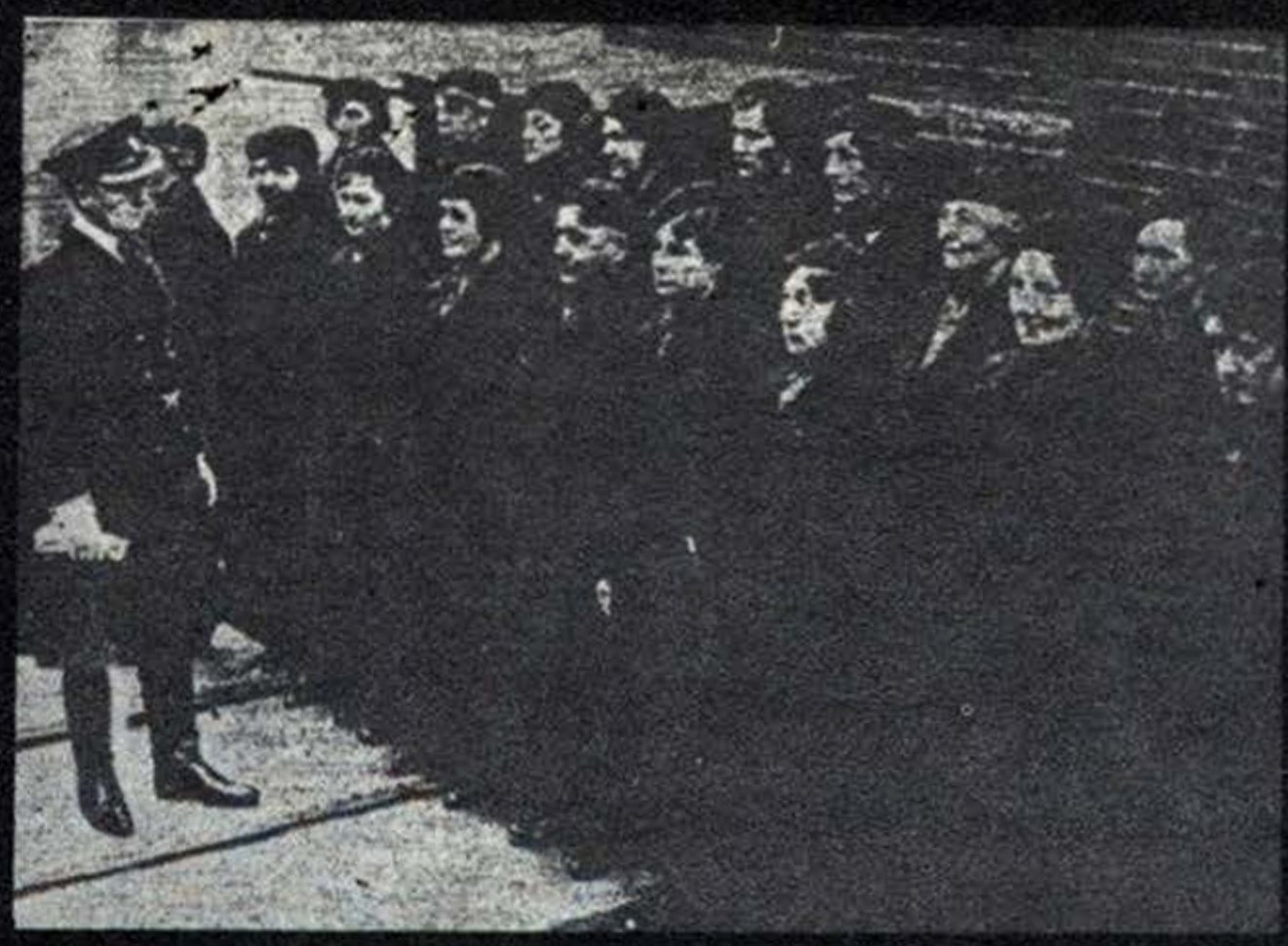

ai opiniei publice româneşti, în unire cu reprezentanţii ţărilor din Mica Înţelegere au arătat lumii că mai presus de orice tendinţă revizionistă stă voinţa statelor libere şi întregite în graniţele lor firesti de a apăra ceea ce au obţinut cu preţul jertfelor fără număr".

În numele adevărului, combătînd campaniile şovine, revizioniste se pronunţă şi reprezentanţi ai naţionalităţilor conlocuitoare. Astfel, scriitorul şvab Victor Orendi Hommenau publică în limba germană lucrarea *Gestern und Heute* (Ieri şi azi) referitoare la situaţia şvabilor din Banat pe vremea monarhiei austro-ungare şi după unirea din 1918. Autorul îşi motivează astfel scrierea cărţii: „De cîteva luni se vorbeşte în lume iarăşi despre revizuire. Este deci de la sine înţeles că şi germanii din România, care au găsit aici o a doua patrie şi o libertate cum nu au avut-o de pildă şvabii niciodată, să protesteze cu toată energia împotriva nebuniei unei revizuiri".

În lucrare sînt cuprinse date statistice privind viaţa socială, politică şi culturală a şvabilor bănăţeni, înainte şi după 1918. „Am publicat aceste date — scrie autorul — deoarece am constatat că o anumită presă, mai ales străină, se foloseşte de orice prilej, spre a denatura faptele. Eu însă nu mă sfiesc să spun adevărul şi să mărturisesc sincer şi cinstit că, în ceea ce priveşte învăţămîntul nostru german — fără a mai vorbi de teatrul german, de uniunea cîntăreţilor germani, de numeroasele societăţi sportive, de organizaţiile tineretului şi de celelalte instituţii de cultură germană. — există între ieri şi azi o deosebire atît de mare ca, de pildă, între o instituţie corecţională şi o grădină plină cu flori".

Concluzia la care ajunge autorul: „Pentru noi se impune ca o logică de fier ca să susţinem din tot sufletul patria noastră română în calea ei spre consolidare".

Evenimentele din Germania hitleristă reţin în continuare atenţia presei bucureştene. *Universul* din 13 mai, de exemplu, reproduce o corespondenţă din Berlin, după ziarul *Echo de Paris*, în care se relatează între altele: „Berlinul a asistat aseară la un spectacol pe care nu i-a fost dat să-l vadă de peste 150 ani. În piaţa Operei, în faţa Universităţii, a fost ridicat un rug ale cărui flăcări au distrus, ca pe timpul Inchiziţiei, cărţile considerate «contrarii spiritului german». În continuare, în corespondenţă se arată că, de peste o săptămînă, au fost făcute razii prin bibliotecile publice şi prin librării: „Toate operele care figurau pe lista neagră şi pe lîngă acestea, bine înţeles, şi altele au fost încărcate în camioane şi transportate la Casa studenţilor. Coşuri pline cu cărţi erau deşertate în pivniţele acestei case". Printre volumele epurate se numără cărţile lui Karl Marx, Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann,

Cronică măruntă

de artă grădinărească. Mai ales acum, în luna mai, cînd de la o zi la alta decorul se schimbă, Ciumigiul provoacă vibraţii estetice, nu mai puţin intense decît acelea avute în faţa oricărei manifestaţii artistice. Cuprinde o bogăţie de culori ce te ameţeşte: întîlneşti un nolan de forme care te uimeşte la tot pasul. Ciumigiul a păstrat încă un aer de rusticitate, ca fond: zăvoiul natural din jurul vechii gîrle n-a dispărut cu totul. Aşa îţi explici sălciile pletoase, din care spînzură draperii străvezii la marginea lacului: ulmii şi arţarii întinşi în voie şoptesc ceva din taina pădurii. Pe asemenea fond nativ, frate cu cel de la Snagov şi Căldăruşani, arta meşteşugită a omului a ţesut variaţie neîntrecută de culori, pe care le schimbă după voie şi sezon". (13 mai)

● Se inaugurează tunelul de la Timişul de Sus, care a fost reparat, în regie, de administraţia C.F.R. Acest tunel s-a construit în anii 1878/9, odată cu linia Braşov-Predeal. Are o lungime de 938 m şi a fost executat din cărămidă şi piatră, avînd jumă a e de traseu în curbă de 270 m rază. (16 mai)

● În marea sală de concerte „Gaveau" din Paris, are loc un concert de gală susţinut de Pia Igroşanu, primadonă la Opera română din Bucureşti, en concursul orchestrei simfonice din cap la Prauţel. Interesant este faptul că artista română consacră, cum menţionează ziarele, programul său în întregime compozitorilor din „Mica Înţelegere" (români, cehoslovaci şi iugoslavi), cîntînd în limbile respective, „cu o splendidă interpretare, bogăţie de nuanţe şi stil, care i-au adus aplauze nesfîrşite". (19 mai)

● Are loc săptămîna cărţii româneşti, din iniţiativa prof.

mai 1933

Gandhi — luptătorul pentru dezrobirea Indiei de sub dominația colonială; fotografie publicată de revista Realitatea ilustrată, **din mai 1933**

Cronică· măruntă

Gusti, ministrul instrucțiunii, și a unui comitet de intelectuali. În această săptămînă vor avea loc numeroase expoziții de cărți. În afară de vitrinele librăriilor organizate în vederea premierii de către o comisie formată din d-nii Cornelin Moldovan, președintele societății scriitorilor români, arhitect Duiliu Marcu și prof. Al. Rosetti — instituțiile bibliotecare din București aranjează expoziții de cărți vechi și colecții rare pentru bibliofili: Academia română, Așezămîntul bibliotecar I.I.C. Brătianu, Arhivele statului, Librăria Pavel Suru (Calea Victoriei). Societatea scriitorilor români organizează în foaierul Teatrului Național un stand de cărți unde autorii vor da autografe cumpărătorilor, iar cărțile se vor vinde cu 20 la sută rabat. (21 mai)

● **Relevant pentru modul în care presa bucureșteană privește realitățile din Germania hitleristă este și următorul portret pe care Universul îl face unuia „din cei mai războinici nemți, Papen — în traducere Papălapte — care din cancelar în luptă cu Hitler a primit să fie aghiotantul acestuia, ca să nu rămînă pe drumuri. Vrînd să fie original, într-un interviu recent afirma — fiindcă știe că miniștrii rămîn la mii de kilometri înapoia frontului: Germania veche ne învață că germanii nu mor în pat! Adică, ei ar muri numai pe front, căci nu credem că a înțeles sub pat.**

De astădată, Papălapte a brodit-o. Să-i ajute Dumnezeu să vadă murind pe front pe toți acei care vor să provoace războiul". (21 mai)

● **Adevărul rememorează fapte și întîmplări din timpul domniei lui Cuza Vodă, consemnînd între altele:**

E.M. Remarque, F. Lasalle, K. Liebnekht, A. Bebel, L. Renn, E. Ludwig, Stephan Zweig. „Astă seară, peste 20 mii volume erau adunate ca să fie arse".

Spiritul pe rug. Conștiința românească în unanimitatea ei politică și culturală înfierează metodele medievale ale Germaniei hitleriste. Sub acest titlu, *Dimineața* publică în numerele din 19, 20 și 28 mai o suită de articole semnate de oameni politici, oameni de știință, literați și artiști români prin care aceștia — dînd glas sentimentelor opiniei publice din țară — condamnă sălbatica dezlănțuire a hitleriștilor împotriva a tot ceea ce înseamnă cultură progresistă, democratică. Printre aceștia se numără I. Bianu, directorul Bibliotecii Academiei române, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, prof. dr. Dragomir Hurmuzescu. „Flăcările acestor uriașe ruguri medievale — subliniază, de exemplu, Liviu Rebreanu — au aruncat o lumină dureroasă asupra exaltării spirituale în care a ajuns un popor cu o mare cultură. Oricîte ruguri s-ar aprinde, operele de valoare nu se vor distruge. Focul nu poate mistui ideile. O atitudine spirituală nu se impune decît prin mijloace spirituale".

Prof. dr. Dragomir Hurmuzescu: „Autodafeurile păreau manifestații violente ale timpurilor trecute, de ignoranță și de fanatism. Distrugerea [unei cărți] totală nu mai e posibilă, cum nu e posibilă stăvilirea valului progresiv al ideilor, căci ce înseamnă, de pildă, distrugerea în Germania a operelor lui Einstein și ale lui Sommerfeld, cînd lucrările și teoriile acestor învățați se găsesc în laboratoarele de fizică de pretutindeni. Gestul Germaniei rămîne deci numai ca gest simbolic: gest de ură și răzbunare".

Exprimînd oroarea poporului nostru față de metodele hitleriste ca și avertismentul împotriva încercărilor de infiltrare a propagandei hitleriste în țara noastră, ziarul *Dreptatea*, oficiosul guvernului, scrie în numărul său din 12 mai: „Hitlerismul n-are ce căuta la noi! Cuvîntul ca și programul pe care-l exprimă sînt lucruri de import. Mărfuri străine".

Presa bucureșteană de acum cinci decenii consemnează și un moment deosebit în istoria vieții academice românești: primirea lui George Enescu în rîndurile membrilor activi ai Academiei române, în locul rămas vacant prin decesul lui Iacob Negruzzi. Primirea are loc în ședința solemnă de la 22 mai 1933. Asistă, după cum notează *Universul* din 24 mai, suveranul, D. Gusti, ministrul instrucțiunii, Oct. Goga, M. Jora, D. Pompei, A. Maniu, G. Fotino, A. Alessandrescu, precum și toți membrii Academiei.

L. Mrazek, președintele înaltului for științific: „Alegerea ca membru activ a colegului George Enescu, pe care dealtfel Academia română îl numără deja de 16 ani printre membrii săi de onoare, este un omagiu pe care ea a vrut să-l aducă geniului românesc,

Americanii au trecut la... regimul umed, prin desființarea prohibiției

manifestat într-un mod așa de strălucit în persoana noului ales. Ea deschide larg porțile acestui lăcaș rezervat pînă acum numai cultului literelor, istoriei și științelor exacte, primind în ședința solemnă de azi pe solul artelor, căruia Euterpe i-a încununat de mult fruntea cu lauri".

Ziarele bucureștene își informează cititorii și despre acordarea drapelului de luptă unității de pompieri a Capitalei, aceștia intrînd astfel în rîndurile armatei combatante. Evocînd istoricul pompierilor bucureșteni, cei care în 1848 au luptat vitejește în Dealul Spirii pentru apărarea revoluției, *Universul* din 13 mai notează: „Primul drapel a fost dat batalionului de pompieri de către domnitorul Alexandru Cuza în anul 1863. În anul 1874, regele Carol I i-a dat un nou drapel, pe care l-a avut pînă în 1876, cînd batalionul a fost desființat, trecînd la Regimentul 2 artilerie".

Cu același prilej, *Dimineața* din 15 mai publică evocarea *Arde foc în București*, în care sînt amintite cîteva incendii ce au pustiit Capitala în sec. XVI-XIX. Între cauzele care facilitau apariția și extinderea focului se înscria, în primul rînd, faptul că majoritatea construcțiilor erau din bîrne, acoperite cu șindrilă, ca și îngustimea străzilor. „Lărgimea ulicioarelor — scrie ziarul amintit — se măsura după cîți oameni puteau merge în front. Astfel, în 1774, ulița Abagiilor, din spatele Curții domnești [era] «mare de trei oameni»".

Printre instrucțiunile privind prevenirea incendiilor în Capitala de odinioară — consemnează același ziar — se aflau și următoarele: „Fiecare negustor trebuia să aibă, vara-iarna, cîte un butoi cu apă în fața prăvăliei sale. Să nu se țină care cu fîn prin oraș. Să se dărîme tarabele de scînduri din fața prăvăliilor. În prăvălii, «nimeni nu avea voie să tragă din ciubuc, iar pe uliță era oprit să se bea tutun din pipă». «Acasă — adaugă un pitac citat de V.A. Urechiă — pot să fumeze fiecare neopriți». «Coșurile se vor curăța cît mai des, iar pe maidane nu era voie de făcut mămăligă...» spune alt pitac".

În fine, ziarul amintit, evocă și... foișoarele de foc, prezențe obișnuite în Bucureștii de odinioară. „Acum vreo treizeci de ani, mai străjuia o santinelă în vîrful Foișorului de foc, din str. Traian, colț cu bulevardul Pake Protopopescu. Santinela avea rolul ca să anunțe unde s-ar ivi vreun' incendiu. Acest turn avea și un rezervoriu mare de apă, dar care nu s-a umplut niciodată. Un inginer specialist a spus că dacă s-ar fi încercat aceasta, foișorul s-ar fi dărîmat".

Rubrică de:
Cristian POPIȘTEANU, Valeriu BUDURU, Ioana URSU, Ioan LĂCUSTĂ
Selecția fotografiilor: Radu Ion POPESCU

Cronică măruntă

— Costache Negri este decorat cu o medalie de aur pentru serviciile aduse țării în calitatea sa de agent diplomatic al României la Constantinopol.

— D. Bolintineanu, ministrul instrucției, instituie un premiu de două sute de galbeni, din fondul Evanghelie Zapa, pentru cea mai bună gramatică română, și un altul de 300 galbeni, din același fond, pentru compunerea unui dicționar român, publicînd concursul în Monitorul Oficial, nr. 18 din 5 februarie 1864.

— Titu Maiorescu, rectorul Universității din Iași, organizează aniversarea tricentenarului lui Galileo Galilei și o comemorare a lui Shakespeare. (24 mai)

● Presa relatează că în Statele Unite, ca urmare a desființării prohibiției, s-au închis 6 000 săli de cinematograf, deoarece nu mai rentau. Dar, s-au găsit foarte mulți amatori pentru a le transforma în berării. „Regimul umed" a făcut ca cele existente să nu mai facă față solicitărilor. (25 mai)

● După ultima statistică americană, circulă astăzi în lumea întreagă 35,2 milioane de automobile. (28 mai)

● Regele George V al Angliei [1910-1936] are o mare pasiune pentru colecțiile de ceasornice, tabachere și timbre poștale. Astăzi, colecția de ceasornice a regelui Angliei este cea mai prețioasă, mai bogată și mai mare de pe întregul glob. Ea numără peste o mie de ceasornice, de toate proveniențele și de toate vîrstele, unele vechi de cîteva secole. Colecția regală dă de lucru, o dată pe an, la 12 dintre cei mai renumiți ceasornicari englezi, însărcinați să controleze și să repare eventualele stricăciuni. (31 mai)

POSTA MAGAZIN ISTORIC

— Cititorii noştri ne pot scrie fie pe adresa indicată, fie la Căsuţa poştală nr.1-702, Bucureşti.

— Atragem din nou atenţia tuturor celor care ne scriu că manuscrisele şi documentele anexe nu se înapoiază. În consecinţă, corespondenţii noştri sînt rugaţi să-şi păstreze copiile corespunzătoare. De asemenea, ne vedem siliţi să subliniem pentru cei care ne scriu de mînă, adesea cu creionul şi foarte neciteţ că le vom răspunde mult mai puţin prompt decît corespondenţilor care nu ne pun probleme de descifrare a scrisului lor.

— Unii cititori ne adresează — în aceeaşi scrisoare — zeci de întrebări de amănunt din istoria naţională şi universală. A le răspunde la fel de amănunţit ar însemna a redacta în fiecare lună încă cel puţin o revistă. Rugăm a ni se scrie mai concis şi a ni se adresa eventualele întrebări numai pe marginea articolelor publicate.

— Cititorii care doresc să primească răspuns în scris la întrebările adresate redacţiei sînt rugaţi să includă în scrisorile lor un plic timbrat, pe care să-şi scrie adresa completă.

PENTRU TRIUMFUL DREPTĂŢII

MIHAIL N. POPILIAN, avocat, din Bucureşti: Am citit cu vie şi adîncă emoţie articolul **Petre Pandrea — o conştiinţă antifascistă**, în revista de funciar prestigiu care este **Magazin Istoric**, nr. 3 (192) martie, 1983, p. 22.

În articol s-a făcut menţiune că avocatul Petre Pandrea a pledat „el însuşi ca avocat în numeroase procese cauza antifasciştilor şi comuniştilor". Referindu-mă la această menţiune îmi iau îngăduinţa să vă fac cunoscute următoarele:

Petre Marcu Pandrea a fost un jurist emerit şi un avocat de mare talent, cu o pregătire profesională de excepţie şi cu un curaj deosebit, calităţi pe care le-a folosit cu totală dăruire în lupta sa pentru triumful dreptăţii împotriva legilor şi orînduirilor nedrepte din România interbelică.

L-am cunoscut la Craiova în vara anului 1934 cînd s-a aflat printre apărătorii muncitorilor ceferişti şi petrolişti, „acuzaţii" din marele proces al Grevei de la Griviţa 1933 judecat de fostul Consiliu de Război al fostului Corp I de Armată-Craiova, apoi ne-am revăzut la Chişinău, în anii 1935 şi 1936, ca apărători în procesul înscenat luptătorului antifascist, profesorul universitar, — academician după 1944 — Petre Constantinescu-Iaşi, care s-a judecat de fostul Consiliu de Război din Chişinău, iar în 1936 ne-am reîntîlnit în procesul „Celor 19 antifascişti" care s-a judecat de acelaşi fost Consiliu de Război din Craiova. În acelaşi ani ca şi sub dictatura regală şi apoi sub jugul dictaturii militaro-fasciste Petre Pandrea a pledat în peste 50 de procese înscenate antifasciştilor şi membrilor P.C.R. aflaţi în ilegalitate care s-au judecat în faţa instanţelor militare din Bucureşti, Ploieşti (Curtea Marţială), Constanţa, Iaşi (procesul uteciştilor) şi Cluj.

Încă de la înfiinţarea „Grupului avocaţilor democraţi", la Tg. Mureş în august-septembrie 1935, Petre Pandrea a făcut parte din această organizaţie îndrumată de P.C.R.

Juristul Petre Pandrea a îmbogăţit literatura juridică românească cu lucrările: **Psihanaliza juridică** — 1934, **Procedura Penală** — 1938, **Doctrina modernă a pedepsei** — 1941, **Aur şi sabotaj** — 1943 şi **Criminologia dialectică** — în 1945. Analiza acestei din urmă lucrări a făcut obiectul unei comunicări prezentată la Simpozionul „Petre Pandrea" ale cărui lucrări s-au desfăşurat în ziua de 4 octombrie 1979 în cadrul Cenaclului „Titu Maiorescu" al Asociaţiei juriştilor din R.S.R. — organizaţia Bucureşti.

CASE PE SANIE

FLORIAN PANĂ, chimist, din Ploieşti, ne scrie pe marginea articolului De două ori Rovine (nr. 6/1982): În legătură cu localizarea bătăliei din anul 1394 se citează şi „Tuţuleşti (pe Ialomiţa, în apropiere de Piteşti)". Ca unul care am copilărit pe acele locuri, precizez că localitatea Tuţuleşti se află pe rîul Dîmbovnic şi nu Ialomiţa. Cîmpul numit de locaînici Rovine se află între Tuţuleşti şi oraşul Costeşti (pe un platou cuprins între valea Dîmbovnicului şi valea Teleormanului). Pe acest cîmp a existat, pînă prin anii 1950, o pădurice de stejar, cunoscută sub numele de Tufele roşii. De asemenea mi s-a relatat că pe valea Teleormanului mai existau în urmă cu 40-50 ani case de lemn construite pe sanie, care la vremuri de restrişte erau trase cu mai multe perechi de boi în pădure. Aceasta nu arată desigur că trupele lui Balazid au trecut pe acolo, dar este probabil că unul din traseele invaziilor otomane, venind de la Dunăre, trecea şi pe acele locuri.

BĂILE HERCULANE

Prof. MIU STRĂIN, din com. Comoriste, jud. Caraş-Severin: Stampa de pe coperta nr. 11/1981 a revistei este o reproducere din albumul **Donau-Ansichten**, apărut la Viena, în anul 1822 şi reprezintă „stabilimentele de la Mehadia", adică actuala staţiune Băile Herculane.

Pînă în anul 1918, potrivit organizării administrativ-teritoriale a Imperiului austro-ungar, Băile Herculane au aparţinut administrativ de localitatea Mehadia (actual, comună în jud. Caraş-Severin), la 14 km distanţă de băi.

Staţiunea Băile Herculane este una dintre cele mai vechi staţiuni balneo-climaterice din ţara noastră. Izvoarele din valea Cernei au fost descoperite şi folosite şi de către romani.

În sec. XVIII, Băile Herculane erau cunoscute sub numele de „Băile Mehadiei" (Mehadiker Bäder), iar din 1817 sub acela de „Băile lui Hercule", „Băile Herculane" (Herculesbad, Herculesfurdo). Denumirea modernă a localităţii aminteşte de faptul că, aici, au fost descoperite mai multe monumente închinate lui Hercule.

PĂSTRĂTOR AL RENUMELUI STRĂMOŞESC

Prof. AUREL A. CERNEA, din Ploieşti, ne semnalează un articol apărut în 1921 în revista franceză Le Monde nouveau, da orat publicistului Léo Claretie şi intitulat Ţăranul român „Poporul român — arată autorul francez — este un demn păstrător al renumelui strămoşilor săi... şi năvălirile străine n-au schimbat şi n-au atins niciodată blocul rezistent al naţionalităţii sale daco-române". Autorul menţionează că „ţăranul român este artist din instinct", în toate „casele ţărăneşti se găsesc motive decorative minunate" şi „un puternic instinct artistic animă sufletul românesc". Referindu-se la creaţiile folclorului românesc, autorul arată că „în ele trebuie să căutăm sufletul ţăranului atît de blînd, atît de delicat, atît de mîndru, de nobil şi de sensibil, mişcat de sentimentul acesta complex, dorul, un cuvînt aproape imposibil de tradus, atît de numeroase sînt nuanţele de regret, tristeţe, dragoste, devotament pe care le exprimă".

DIN 1919

VALERIU CHIŞU, din Oradea: Tatăl meu, Pavel Chişu, octogenar, mi-a povestit un eveniment deosebit din satul său natal, Horoorog, jud. Bihor. Era în aprilie 1919, avea 12 ani şi a fost martor la intrarea armatei române în satul său. Toţi sătenii aşteptau ostaşii români cu flori şi masă mare pregătită. Cînd au văzut tricolorul românesc, l-au sărutat.

După ce au luat masa, soldaţii şi ofiţerii au invitat la joc fetele din sat, făcînd o mare horă. A fost un mare entuziasm în satul nostru.

POSTA MAGAZIN ISTORIC

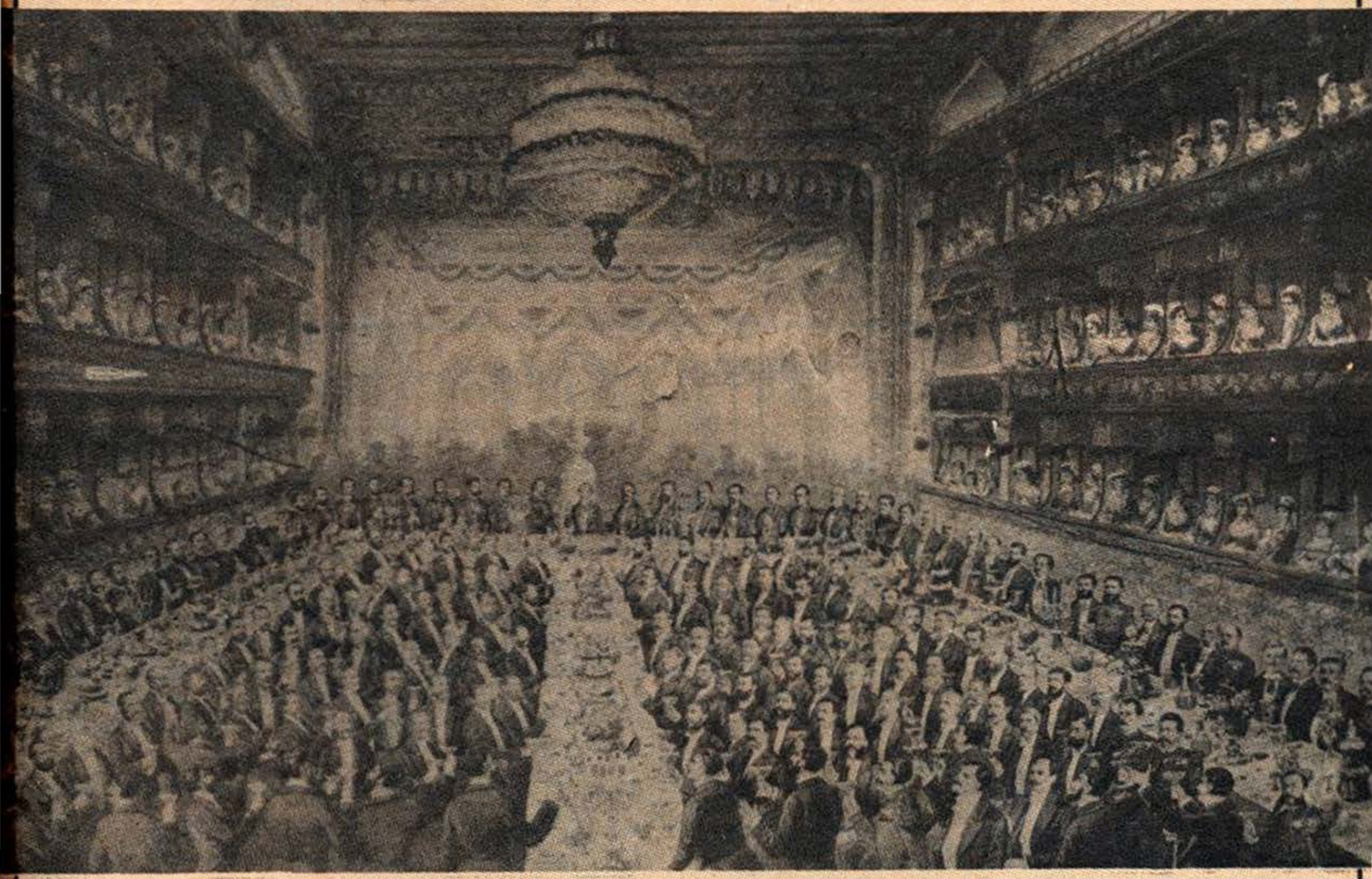

BANCHET 1888

Inginer **BOGDAN GOILAV**, din Bucureşti, ne trimite reproducerea unei fotografii din colecţia familiei D.D. Tănăsescu: banchetul dat în 1888 în sala Teatrului Naţional din Bucureşti în cinstea lui I.C. Brătianu.

SALA OGLINZILOR

IOANA PREDESCU, din Bucureşti, doreşte să afle unele date suplimentare referitoare la Sala oglinzilor (nr. 2/1983).

Sala oglinzilor sau (Galeria oglinzilor) din Palatul Versailles a fost construită între 1678 şi 1684 de arhitectul Mansart. Măsoară 76 m lungime şi 10,40 m lăţime şi face legătura între „salonul Războiului" şi „salonul Păcii". Are 17 ferestre care dau spre grădinile Palatului. Pe peretele opus se află 17 arcade cu mari oglinzi. În nişe, pe un perete şi pe altul, se află statui antice. Decoraţia somptuoasă a sălii este datorată pictorului Le Brun. Acesta, împreună cu echipa sa, au împodobit tavanul sălii cu picturi în care sînt zugrăvite faptele glorioase ale regilor Franţei.

În Sala oglinzilor a fost proclamat, la 18 ianuarie 1871 (în urma războiului franco-prusac din 1870-1871) Imperiul federal german, Wilhelm I încoronîndu-se ca împărat. Tot aici, la 28 iunie 1919, a fost semnat Tratatul de pace între puterile învingătoare în primul război mondial (27 state, între care şi România) şi Germania.

CONCURENŢĂ

IORGA ROXANA, elevă din oraşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, jud. Bacău, ne **mărturiseşte**: Faptul că am cîştigat la Concur ul 15 din 45 m-a bucurat, mai ales că am primit revista cu o zi înainte de olimpiada de istorie pe judeţ. M-am bucurat mai ales pentru că am reuşit să răspund corect la toate întrebările concursului.

Am cîştigat şi olimpiada de istorie pe judeţ şi mă voi strădui să reprezint cu cin te liceul şi judeţul nostru la faza finală pe ţară.

Aştept cu nerăbdare noul concurs (a cărui primă serie de întrebări a apărut în nr. 4/1983 — n.r.) care va constitui, sînt sigură, un nou prilej de a-mi revizui şi spori cunoştinţele dobîndite prin intermediul revistei Magazin istoric.

Cristian POPIŞTEANU

ABONAMENTE

Pentru cititorii ION STRATULÀT, din Paşcani, VASILE MATEESCU, din Bucureşti, TEODOR STOIAN, din Galaţi, precum şi pentru toţi cei care ne-au cerut informaţii privind abonamentele la Magazin istoric, precizăm:

abonamentele la revista noastră se pot face, în fiecare lună, la toate oficiile P.T.T.R., la toţi factorii poştali şi difuzorii din întreprinderi, instituţii, şcoli etc., de la oraşe şi de la sate.

Preţul unui număr este de 6 lei. Abonamentul pe 3 luni — 18 lei; pe 6 luni — 36 lei; pe un an — 72 lei. La aceste sume se adaugă taxa poştală de remitere la domiciliu. Această taxă nu se percepe în cazul în care abonatul primeşte revista la locul de muncă.

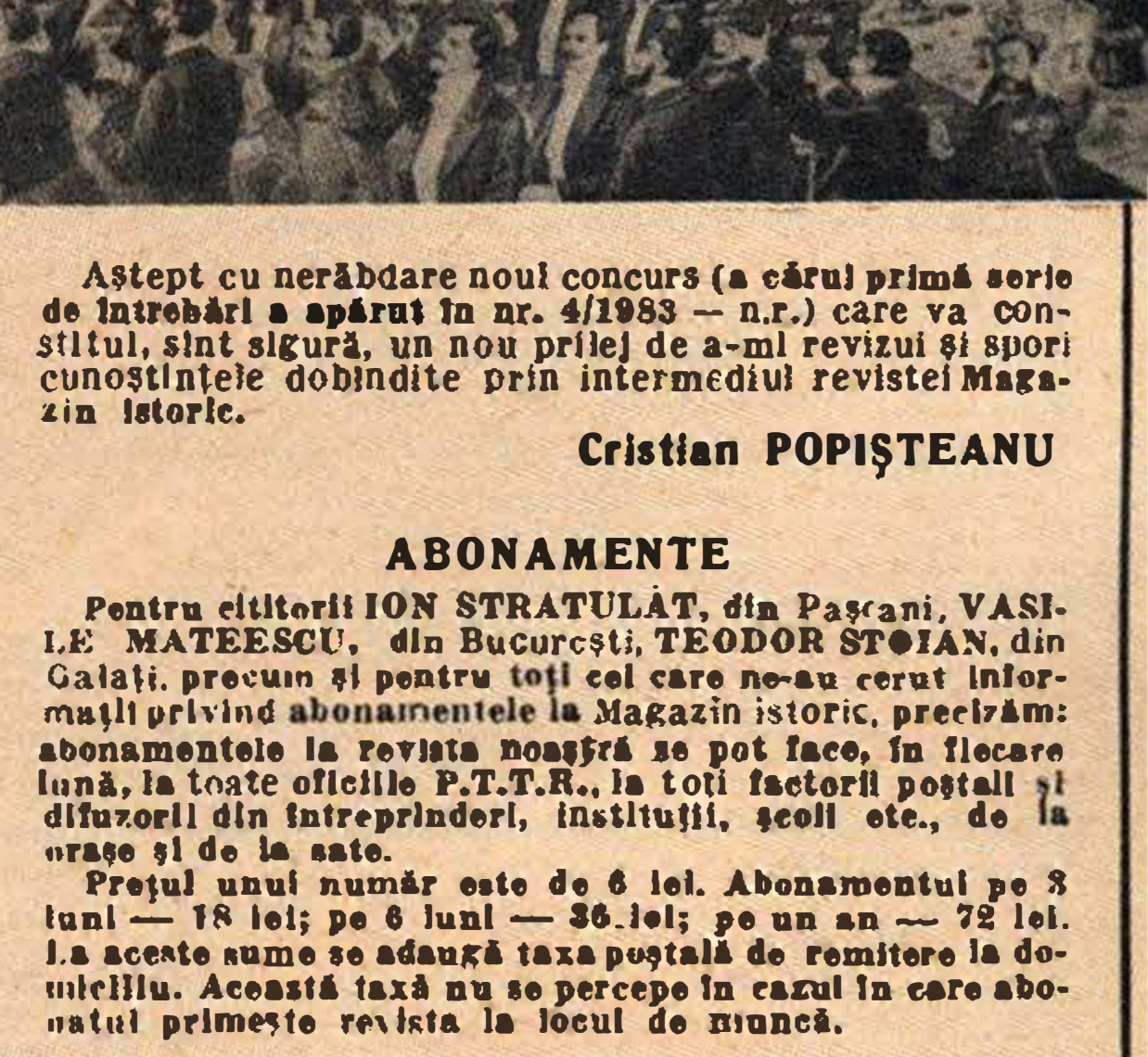

CONTENTS (Romanian History) M. MUŞAT 1848— 135 Years ● I. DIACONIDE I Have Known Dobrogeanu-Gherea ● M. ŞTEFAN, V. BUDURU Socialism Has Historic Roots in Romania ● L. and A. BĂTRÎNA A Moldo-Tartarian Alliance During the Reign of Bogdan I (1359-1365) ● Ş.S. GOROVEI The Moldavian Cantacuzinos (II) ● Ş. BURDA The Hodiş Treasure ● P. ŢURLEA Gh.I. Brătianu to N. Iorga ● C. POPIŞTEANU Historians of 19 Countries in Dialogue ● V. DRĂGUŢ „The Dark Millenium" — a Mystification ● C. TUDOR The Greek Scholar Teofil Coridaleu on the Romanian Principalities ● In Bucharest, 50 Years Ago

SOMMAIRE (Histoire roumaine) M. MUŞAT 1848—135 années ● I. DIACONIDE J'alconnu Dobrogeanu-Gherea ● M. ŞTEFAN, V. BUDURU Le socialisme a des racines historiques en Roumanie ● L. et A. BĂTRÎNA Une alliance moldo-tartare au temps de Bogdan I-er (1359-1365) ● Ş.S. GOROVEI Les Cantacuzènes Moldaves (II) ● Ş. BURDA Le Trésor de Hodiş ● P. ŢURLEA Gh.I. Brătianu à N. Iorga ● C. POPIŞTEANU Des historiens de 19 pays en dialogue ● V. DRĂGUŢ „Le Millénaire sombre" — une mystification ● C. TUDOR L'érudit grec Théophile Coridaleu sur les Principautés Roumaines ● À Bucarest, il y a 50 ans

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) М. МУШАТ 1848 — 135 летие ● И. ДИЯКОНИДЕ Я был знакомым с Добродкану-Герей ● М. ШТЕФАН, В. БУДУРУ В Румынии социализм имеет исторические корни ● Л. и А. БЭТРЫНА Молдо-татарский союз во время Богдана I (1359-1365) ● Ш.С. ГОРОВЕЙ Молдавские Кантакузины (II) ● Ш. БУРДА Сокровище в Ходише ● П. ЦУРЛЯ Г.И. Брэтияну к Н. Йорге ● К. ПОПИШТЯНУ Историки 19 стран в диалоге ● В. ДРЭГУЦ „Тёмное тысячелетие" — мистификация ● Греческий учёный Теофил Коридалеу о Румынских княжествах ● В Бухаресте, 50 лет тому назад

INHALT (Rumänische Geschichte) M. MUŞAT 1848 — 135 Jahre ● I. DIACONIDE Ich habe den Dobrogeanu-Gherea gekannt ● M. ŞTEFAN, V. BUDURU In Rumänien hat der Sozialismus historische Wurzeln ● L. und A. BĂTRÎNA Ein Moldau-Tatares Verbündnis zur Zeit Bogdans I. (1359-1365) ● Ş.S. GOROVEI Die Moldauer Cantacuzinen (II) ● Ş. BURDA Der Schatz von Hodiş ● P. ŢURLEA Gh.I. Brătianu an N. Iorga ● C. POPIŞTEANU Die Geschichtlicher aus 19 Ländern in Zwiegespräch ● V. DRĂGUŢ Das „Dunkle Milenium" — eine Fälschung ● C. TUDOR Der griechische Gelehrte Teofil Coridaleu über die Rumänischen Fürstentümer ● In Bukarest. vor 50 Jahren

SUMARIO (Historia rumana) M. MUŞAT 1848 — 135 años ● I. DIACONIDE He conocido a Dobrogeanu-Gnerea ● M. ŞTEFAN, V. BUDURU El socialismo tiene raices históricas en Rumania ● L. y A. BĂTRÎNA Una allanza moldavio-tártara en la época de Bogdan I (1359-1365) ● Ş.S. GOROVEI Los Cantacuzinos de Moldavia (II) ● Ş. BURDA El tesoro de Hodiş ● P. ŢURLEA Gh.I. Brătianu hacia N. Iorga ● C. POPIŞTEANU Historiadores de 19 paises dialogan ● V. DRĂGUŢ „El milenio oscuro" — una mistificación ● C. TUDOR El sabio griego Teofil Coridaleu sobre los Principados Rumanos ● En Bucarest, hace 50 años

ABONNEMENTS : ILEXIM — Departamentul export-import presă, Bucureşti, strada 13 Decembrie, nr. 3, P.O.B. 136—137, telex : 11226

magazin istoric

Bucureşti, Intrarea Ministerului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70 100.

REDACTORI : Gheorghe David, Florentina Dolghin, Ioan Lăcustă, Ioana Ursu-Năstăşel, Ana Maria Şerbănescu, Marian Ştefan
SECRETAR RESPONSABIL DE REDACŢIE : Valeriu Buduru
PREZENTAREA ARTISTICĂ : Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR : Anton Tănase
CORECTURA : Georgeta Apreotesei, Constanţa Avram

Apare lunar, se găseşte de vînzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poştali şi difuzorii din întreprinderi, instituţii, şcoli etc., de la oraşe şi de la sate. Preţul unui număr — 6 lei, abonamentul pe 6 luni — 36 lei, pe un an — 72 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scînteii" — Bucureşti

1

42 427